

**Agnieszka Borowska
Aneta Mikuła
Małgorzata Raczkowska
Monika Utzig**

KONSUMPCJA DÓBR I USŁUG W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W POLSCE

**Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2020**

© Copyright by Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2020

Recenzentki:

prof. dr hab. *Anna Dąbrowska*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

prof. dr hab. *Irena Ozimek*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Autorki:

dr hab. *Agnieszka Borowska* (ORCID: 0000-0003-0354-3281)

dr inż. *Aneta Mikula* (ORCID: 0000-0001-7129-6898)

dr inż. *Małgorzata Raczkowska* (ORCID: 0000-0002-8540-8958)

dr inż. *Monika Utzig* (ORCID: 0000-0003-4143-967X)

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
Instytut Ekonomii i Finansów, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej

Grafika na okładce – Pixabay

Opracowanie redakcyjne – *Agata Cienkusz*

ISBN 978-83-7583-988-3

Wydawnictwo SGGW

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. 22 593 55 20 (-22; -25 – sprzedaż)

e-mail: wydawnictwo@sggw.edu.pl

www.wydawnictwosggw.pl

Druk: ZAPOL sp.j., al. Piastów 42, 71-062 Szczecin

SPIS TREŚCI

Rozdział 1. WPROWADZENIE	5
1.1. Uzasadnienie wyboru tematu	6
1.2. Założenia metodyczne i analiza statystyczna	12
1.3. Wybrane definicje w badaniu budżetów gospodarstw domowych GUS	14
Rozdział 2. TEORETYCZNE ASPEKTY KONSUMPCJI	19
2.1. Konsumpcja – ujęcie teoretyczne	19
2.2. Klasyfikacja konsumpcji	20
2.3. Czynniki kształtujące konsumpcję	22
2.4. Trendy występujące w konsumpcji	29
Rozdział 3. GOSPODARSTWO DOMOWE JAKO PODMIOT KONSUMPCJI	46
3.1. Pojęcie gospodarstwa domowego	46
3.2. Funkcje gospodarstwa domowego	48
3.3. Źródła dochodów gospodarstw domowych	50
3.4. Dobra trwałego użytku – rodzaje, cechy, funkcje	55
Rozdział 4. ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW I WYDATKÓW KONSUMPCYJNYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH	60
4.1. Dochody i wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych według grup kwintylowych	61
4.1.1. Zmiany w poziomie dochodów rozporządzalnych i wydatków ogółem	61
4.1.2. Wartość i struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne	64
4.2. Dochody i wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych	74
4.2.1. Zmiany w poziomie dochodów rozporządzalnych i wydatków ogółem	74
4.2.2. Wartość i struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne	77
4.3. Dochody i wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych według województw	82
4.3.1. Zmiany w poziomie dochodów rozporządzalnych i wydatków ogółem	82
4.3.2. Wartość i struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne	84
4.4. Dochody i wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych według klasy miejscowości zamieszkania	93
4.4.1. Zmiany liczby mieszkańców na wsiach i w miastach	93
4.4.2. Zmiany w poziomie dochodów rozporządzalnych i wydatków ogółem	94
4.4.3. Wartość i struktura wydatków konsumpcyjnych	97

Rozdział 5. WYPOSAŻENIE GOSPODARSTW DOMOWYCH W DOBRA TRWAŁEGO UŻYTKU	102
5.1. Poziom i struktura wyposażenia w przedmioty trwałego użytkowania	102
5.1.1. Tendencje w wyposażeniu gospodarstw domowych	106
5.1.2. Charakter dóbr trwałego użytku w gospodarstwach domowych	108
5.2. Zróżnicowanie w wyposażeniu w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych	110
5.3. Zmiany w wyposażeniu w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych według województw	113
5.3.1. Podobieństwa i różnice regionalne w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku	116
5.4. Zmiany w wyposażeniu w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych według klasy miejscowości	120
Podsumowanie	123
Bibliografia	127
Spis tabel	141
Spis schematów	142
Spis rysunków	142

Rozdział 1. WPROWADZENIE

Współczesny konsument współistnieje w kręgu wpływów kultury i konsumpcji globalnej. Świadomie lub nieświadomie podlega on działaniu czynników hamujących lub stymulujących jego postępowania nabywcze i w efekcie konsumpcję. Współuczestniczy on w tworzeniu, naśladowaniu lub negowaniu ujednoliconych systemów norm, wartości, postaw i wzorców zachowań. Stara się działać w celu jak najlepszego zaspokojenia potrzeb, optymalizując wybory i konsumpcję, które dostosowuje do otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego, zwłaszcza w warunkach kryzysu gospodarczego. Skoro postępowanie konsumenta na rynku stanowi integralną część każdej gospodarki i wywiera wpływ na jej rozwój, to z drugiej strony rozwój cywilizacji, wraz z pojawieniem się nowych technik i technologii zmienia możliwości zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych oraz skłania go do modyfikowania dotychczasowej konsumpcji – pod względem wartościowym, ilościowym i jakościowym – w zakresie dóbr żywnościowych i nieżywnościowych oraz usług.

Warto zauważyć, że w ostatnich latach uwaga badaczy została zwrócona na zachowania konsumentów rozumiane jako ogół działań i percepcji¹ poprzedzających przygotowanie decyzji wyboru, tzn. związanych z poszukiwaniem² (uzyskiwaniem) towarów/usług, dokonaniem ich wyboru (zakupem, użytkowaniem), sposobach konsumowania i odpowiedniego dysponowania nimi wraz z pozbywaniem się ich. To proces wieloetapowy wynikający z doświadczeń dający efekt pod postacią zaspokojenia zhierarchizowanych potrzeb³. Nie wiele uwagi poświęcano badaniu wydatków gospodarstw domowych na towary i usługi konsumpcyjne.

Zachowania konsumpcyjne, choć mają charakter zindywidualizowany, to ukazują pewne prawidłowości rządzące nie tylko postępowaniem jednostek, ale i określonych zbiorowości, np. gospodarstw domowych, innych podmiotów rynkowych, których decyzje i wybory przekładają się na funkcjonowanie gospodarki. Stan gospodarki wyrażany np. kształtowaniem się tempa wzrostu gospodarczego, stabilnością cen, sytuacją na rynku pracy, w poziomie dochodów staje się stymulatorem rozwoju konsumpcji, gdyż konsument, zgłaszając zarówno popyt potencjalny, a przede wszystkim efektywny na towary i usługi konsumpcyjne, staje się istotną siłą napędową współczesnych gospodarek.

Można zatem uznać za warunek *sine qua none* zachowania konsumentów weryfikują decyzje produkcyjne przedsiębiorstw, wpływając na alokację zasobów w gospodarce⁴. W tym kontekście szczególnego znaczenia dla zachowań konsumpcyjnych i wpływu na konsumpcję gospodarstw domowych w Polsce nabrał rozpoczęty pod koniec 2008 r. kryzys gospodarczy mający wymiar globalny. Obecne współzależności między gospodarkami krajów sprawiają, że żadne państwo nie może czuć się odporne na zachodzące w globalnej skali zjawiska⁵, przenikając w sposób bezpośredni i niemal natychmiastowy. Choć

¹ Rudnicki L. (2004): Zachowania rynkowe nabywców. Mechanizmy i uwarunkowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków, 21-23.

² Schiffman L.G., Kanuk L.L. (1995): Consumer Behavior, Prentice Hall International, New Jersey, 23-79.

³ Antonides G., van Raaij F.W. (2003): Zachowania konsumenta, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 16-51, Światowy G. (2006): Zachowania konsumenckie, PWE, Warszawa, 12-46, Pohorille M. (1978): Preferencje konsumentów a postulowany wzorec spożycia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 32-84.

⁴ Janoś-Kresło M., Mróz B. (red.), (2006): Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, 11.

⁵ Zalega T. (2011a): Wpływ kryzysu na postawy i zachowania konsumpcyjne elit ekonomicznych, Problemy Zarządzania, 9, 1(31), 186-202.

w Polsce nie odnotowano kryzysu, tak jak w wielu innych krajach świata (np. USA, większości UE-28), a jedynie w kolejnych latach spowolnienie gospodarcze (sprzyjał temu dostęp kraju do środków finansowych z Unii Europejskiej oraz stosunkowo stabilna sytuacja makroekonomiczna), to nie pozostał on obojętny na zachowania konsumpcyjne, które rzutują na proces zaspokajania potrzeb w gospodarstwach domowych immanentnie będąc poddawany oddziaływaniu pogarszających się warunków ich otoczeniu.

W Polsce zauważalne pogorszenie wskaźników makroekonomicznych wystąpiło od trzeciego kwartału 2008 r.⁶. Przejawiało się ono między innymi niższą dynamiką PKB, popytu krajowego ogółem i spożycia indywidualnego pewnych kategorii dóbr i usług konsumpcyjnych, zmianą warunków udzielania kredytów, czy niestabilnością krajowej waluty, a ponadto spadkiem wolumenu produkcji w niektórych branżach, wpływając tym samym na spadek poziomu zatrudnienia, płac i dochody ludności. Z uwagi na dwa następujące po sobie na początku XXI w. wydarzenia społeczno-gospodarcze mające wymiar historycznych dla społeczeństwa polskiego – wejście kraju w maju 2004 r. jako pełnoprawnego członka do Unii Europejskiej (UE-25) oraz kryzysu gospodarczego na świecie w latach 2008-2011 – podjęto próbę poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jak zmienił się poziom dochodów oraz struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w kraju w latach 2006-2018 i czy nastąpiło w związku z zaistniałymi uwarunkowaniami pogorszenie sytuacji w zakresie konsumpcji odnośnie wyposażenia w dobra trwałego użytkowania gospodarstw domowych.

1.1. UZASADNIENIE WYBORU TEMATU

Poziom, dynamika rozwoju i struktura konsumpcji są determinowane wieloma czynnikami w makroskali (gospodarka, społeczeństwo) oraz mikroskali (gospodarstwo domowe). Mogą one zwłaszcza na poziomie jednostki – gospodarstwa domowego świadczyć o poziomie rozwoju gospodarki i społeczeństwa, a także o postępie cywilizacyjnym. Nierówności w konsumpcji są widocznym symptomem rozwarstwienia społecznego, które wynika nie tylko z preferencji jednostek, ale również ze zróżnicowanej dostępności zasobów i różnej umiejętności ich efektywnego wykorzystania⁷. Nierówności w konsumpcji mają wyraz społeczny, materialny i kulturowy⁸. Niezaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych na odpowiednim poziomie z powodu braku środków pieniężnych czy nierównym rozdziale i dostępie do dóbr, praw, obowiązków lub przywilejów utrudnia pełnienie ról społecznych i ujawnia dysproporcje⁹.

---

⁶ Koniunktura gospodarcza w wybranych krajach w okresie kryzysu finansowego, Ministerstwo Gospodarki. Departament Analiz i Prognoz, Warszawa, 2011, 17-22, Plan stabilności i rozwoju – wzmocnienie gospodarki Polski wobec światowego kryzysu finansowego, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, http://www.nfosigw.gov.pl/gfx/nfosigw/userfiles/files/aktualnosci/2009/luty/plan_stabilnosci_i_rozwoju.pdf (08.11.2017).

⁷ Byłok F. (2004): Nierówności konsumpcji w Polsce w latach 90. i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 3, 285-297.

⁸ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Słaby T., Witek J. (2013): Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa, 21-25.

⁹ Cyrek M. (2013): Przestrzenny wymiar nierówności w zakresie konsumpcji, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 31, 128-145, Kota S.M., Małowski A., Węgrzecki A. (red.), (2004): *Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków, 19-21, Zachorowska-Mazurkiewicz A. (2011): *Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne*, [w:]

Nierówności w konsumpcji są elementem rozwoju ludzkości, mając charakter motywujący oraz frustrujący¹⁰. Jako czynnik motywujący związane są z tzw. aktywną adaptacją, co oznacza, że zróżnicowanie może stanowić bodziec do uruchomienia działania w celu przezwyciężenia ubóstwa, nierówności dochodowych, bezrobocia i wykluczenia społecznego, prowadząc do skoncentrowania się na produktywnych rozwiązaniach, aktywnych dostosowaniach, wyzwalających działania kreujące konkurencję w celu wyeliminowania lub zminimalizowania problemów ekonomicznych jednostek i rodzin ukierunkowanych na osiąganie lepszej jakości życia. Działania jednostek mogą koncentrować się na poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań¹¹, wzroście przedsiębiorczości, większej efektywności oraz zmianie preferencji konsumpcyjnych. Zagrożeniem takich zachowań może być nadmierna koncentracja na wyłącznie materialnych korzyściach¹². Druga grupa nierówności – frustrujące – może powodować wzrost przestępczości, malejącą chęć współpracy, propagowanie nabytego syndromu bezradności. Zgodnie z „konceptą poziomicy”, jednostki z krajów o silnym rozwarstwieniu dochodów są społecznie dysfunkcyjne w wielu strefach życia. Porównywanie zasobów własnych z zasobami innych ludzi powoduje, że ci gorzej sytuowani są niezdolni do przestrzegania dominujących w danym społeczeństwie norm czy tłumienia negatywnych zachowań¹³. Różnice między grupami społecznymi wyodrębnianymi na podstawie dochodów ujawniają nowe dysproporcje-nierówności wewnątrz uznawanych dotychczas za jednorodne grup, co jest wynikiem postępu technicznego, nierównomierności dostępu do rozwoju gospodarczego, nierównej dystrybucji zasobów, czy historycznej zaszłości i warunków życia¹⁴.

Współcześni konsumenci nabywając dobra, które mogą mieć charakter użytkowy lub hedonistyczny¹⁵, robią zakupy materialne i/lub doznaniowe¹⁶. Intencją pierwszych jest ich posiadanie z uwagi na wartość użytkową, a zakup drugich dostarcza nabywcy doświadczeń życiowych i budowy alternatywnych biografii¹⁷. Oczywiście konsumpcja wiąże się nie tylko z nabyciem dóbr statusowych czy służących przyjemności, u podstaw leży wiele innych przesłanek odwołujących się także do konsumpcji jako wyrazu relacji z innymi, czy możliwości wyrazu osobowości kupującego. Dlatego tak ważne staje się analizowanie modyfikacji zachowań konsumpcyjnych na dynamicznie zmieniającym się rynku dóbr i usług na początku XXI w.

Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji. Okoń-Horodyńska E., Zachorowska-Mazurkiewicz A. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 15-16.

¹⁰ Woźniak M.G., Jabłoński Ł. (2012): Social Inequality, Human Capital and Economic Growth in OECD Countries. Synthesis, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 28, 24-40.

¹¹ Dąbrowska A., Byłok F., Janoś-Kresło M., Kielczewski D., Ozimek I. (2015): Kompetencje konsumentów innowacyjne zachowania zrównoważona konsumpcja, *PWE*, Warszawa, 115-125.

¹² Cyrek M. (2013): *Przestrzenny...*, op. cit., 128-145.

¹³ Karwacki A., Szlendak T. (2009): Bieda i rozpiętość dochodów jako źródła problemów społecznych – test koncepcji poziomicy, *Polityka Społeczna*, 8, 1-4.

¹⁴ Fitoussi J.P., Rosanvallon P. (2000): *Czas nowych nierówności*, Wydawnictwo Znak, Kraków; Chmielewska B. (2015): Nierówności społeczne w aspekcie zróżnicowania wydatków gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 41, 319-328.

¹⁵ Dhar R., Wertenbroch K. (2000): Consumer Choice Between Hedonic and Utilitarian Goods, *Journal of Marketing*, 37(1), 60-71.

¹⁶ van Bowen Gilovich (2003): To do or to have. That is the question, *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(6), 1193-1202.

¹⁷ Byłok F. (2013a): Rozwój konsumpcji symbolicznej jako synonim zmian w zachowaniach konsumentów, *Handel Wewnętrzny*, styczeń-luty, 146-156.

Minęła już ponad dekada od ostatniego kryzysu lat 2008/2009 w historii gospodarczej wielu państw na świecie, którego skutki odczuwalne były przez lata, a ich wymiar notowany zarówno w skalach makroekonomicznej (np. spadek PKB, zamykanie lub poważne ograniczenie działalności gospodarczej przez przedsiębiorstwa), jak i mikroekonomicznej (spadek poziomu i zmiana struktury konsumpcji). Na początku 2020 r. świat stanął przed nowym niebezpieczeństwem – pandemią wywołaną koronawirusem Covid-19. Dotychczasowe konsekwencje kolejnych kryzysów lub stagnacji gospodarczej mających swoją etiologię w różnorodnych czynnikach, jak chociażby politycznych, fiskalnych, monetarnych, ukazywały wymiar ekonomicznych zmian w gospodarce, przekładając się na poziom społeczny, wyrażany np.: przez wzrost bezrobocia, spadek dochodów gospodarstw domowych, zmiany struktury konsumpcji, produkcji, inwestycji, czy możliwości dostosowań stylów zachowań do nowych warunków gospodarowania na rynku. Kolejne wyzwania stojące przed wszystkimi podmiotami gospodarczymi podejmowane są w atmosferze niepewności, strachu, lęku i niewiadomej skali gospodarczych konsekwencji z powodu narodowych lockdownów wprowadzanych ogólnie przez rządy w przypadku zwłaszcza niektórych branż produkcyjnych i usługowych (np. turystyka, hotelarstwo, gastronomia, usług fitness, estetycznych itd.). W większości przypadków nie można było podjąć działań asekuracyjnych przed utratą pracy, trudnościami w znalezieniu nowej, pogorszeniem sytuacji materialnej, obawą przed utratą oszczędności czy niemożnością spłacania kredytów. Wprowadzone ograniczenia ujawniają się w zmianie sposobu zaspokajania potrzeb, systemu wartości, modyfikacji dotychczasowych przyzwyczajeń, przewartościowania poglądów na konsumpcję czy zmian stylu życia nie tylko w gospodarstwach domowych w Polsce.

Niezmiennie istotne staje się obecnie ukazanie, jak kształtowała się sytuacja w polskich gospodarstwach domowych od 2006 r., tuż przed rozpoczętym kryzysem światowym, uznając lata 2006-2007 jako punkt odniesienia dla dalszych analiz procesu przemian poziomu i struktury wydatków, a także zakupu wyposażenia gospodarstw domowych do 2018 r. Pomimo że obrany do analizy okres 2006-2018 cechuje niestabilność, to miał szczególne znaczenie dla kształtowania się wydatków gospodarstw domowych i zmieniających się uwarunkowań wpływających na powiązania między konsumpcją i zachowaniami konsumentów, będąc poprzedzającym okresem obecnej sytuacji niepewności Polaków wobec zagrożeń pandemii. Co więcej, stanowi on ważny okres poszukiwania źródeł adaptacji polskich gospodarstw domowych w obszarze konsumpcji, zwłaszcza w dobie globalizacji i upowszechniania konsumpcjonizmu, a wraz z nim różnorodnych wzorców konsumpcji i nowych stylów życia.

Nasuwa się wiele pytań, które jak na razie pozostają bez odpowiedzi, w tym na ile i w jakim kierunku będą zmieniały się współczesne trendy w konsumpcji, jakie będą ujawniały się nowe postawy konsumpcyjne i zachowania konsumentów w kraju i na świecie w dobie pandemii i po niej? Czy nadmierna konsumpcja prowadząca do coraz większego marnotrawstwa, także w Polsce, będzie wypierana dążeniem do konsumpcji zrównoważonej, mającej racjonalne uzasadnienie w potrzebach? Czy będzie następował proces większej świadomości zachodzących zmian po stronie konsumpcji w kierunku jej dekonsumpcji, ekologizacji czy kolaboratyzacji, a wraz z nimi rewizji poziomu i struktury wydatków gospodarstw domowych? Przed nami kolejne wyzwania badawcze, zwłaszcza w okresie globalnych lockdownów, w tym wielu państw na terytorium Unii Europejskiej i ich wpływu na codzienne zachowania gospodarstw domowych, kształtowania się kondycji finansowej i ujawniających wraz z nimi zachowań konsumpcyjnych. Znalezienie odpowiedzi na te i inne pytania – co kupujemy, w jakiej ilości, jakie produkty, z czego

rezygnujemy, co spożywamy, ile wydajemy, skąd czerpiemy dochody, czy oszczędzamy, w jakiej formie regulujemy płatności czy zobowiązania – pozwoli na ukazanie zarówno negatywnych, jak również pozytywnych skutków pandemii, a także strategii dostosowywania się do zaistniałej sytuacji. Trudno jest oszacować na ten moment wpływ pandemii na codzienną aktywność Polaków i ich sytuację finansową, ale proces zmian na rynku następuje. Dostosowania mogą kształtować się latami, inne są identyfikowalne już obecnie. Konsumenci w niepewnej sytuacji gospodarczej zachowują się pragmatycznie, jedni ograniczają konsumpcję¹⁸, nie sięgając po dodatkowe finansowanie w formie kredytów konsumenckich czy pożyczek, inni korzystają ze zgromadzonych wcześniej oszczędności lub zmieniając dotychczasowe zwyczaje, wykorzystując płatność bezgotówkową kartą płatniczą¹⁹. W przypadku niższych dochodów albo sygnałów braku płynności finansowej, jak i niepewności co do przyszłych dochodów, gospodarstwa domowe mogą rewidować dotychczasową konsumpcję, starając się zachować ją na dotychczasowym poziomie, jednak w dłuższej perspektywie są gotowe na ograniczenie lub wyeliminowanie z koszyka konsumpcyjnego dóbr luksusowych, w skrajnych sytuacjach wyzbywać się części majątku, a ostatnim wyjściem jest zaciąganie zobowiązań. Pandemia i nowe uwarunkowania panujące na rynku wpływają na zmianę nawyków/zwyczajów zakupowych²⁰, czego przejawem jest planowanie posiłków, które coraz częściej przygotowywane są w domach, a także realizację rzadszych, ale bardziej przemyślanych zakupów²¹. Na początku lockdownu nowe wymogi bezpieczeństwa sprawiły, że różnorodne produkty kupowane były na zapas²², tj. środki czystości (żele antybakteryjne – zalecenia instytucji sanitarnych, mydła, papier toaletowy, rękawiczki, maseczki), konserwy, dania gotowe i tzw. suche produkty spożywcze (makaron, mąki, kasze, płatki zbożowe, ryż), produkty z długim terminem przydatności do spożycia. Większą popularnością cieszą się artykuły spożywcze w opakowaniach zbiorczych, żywność pakowana, czy produkty z kategorii zdrowej żywności, np. bio, wegańskie lub wegetariańskie. Wskazuje się na zwracanie większej uwagi na wartość kaloryczną posiłków²³. Podkreśla się, że pierwsza faza kryzysu epidemiologicznego łączyła wybory ekonomiczne nabywców przy jednoczesnym wpływie na ich decyzje czynników emocjonalnych. Wprowadzenie kwarantanny i ograniczenie do minimum wyjść z domu w obawie przed zakażeniem koronawirusem spowodowały przeniesienie części sprzedaży stacjonar-

---

¹⁸ Raport KPMG Nowa rzeczywistość: konsument w dobie COVID-19. Jak zmieniły się zwyczaje zakupowe Polaków w czasie koronawirusa? KPMG: Czy pandemia COVID-19 trwale zmieni zwyczaje zakupowe Polaków? <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/kpmg-czy-pandemia-covid-19-trwale-zmieni-zwyczaje-zakupowe-polakow/> (24.09.2020).

¹⁹ Pandemia wpływa na finanse Polaków. <https://www.rp.pl/Debaty-ekonomiczne/311129895-Pandemia-wplywa-na-finance-Polakow.html> (17.11.2020).

²⁰ 10 Lekcji odrobionych w czasie pandemii. <https://www.nielsen.com/pl/pl/insights/article/2020/FMCG-and-Retail> (14.07.2020).

²¹ Trzy główne trendy zmian w zachowaniach konsumentów w czasach Covid-19. <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/co-i-jak-kupuja-polacy-w-czasie-pandemii/> (13.07.2020).

²² Rzeszutek E. Pandemia nie zmieni naszych zachowań konsumpcyjnych. <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/pandemia-nie-zmieni-naszzych-zachowan-konsumpcyjnych/> (03.08.2020).

²³ Co i jak kupują Polacy w czasie pandemii? <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/3-glowne-trendy-zmian-w-zachowaniach-konsumentow-w-czasach-covid-19/> (15.10.2020).

nej do sieci i wzrost bezpiecznych zakupów on-line²⁴ wraz z bezkontaktową dostawą kurierską do domów i płatnością bezgotówkową.

Sytuacja epidemiologiczna w Polsce i na świecie jest zjawiskiem dynamicznym, mającym wpływ na kształtowanie się zachowań konsumenckich, produkcję oraz handel detaliczny ukazując, że jedne przedsiębiorstwa tracą w sposób wymuszony pozycję na rynku, a inne zyskują. Monitoring zarówno strony podaźowej rynku, jak i popytowej – zwłaszcza konsumpcji – pozwala na identyfikację i kierunki modyfikacji koszyka zakupowego gospodarstw domowych.

Co więcej, z uwagi na zmiany zasad pracy i zajęć edukacyjnych – wymóg pracy zdalnej lub hybrydowej w związku z zamknięciem większości instytucji oraz szkół – przyczynił się do wzrostu popytu oraz sprzedaży elektroniki i sprzętu komputerowego. Przedsiębiorcy bardzo szybko zareagowali na zmieniające się warunki i dopasowali usługi do nowej rzeczywistości, w sieci najwięcej nowych sklepów zakłada się w branżach: książki i multimedia, spożywczej, upominkowej, zdrowie i uroda oraz dom i ogród. Niektórzy domową izolację wykorzystali na prace ogrodowe lub drobne remonty, stąd rosnąca sprzedaż w branży wnętrzarskiej i ogrodowej. Ponadto znaczący wzrost sprzedaży odnotowano w przypadku odzieży, zabawek dla dzieci, sektora e-grocery²⁵ oraz jedzenia z dostawą do domu²⁶.

Okazało się, że jakakolwiek forma spędzania czasu wolnego poza domem przestała być możliwa z dnia na dzień, a zamknięte w czterech ścianach społeczeństwo poszukiwało alternatywnej rozrywki w postaci usług cyfrowych, gier komputerowych itp. Wymuszona izolacja społeczna przyczyniła się do ułatwienia dostępu do kursów oraz szkoleń on-line i zaczęła zmieniać podejście do nauki na dużo bardziej elastyczne.

Pandemia przyspiesza zarówno okresowe fluktuacje, jak i nietrwałe zmiany w popycie i podaży towarów i usług. Umożliwia z jednej strony wprowadzanie nowych, innowacyjnych rozwiązań, z drugiej modyfikację dotychczasowych zachowań. Analizując sytuację na rynku przed koronawirusem, obecną i przyszłą – po koronawirusie, możliwe będzie w dłuższej perspektywie ocenienie zachodzących zmiany, w tym w konsumpcji, w poziomie i strukturze dochodów, wydatków, wyposażenia gospodarstw domowych. Czy będą i w jakim zakresie miały one charakter dostosowań, wypierania, uelastyczniania czy eliminowania – to się okaże.

Strukturę opracowania tworzą (poza wstępem i zakończeniem), trzy zasadnicze części: pierwsza, mająca charakter metodyczny odwołuje się do źródeł informacji i metod ich analizy, terminologii i definicji w zakresie kategorii dochodów, wydatków, oraz typologii gospodarstw domowych przyjętej za Budżetami Gospodarstw Domowych GUS.

Część druga stanowi tło teoretyczno-poznawcze odwołujące się do roli, rodzajów i kierunków zmian występujących w konsumpcji oraz czynników ją kształtujących, ze szczególnym uwzględnieniem jej współczesnych trendów. Ponadto, ukazuje rolę gospodar-

---

²⁴ Patrz szerzej raport Global State of the Consumer Tracker Deloitte: Zmiany zachowań konsumentów w czasach epidemii Covid-19, <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/deloitte-zmiany-zachowan-konsumentow-w-czasach-epidemii-covid-19/> (19.06.2020).

²⁵ Coraz więcej Polaków robi zakupy przez Internet. Rośnie popularność e-grocery. <https://www.wiadomoscihandlowe.pl/artykul/zakupy-spozywcze-on-line-robi-wiekszosc-polakow-badanie> (20.11.2020).

²⁶ Słomski D. Epidemia zmienia nawyki. Coraz więcej Polaków wysyła kuriera po jedzenie i zakupy. Przyszłością dark stores. <https://www.money.pl/gospodarka/epidemia-zmienia-nawyki-coraz-wiecej-polakow-wysyla-kuriera-po-jedzenie-i-zakupy-przyszloscia-dark-stores-6559581304617856a.html> (04.10.2020).

stwa domowego w decyzjach nabywczych, w kontekście ich wyborów, zwłaszcza w odniesieniu do wyposażenia w dobra trwałego użytku jako ważnego i niezbędnego obecnie elementu składowego codziennego funkcjonowania członków gospodarstwa domowego i serwicyzacji polskich gospodarstw domowych.

Kluczowe znaczenie opracowania przedstawia część trzecia – analityczna, stanowiąc wyeksponowanie empirycznego układu podmiotowego i przedmiotowego konsumpcji w oparciu o zilustrowanie zróżnicowania poziomu i struktury dochodów, a także wydatków gospodarstw domowych w Polsce w latach 2006-2018, z wyszczególnieniem czterech podstawowych kryteriów podziału gospodarstw domowych, a mianowicie: grup społeczno-ekonomicznych, grup dochodowych (kwintylowych), miejsca zamieszkania i województwa. Podobieństwa, różnice i dysproporcje pomiędzy poszczególnymi typami gospodarstw domowych były odnoszone w porównaniu do poziomu oraz do przemian obserwowanych w wydatkach na towary i usługi konsumpcyjne przeciętnego gospodarstwa domowego w kraju.

Autorki skupiły uwagę na wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w kontekście unowocześniania spożycia i zaspokajania potrzeb wcześniej nieistniejących, poprzez zastępowanie lub wykorzystywanie nowych lub modyfikowanych dóbr, substytuujących nakłady siły roboczej w gospodarstwie domowym, a także ułatwiających, usprawniających życie, komunikację, transport, spędzanie czasu wolnego. Biorąc pod uwagę, że rozwojowi technicznemu i technologicznemu wyposażenia w gospodarstwie towarzyszy zazwyczaj płynne przechodzenie w kolejną wyższą formę specjalizacji pracy, to okazuje się, że na początku pewna część społeczeństwa szybko wykorzystuje osiągnięcia cywilizacji, podczas gdy inna powoli je absorbuje lub wypiera. Rozwinięta technika pozwala na coraz większą i bardziej zaawansowaną pracę, odpoczynek, edukację, komunikację, ale rozwój technologii kreuje ujawnianie się nowych, dotąd niezwerbalizowanych potrzeb. Formowanie społeczeństwa usługowego i sieciowego wymusza zmiany w wyposażeniu i wykorzystywaniu infrastruktury, zwłaszcza teleinformatycznej, wyzwalać nieograniczonej potencjał zdobywania wiedzy, innowacji i twórczości członków gospodarstw domowych. Szeroka dostępność nowych narzędzi i usług tworzy możliwości budowy równiejszego oraz bardziej zrównoważonego społeczeństwa. Choć pokazuje dualizm sytuacji w tworzeniu jego dwuwarstwowego charakteru – bogatych i biednych, w którym tylko część populacji ma dostęp do technologii, swobodnie jej używa i może w pełni czerpać z niej korzyści²⁷. Występująca stratyfikacja społeczna wymusza konieczność działań w zakresie partycypacji osób, które pozostały na marginesie przemian społecznych. Monitorowanie poziomu wysycenia wyposażenia w dobra trwałego użytku gospodarstw domowych umożliwia dostrzeżenie potencjału tkwiącego w tej sferze życia oraz kierunkach zmian. Ponadto wykorzystanie współczesnych rozwiązań technologicznych, np. cyfrowych, narzędzi, robotyzacji czy automatyzacji prac domowych wskazuje na wyznaczanie wyższych celów i korzyści z ich stosowania, jak również buduje świadome postawy kształtujące odpowiedzialnego konsumenta. Żyjemy w czasach, w których technologia wkracza dynamicznie w codzienne życie, a świat cyfrowy jest już jego naturalnym środowiskiem. Dla każdego pokolenia podstawową obecnie przesłanką jest to, aby stać się beneficjentem płynących korzyści, które niesie ze sobą funkcjonowanie w społeczeństwie XXI wieku.

---

²⁷ Kuczera K. (2012): Postawy jako bariera rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług, 703(88), 763-771.

Podjęte obszary tematyczne odwołujące się do badania konsumpcji w gospodarstwach domowych w Polsce nie wyczerpują możliwości analizowania tego zagadnienia. Dalsze badania nad konsumpcją dóbr i usług w polskich gospodarstwach domowych w latach kolejnych pozwolą na wskazanie zmian i tendencji rozwojowych, zwłaszcza pod wpływem kryzysu ogólnosiwiatowego wywołanego czynnikiem losowym, nieprzewidywalnym – pandemią, z którym na skalę globalną nie mieliśmy przez stulecia do czynienia.

1.2. ZAŁOŻENIA METODYCZNE I ANALIZA STATYSTYCZNA

Przeprowadzone badania zmierzały do zidentyfikowania zmian w dochodach i wydatkach konsumpcyjnych oraz wyposażeniu w dobra trwałego użytku w wybranych typach gospodarstw domowych w Polsce w latach 2006-2018. Wybór zmiennych ujętych w opracowaniu odwoływał się do klasyfikacji gospodarstw domowych ze względu na grupy społeczno-ekonomiczne, poziom dochodów rozporządzalnych przypadających na osobę w gospodarstwie domowym, jak również miejsce zamieszkania gospodarstw domowych oraz województwo. Podstawowym materiałem empirycznym wykorzystanym w pracy były wtórne wyniki badań Budżetów Gospodarstw Domowych opracowywanych przez Główny Urząd Statystyczny.

Warto w tym miejscu nadmienić, że przedstawione w opracowaniu dane odwołują się do szeregu czasowego obejmującego lata 2006-2018. Porównania pod względem zmiany poziomu dochodu rozporządzalnego przypadającego na osobę w gospodarstwie domowym, jak również strukturę wydatków na towary i usługi konsumpcyjne ze względu na grupę dochodową (I-V kwintyl), grupę społeczno-ekonomiczną oraz miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego dokonano z uwzględnieniem analizy statystycznej zwłaszcza skrajnych lat 2006 i 2018. Wykorzystując badania Budżetów Gospodarstw Domowych, celem uchwycenia podobieństw, różnic oraz skali dysproporcji pomiędzy dochodami, wydatkami i wyposażeniem gospodarstw domowych ze względu na województwo napotkano na barierę wynikającą z braku ciągłości danych źródłowych, zwłaszcza dla początkowego okresu porównawczego za lata 2006-2007. W związku z powyższym przyjęto celowość analizy dla przywołanych powyżej zakresów problemowych w ujęciu terytorialnym dopiero od 2008 r. i w porównaniu do 2018 r. Choć skrócony o dwa lata okres analizy w gospodarstwach domowych z podziałem na województwa nieznacznie różni się od pozostałego (2006-2018), przyjętego we wcześniej wymienionych trzech kategoriach gospodarstw domowych (społeczno-ekonomicznej, grupach kwintylowych oraz miejsca zamieszkania gospodarstw domowych), to pozwala na ukazanie kierunku zmian zachodzących zarówno w dochodach, wydatkach, jak i wyposażeniu w dobra trwałego użytku.

Ważnym kryterium ekonomicznym różnicowania gospodarstw domowych będącym podstawowym czynnikiem ograniczającym możliwości zakupu jest poziom osiąganych dochodów. Przesądza on nie tylko o możliwościach wydatkowych, ale również ma wpływ na poziom i strukturę konsumpcji członków gospodarstw domowych, a w konsekwencji na ich poziom życia.

Przyjęty okres badawczy pozwolił wyodrębnić główne kierunki zmian w: poziomie dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwie domowym, strukturze wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne oraz wyposażeniu w wybrane dobra trwałego użytku gospodarstw domowych, które określono w oparciu o najlepiej dopasowaną do danych

empirycznych funkcję trendu. Do pomiaru dynamiki zmian badanych kategorii wykorzystano średnią stopę zmian, przy której obliczaniu uwzględniono wszystkie wyrazy szeregu chronologicznego. Analizy statystycznej dokonano z wykorzystaniem programów Excel i Statistica 13.1.

W celu określenia zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy gospodarstwami domowymi zaliczanymi do poszczególnych grup kwintylowych wykorzystano miarę zróżnicowania struktur opartą na metryce Braya-Curtisa.

Do oceny przemian strukturalnych wykorzystywane są miary oparte na wielowymiarowej analizie statystycznej. Poszczególne wskaźniki struktury podane są w postaci wektorów q_{ij} ($i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, m$), gdzie n oznacza liczbę obiektów, a m liczbę wskaźników struktury. Metody pomiaru zróżnicowania struktur opisane są w wielu opracowaniach naukowych²⁸.

Miara zróżnicowania dwóch struktur oparta na metryce Braya-Curtisa określana jest jako:

$$v(Q_1 Q_2) = \frac{\sum_{j=1}^m |q_{1j} - q_{2j}|}{\sum_{j=1}^m |q_{1j} + q_{2j}|}$$

Miara ta przyjmuje wartości od 0 do 1, przy czym wynosi 0 dla struktur identycznych i 1 dla struktur całkowicie niepodobnych.

Do określenia zależności między strukturą konsumpcji a poziomem PKB *per capita* użyto współczynnika korelacji liniowej Pearsona, który wyrażony jest wzorem:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}$$

gdzie:

r_{xy} – współczynnik korelacji liniowej Pearsona,

x, y – mierzalne cechy statystyczne,

$\bar{x}, \bar{y}$ – średnia arytmetyczna odpowiednio cechy x i y .

Do identyfikacji grup województw podobnych pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych oraz wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku przeprowadzono hierarchiczną analizę skupień metodą J.H. Warda²⁹. Metoda ta rekomendowana jest z uwagi na skuteczność odtworzenia rzeczywistej struktury danych.

²⁸ Malina A. (2006): Analiza zmian struktury zatrudnienia w Polsce w porównaniu z krajami Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 726, 5-21, Kukuła K. (2014): Statystyczne podejście do badań dynamiki struktur ekonomicznych, Marketing i Rynek, 2(21), 84-91, Utzig M. (2016): Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce według grup społeczno-ekonomicznych, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 47, 454-465.

²⁹ Kwasek M. (2015): Identyfikacja wzorców konsumpcji żywności w Polsce, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 8, Wydawnictwo KPSW, Bydgoszcz, 95.

W pracy zastosowano jedną z najczęściej stosowanych metryk taksonomicznych – odległość Euklidesa określoną następującym wzorem³⁰:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^w (x_{ik} - x_{jk})^2}$$

gdzie:

d_{ij} – odległość euklidesowa,
 w – liczba zmiennych diagnostycznych,
 x_{ik} – wartość k -tej zmiennej w i -tym obiekcie,
 x_{jk} – wartość k -tej zmiennej w j -tym obiekcie.

W każdym z kolejnych etapów procedury grupowania województw spośród wszystkich możliwych do łączenia par skupień wybierano tę, która w rezultacie łączenia dawała skupienie o minimalnym zróżnicowaniu. Miarą zróżnicowania skupienia względem wartości średnich jest ESS (ang. *Error Sum of Squares*), zwane również błędem sumy kwadratów. ESS jest określone wzorem³¹:

$$ESS = \sum_{i=1}^k (x_i - \bar{x})^2$$

gdzie:

x_i – wartość zmiennej będącej kryterium segmentacji dla i -tego obiektu,
 k – liczba obiektów w skupieniu.

Wyniki grupowania przedstawiono w postaci dendrogramów (drzew połączeń). Należy zaznaczyć, że w zależności od rozpatrywanej odległości między obiektami, wyróżnić można mniejszą lub większą liczbę skupień. W tego typu procedurach brak jest oczywistego kryterium ustalenia liczby skupień, co rodzić może problemy ostatecznego podziału dendrogramu. Podział na ostateczne skupienia dokonywany jest zazwyczaj poprzez odcięcie najdłuższych gałęzi drzewa, czyli w miejscu, gdzie odległości między łączonymi grupami są największe³². Sposób ten wykorzystano w niniejszej pracy.

Analizę skupień przeprowadzono dla dwóch skrajnych roczników: 2008 oraz 2018. W przypadku dóbr trwałego użytkowania uwzględniono jedynie te zmienne, które posiadały komplet danych dla lat 2008-2018.

1.3. WYBRANE DEFINICJE W BADANIU BUDŻETÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH GUS

Materiał empiryczny w niniejszym opracowaniu oparty jest na danych wtórnych z badania Budżetów Gospodarstw Domowych GUS w odniesieniu do niego przytoczono

³⁰ Ibidem, 95.

³¹ Żelechowski M. (2015): Możliwości wykorzystania statystycznych metod klasyfikacji danych w badaniach natężenia suburbanizacji, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 9, 143.

³² Kolonko J. (1980): *Analiza dyskryminacyjna i jej zastosowania w ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 8-9.

poniżej wybrane wykorzystywane definicje³³. Odwołują się one do nomenklatury i kategorii gospodarstw domowych, rozchodów, dochodów, wydatków na towary i usługi konsumpcyjne. I tak poprzez pojęcie rozchody netto należy rozumieć wszystkie wartości wpływające z gospodarstwa na zewnątrz, bez zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych płaconych przez płatnika w imieniu podatnika, jak również bez składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Na rozchody netto składają się wydatki i pozycje oszczędnościowe po stronie rozchodowej. Wydatki obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne klasyfikowane według celu COICOP (*Classification of Individual Consumption by Purpose* – Klasyfikacja Spożycia Indywidualnego Według Celu)³⁴ oraz pozostałe wydatki.

Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczone są na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego i obejmują: dobra nietrwałego użytkowania (np. żywność, napoje, lekarstwa), dobra półtrwałego użytkowania (np. odzież, książki, zabawki), dobra trwałego użytkowania (np. samochody, pralki, lodówki) oraz usługi. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne obejmują towary zakupione za gotówkę, również przy użyciu karty płatniczej lub kredytowej, na kredyt, otrzymane bezpłatnie oraz spożycie naturalne. Pozostałe wydatki obejmują: dary przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, niektóre podatki (podatek od spadków i darowizn, podatek od nieruchomości, opłata za wieczyste użytkowanie gruntów), zaliczki na podatek od dochodów osobistych oraz samodzielnie płaconych składek na ubezpieczenie społeczne, pozostałych rodzajów wydatków nieprzeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne.

W tabeli 1 przedstawiono klasyfikację wydatków na towary i usługi konsumpcyjne według celu COICOP.

Dobra, które człowiek wytwarza w procesie gospodarowania służą do bezpośredniego lub pośredniego zaspokajania jego potrzeb³⁵. Wyróżnia się dobra konsumpcyjne przeznaczone do bezpośredniej konsumpcji, a także dobra produkcyjne (kapitałowe) wykorzystywane w procesie wytwarzania innych dóbr i usług³⁶.

Istnieją różnorodne kryteria podziału dóbr konsumpcyjnych, jednym z nich jest podział na dobra krótkotrwałego (nietrwałego) użytku oraz na dobra długotrwałego użytkowania. Dobra konsumpcyjne nietrwałego użytku są zużywane natychmiast (w trakcie jednorazowej konsumpcji) lub we względnie krótkim czasie. Dobrami trwałego użytku (inaczej dobrami trwałej konsumpcji) określa się te dobra, których okres użytkowania trwa przynajmniej jeden rok, cena ich jest wysoka i należą do dóbr wyższego rzędu³⁷.

Są to więc produkty, które zachowują zdolność zaspokajania potrzeb w wielu kolejnych aktach konsumpcji, a nie zostają zniszczone przy pierwszym z nich (przy czym konsumowane są usługi dostarczane przez te dobra, a nie same dobra). Dobra trwałej konsumpcji to dobra zwyczajowo związane z potrzebami komfortu, wzrastającymi w miarę wzrostu stopy życiowej człowieka³⁸.

³³ GUS (2019): Budżety Gospodarstw Domowych w 2018 r., Warszawa, 269-273.

³⁴ Ibidem, 271.

³⁵ Rekowski M. (2015): Mikroekonomia, Wydawnictwo Contact, Poznań, 11.

³⁶ Zalega T. (2015a): Mikroekonomia współczesna, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 37.

³⁷ Małecki W. (1978): Mechanizm wahań popytu na trwałe dobra konsumpcyjne (w warunkach rozwiniętych krajów kapitalistycznych), Ekonomista, 1, 131-149.

³⁸ Pałaszewska-Reindl T. (1966): Konsumpcja dóbr trwałego użytku w Polsce, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa, 12.

Tabela 1. Klasyfikacja wydatków na towary i usługi konsumpcyjne COICOP

Kategoria wydatków	Wyszczególnienie
Żywność i napoje bezalkoholowe	Żywność (pieczywo i produkty zbożowe, mięso, ryby i owoce morza, mleko, sery i jaja, oleje i tłuszcze, owoce, warzywa, cukier, dżem miód, czekolada i wyroby cukiernicze, wyroby żywnościowe, gdzie indziej niesklasyfikowane). Napoje bezalkoholowe (kawa, herbata, kakao i czekolada w proszku, wody mineralne i źródlane, soki owocowe, warzywne oraz owocowo-warzywne).
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	Napoje spirytusowe, likiery, wina i piwa bez zakupionych w placówkach gastronomicznych. Wyroby tytoniowe.
Odzież i obuwie	Odzież i materiały odzieżowe, wraz z usługami krawieckimi i pralniczymi, naprawa i wypożyczanie odzieży. Obuwie, akcesoria obuwnicze, usługi obuwnicze i wypożyczanie obuwia.
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	Oplaty za najem mieszkania, materiały i usługi związane z konserwacją mieszkania lub domu i inne usługi związane z zamieszkiwaniem (zaopatrywanie w wodę, usługi kanalizacyjne, wywóz nieczystości, koszty zarządzania i administracji nieruchomością, pozostałe usługi związane z zamieszkiwaniem) oraz nośniki energii.
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	Mebłe, artykuły dekoracyjne, dywany i wykładziny dywanowe, urządzenia gospodarstwa domowego (np. pralki, chłodziarki, kuchenki, żelazka), wyroby szklane, zastawa stołowa i artykuły użytku domowego.
Zdrowie	Wyroby medyczno-farmaceutyczne, urządzenia i sprzęt medyczny. Usługi ambulatoryjne i inne usługi związane ze zdrowiem. Usługi szpitalne i sanatoryjne.
Transport	Środki transportu, eksploatacja prywatnych środków transportu oraz usługi transportowe.
Łączność	Usługi pocztowe i telekomunikacyjne, sprzęt telekomunikacyjny.
Rekreacja i kultura	Sprzęt audiowizualny, fotograficzny i informatyczny, sprzęt trwałego użytku związany z rekreacją i kulturą (np. przyczepy kempingowe, łodzie, sprzęt turystyczny), instrumenty muzyczne. Usługi związane z rekreacją i kulturą, czasopisma, gazety i książki. Turystyka zorganizowana.
Edukacja	Oplaty za naukę w szkołach i przedszkolach (również szkołach wyższych).
Restauracje i hotele	Wydatki w restauracjach, kawiarniach, stolówkach, barach, bufetach oraz związane z zakwaterowaniem.
Pozostałe towary i usługi	Usługi, przyrządy i artykuły do higieny osobistej. Usługi fryzjerskie, kosmetyczne i pielęgnacyjne. Środki kosmetyczne i higieniczne oraz artykuły papierniczo-higieniczne. Artykuły użytku osobistego, gdzie indziej niesklasyfikowane (np. biżuteria, zegarki, plecaki, artykuły dla niemowląt, parasole itd.) Opieka społeczna. Ubezpieczenia (na życie, związane z mieszkaniem i zamieszkiwaniem, prywatne związane ze zdrowiem, związane z transportem).
Kieszonkowe	Kieszonkowe, które jest przeznaczone na konsumpcję, ale nie można wyszczególnić, na zakup jakich artykułów i usług zostało przeznaczone.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2018, GUS, Warszawa, 319-326.

W badaniu Budżetów Gospodarstw Domowych GUS gospodarstwem domowym jest „zespół osób spokrewnionych ze sobą lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się (gospodarstwo domowe wieloosobowe) lub osoba utrzymująca się samodzielnie, bez względu na to, czy mieszka sama, czy też z innymi osobami

(gospodarstwo domowe jednoosobowe)”³⁹. Istotne jest to, że członkowie rodziny mieszkający wspólnie, ale utrzymujący się oddzielnie tworzą odrębne gospodarstwa domowe. Do składu gospodarstwa domowego zalicza się osoby⁴⁰:

- mieszkające razem w gospodarstwie domowym i wspólnie utrzymujące się, przebywające bądź zamierzające przebywać w gospodarstwie domowym przez okres co najmniej roku,
- nieobecne w gospodarstwie domowym z racji pracy zawodowej, jeśli dochody z pracy tych osób przekazywane są rodzinie na utrzymanie, niezależnie od okresu przebywania poza gospodarstwem domowym,
- nieobecne w gospodarstwie domowym, w wieku do 15 lat włącznie, pobierające naukę poza miejscem zamieszkania, mieszkające w internatach lub domach prywatnych,
- przebywające w zakładzie karnym, jeżeli ich rzeczywisty lub przewidywany okres pobytu poza gospodarstwem domowym jest krótszy niż rok,
- nieobecne w gospodarstwie domowym w okresie badania, przebywające w zakładach opiekuńczo-wychowawczych, w domach opieki lub szpitalach, jeżeli ich rzeczywisty lub zamierzony okres pobytu poza gospodarstwem domowym jest krótszy niż rok.

Do składu gospodarstwa domowego nie zalicza się natomiast osób⁴¹:

- nieobecnych w gospodarstwie domowym, w wieku powyżej 15 lat, pobierających naukę poza miejscem zamieszkania, mieszkających w internatach, domach akademickich lub domach prywatnych,
- przebywających w zakładzie karnym, jeżeli ich rzeczywisty lub przewidywany okres pobytu poza gospodarstwem domowym jest dłuższy niż rok,
- nieobecnych w gospodarstwie domowym w okresie badania, przebywających w zakładach opiekuńczo-wychowawczych, w domach opieki lub w szpitalach, jeżeli ich rzeczywisty lub zamierzony okres pobytu poza gospodarstwem domowym jest dłuższy niż rok,
- przebywających w gospodarstwie domowym w okresie badania (gości), obecnych w gospodarstwie domowym lub zamierzających w nim przebywać przez okres krótszy niż rok,
- lokatorów, w tym uczniów i studentów na stacji (z wyjątkiem sytuacji, gdy są oni traktowani przez badane gospodarstwo domowe jako członkowie gospodarstwa),
- wynajmujących pokój lub łóżko na okres pracy w danej miejscowości (dotyczy to np. takich prac, jak melioracje, pomiar gruntów, wyrąb lasów, budowa),
- mieszkających wspólnie z gospodarstwem domowym, zatrudnionych przez to gospodarstwo, np. pomocy domowych, robotników rolnych, uczniów i praktykantów w zawodzie.

Można wyodrębnić grupy gospodarstw domowych na podstawie różnych kryteriów. W badaniu budżetów gospodarstw domowych stosuje się grupowanie gospodarstw domowych według:

- 1) grup społeczno-ekonomicznych,
- 2) wielkości gospodarstwa domowego,
- 3) typu biologicznego gospodarstwa domowego,

---

³⁹ GUS (2018): Zeszyt metodologiczny. Badanie budżetów gospodarstw domowych, Warszawa, 25.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

- 4) grupy kwintylowej i decylowej, naliczanej w oparciu o dochód rozporządzalny i o wydatki,
- 5) grup dochodowych,
- 6) klasy miejscowości zamieszkania,
- 7) województw (od stycznia 2018 r. – regionów),
- 8) regionów (od stycznia 2018 r. – makroregionów),
- 9) stopnia urbanizacji kraju,
- 10) źródeł pozyskania danego rozchodu,
- 11) charakteru zamieszkania gospodarstwa domowego,
- 12) niepełnosprawności,
- 13) poziomu wykształcenia osoby odniesienia,
- 14) powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rolnego.

Poszczególne podziały gospodarstw domowych mają merytoryczne uzasadnienie, gdyż nawet w ramach jednego kraju gospodarstwa domowe, np. w zależności od typu miejscowości zamieszkania, mogą się znacznie różnić zachowaniami gospodarczymi i społecznymi⁴².

---

⁴² Bywałec C. (2012): *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa, 20.

Rozdział 2. TEORETYCZNE ASPEKTY KONSUMPCJI

Między poszczególnymi sferami procesu gospodarowania, tj. produkcją, podziałem (dystrybucją), wymianą i konsumpcją zachodzą różnorodne współzależności. Ograniczoność zasobów oraz nieograniczoność potrzeb ukazuje konieczność dokonywania wyborów między istniejącymi możliwościami przez podmioty gospodarcze. Wybór hierarchii potrzeb, a także dóbr i usług je zaspokajających oraz środków potrzebnych do ich osiągnięcia stanowi istotę gospodarowania⁴³. Chcąc zaspokajać potrzeby, np. gospodarstwo domowe musi nie tylko wytwarzać, ale również uczestniczyć w podziale wytworzonych dóbr poprzez wymianę, choć celem produkcji jest ostatecznie konsumpcja (spożycie).

2.1. KONSUMPCJA – UJĘCIE TEORETYCZNE

Pojęcie konsumpcja w literaturze przedmiotu wskazuje na złożoność, wielowymiarowość i pojemność treści słowa. Mając interdyscyplinarny charakter, jednoznaczne zdefiniowanie terminu jest ograniczone⁴⁴. W ujęciu ekonomicznym stosuje się zamiennie słowo „spożycie”, wskazując na etymologiczne i semantyczne różnice między nimi. Łacińskie *consumptio* oznacza spożycie, zużywanie⁴⁵. Spożycie to proces zaspokajania potrzeb, który odnosi się głównie do wyżywienia, z kolei „konsumpcja” oznacza zaspokajanie potrzeb za pomocą dóbr i usług⁴⁶. Warto zwrócić uwagę na fakt, że wyróżnia się zasadniczo dwa, a niekiedy także trzy znaczenia terminu konsumpcja⁴⁷. Rozpatrywana jest szeroko w ogólnym znaczeniu jako immanentna całość złożonego systemu gospodarczego, w którym produkcja, podział, wymiana i spożycie są wzajemnie sprzęgnięte i zwrotnie uwarunkowane⁴⁸, zaś w węższym ujęciu uznawana jest jako krótkotrwały akt biologiczno-psychiczny lub proces społeczny zaspokajania potrzeb⁴⁹.

Senyszyn⁵⁰ wskazuje, że przywołane definicje mogą dotyczyć sfer życia, których nie uznaje się za konsumpcję, a zużycie produkcyjne. Wskazując przedmiot potrzeb, konsumpcja rozpatrywana jest jako proces (akt) obejmujący działania i zachowania człowieka prowadzące do bezpośredniego i pośredniego ich zaspokajania⁵¹. Sojkin⁵² doprecyzowuje znaczenie, twierdząc, iż konsumpcja „jest nie tylko bezpośrednim aktem spożycia zaspokajającym indywidualne potrzeby, ale skomplikowanym procesem postaw, działań i decyzji,

⁴³ Mankiw N.G., Taylor M.P. (2009): *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa, 549, Begg D., Fischer S., Dornbusch R. (2005): *Makroekonomia*, PWE, Warszawa, 158-168.

⁴⁴ Żelazna K., Kowalcuk I., Mikuta B. (2002): *Ekonomika konsumpcji elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 17-46 i 67-68.

⁴⁵ *Słownik wyrazów obcych* (1962), PIW, Warszawa, 362.

⁴⁶ Kołodziejek B., Zielińska Z. (1989): *Potrzeby i spożycie*, PWE, Warszawa, 9-42.

⁴⁷ Senyszyn J. (1995): *Potrzeby konsumpcyjne*, Wydawnictwo UG, Gdańsk, 10-58.

⁴⁸ Górecki B. (1979): *Ekonomika gospodarstwa domowego*, IHWiU, Warszawa, 5.

⁴⁹ Hodol A. (1973): *Terminologia sfery spożycia*, PAN, Warszawa, 8, Szczepański J. (1981): *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, PWE, Warszawa, 133-134, Kramer J. (1997): *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa, 15-17, Bywalec Cz., Rudnicki L. (2002): *Konsumpcja*, PWE, Warszawa, 30-137, Słaby T. (2006): *Konsumpcja. Eseje statystyczne*, Difin, Warszawa, 16; Zalega T. (2012a): *Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele*, PWE, Warszawa, 12.

⁵⁰ Senyszyn J. (1995): *Potrzeby...*, op. cit., 10-28.

⁵¹ Szczepański (1981): *Konsumpcja...*, op. cit., 132, Bywalec, Rudnicki (1992): *Podstawy...*, op. cit., 29-31.

⁵² Sojkin B. (1994): *Determinanty konsumpcji żywności. Analiza hierarchiczna*, Zeszyty Naukowe. Seria II. Prace habilitacyjne, 135, AE w Poznaniu, Poznań, 9-32.

znajdujących swe odzwierciedlenie w zachowaniach konsumpcyjnych jednostek, grup i społeczeństw”, choć czasami zawęża się jej znaczenie w ujęciu ekonomicznym do zużycia i zużytkowania dobra przez członka gospodarstwa domowego⁵³.

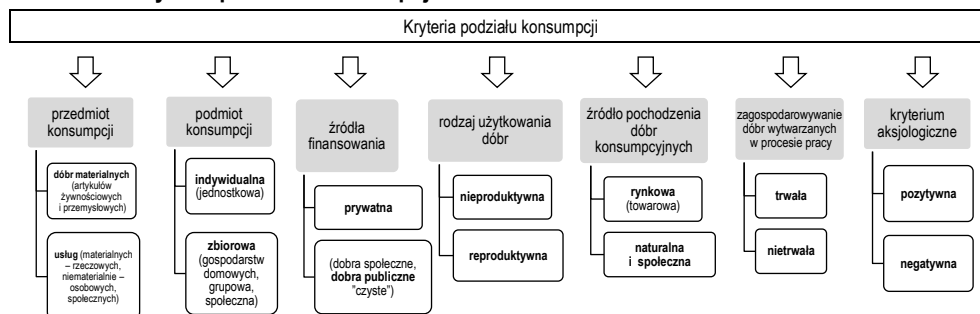
Trzecie ujęcie konsumpcji odnosi się do aspektu podmiotowo-przedmiotowego „historycznie ukształtowanego aktu, a zarazem procesu zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych, które są stale powtarzającymi się okresami sekwencji zachowań, wśród których dopiero na końcu (...) znajduje się akt bezpośredniego zaspokajania potrzeb poprzez jednorazowe zużycie lub rozłożone w czasie zużywanie przedmiotów – dóbr materialnych i usług”⁵⁴. Istotę i charakter konsumpcji oddają spełniane przez nią funkcje, w tym o charakterze gospodarczym i społeczno-kulturalnym. Pierwsza odnosi się do wpływu jaki wywiera na zachowania gospodarcze człowieka, grup gospodarczych czy całych społeczeństw, a jej efekty w skali makroekonomicznej przejawiają się w rozwoju gospodarczym oraz mikroekonomicznym wzroście zamożności (lub ubóstwa) gospodarstwa domowego⁵⁵.

Podsumowując, konsumpcja ma trzy wymiary⁵⁶: jednostkowy – bezpośredni akt zaspokojenia potrzeby człowieka, wymiar społeczny – zaspokajanie potrzeb ludzkich oraz wymiar makroekonomiczny jako etap końcowy procesu gospodarowania.

2.2. KLASYFIKACJA KONSUMPCJI

Klasyfikacji konsumpcji można dokonać na podstawie różnorodnych kryteriów, do których zaliczamy np.: przedmiot konsumpcji, podmiot konsumpcji, źródła finansowania konsumpcji oraz pochodzenie przedmiotów konsumpcyjnych, zagospodarowanie dóbr czy wartości (kryterium aksjologiczne)⁵⁷ (schemat 1).

Schemat 1. Kryteria podziału konsumpcji

Źródło: Opracowano na podstawie: Z. Krasieński, J. Piasny, H. Szulce (1984), Cz. Bywalec (2007), T. Zalega (2012).

Przedmiot konsumpcji dzieli konsumpcję na tę dotyczącą: dóbr materialnych, usług materialnych (tj. usługi handlowe) i niematerialnych (tj. usługi oświatowe, służby zdrowia) itd. W ramach konsumpcji dóbr materialnych dokonuje się podziału na dobra żywnościowe

⁵³ Senyszyn (1995): Potrzeby..., op. cit., 10-58.

⁵⁴ Senyszyn J. (1992): Konsumpcja żywności w świetle potrzeb i uwarunkowań, Gdańsk, 39, Daszkowska M., Senyszyn J. (1994): Elementy teorii konsumpcji, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 38.

⁵⁵ Bywalec C. (2007): Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 46-151.

⁵⁶ Szczepański (1981): Konsumpcja..., op. cit., 133-135.

⁵⁷ Bywalec C. (2010): Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny, Wydawnictwo C.H. Beck, 22-31.

(artykuły spożywcze) i nieżywnościowe (artykuły trwałe, nietrwałe, luksusowe). W ramach każdej z przywołanych klasyfikacji można prowadzić dalszą dezagregację w odniesieniu do konkretnych towarów dostępnych na rynku⁵⁸.

Biorąc pod uwagę rodzaj użytkowania dóbr oraz zachowania konsumpcyjne wyróżnia się dwa rodzaje podmiotowego ujęcia konsumpcji, tzw. konsumpcję indywidualną (osobistą) oraz konsumpcję zbiorową (grupową)⁵⁹. Konsumpcja indywidualna występuje gdy dobro konsumpcyjne/usługa zostaje np.: nabyte na rynku z dochodów do dyspozycji gospodarstw domowych, wytworzone na własny użytek i odbierane przez pojedynczy podmiot w ramach samodzielności decyzji związanych ze spożyciem⁶⁰. Podczas gdy konsumpcja zbiorowa dotyczy zespołu konsumujących (użytkujących) dobro albo będących trudno zdefiniowanym odbiorcą, wówczas jest to konsumpcja zbiorowa niepodzielna. Jej podmiotami są społeczeństwo jako całość lub większe zbiorowości (tzw. wspólnoty terytorialne). W ramach konsumpcji zbiorowej można wyróżnić konsumpcję gospodarstwa domowego, grupową i ogólnospołeczną – tu ze świadczonych przez instytucje państwowe dóbr i usług korzysta społeczeństwo.

Jeśli kryterium podziału konsumpcji są źródła finansowania, wówczas dzieli się ją na konsumpcję prywatną, czyli spożycie dóbr nabytych (sfinansowanych) z prywatnych środków konsumenta lub przez niego wytworzonych, oraz konsumpcję publiczną realizowaną dzięki środkom publicznym pochodzącym z budżetu państwa, funduszy społecznych⁶¹ itd.

Z uwagi na rodzaj użytkowania dóbr wyodrębnia się konsumpcję nieproduktywną (bezpośrednie zaspokojenie potrzeb człowieka) i konsumpcję reproduktywną (przetwarzanie produktu od surowca do dobra pośredniego i/lub finalnego).

Jeśli podstawą podziału konsumpcji jest źródło pochodzenia przedmiotów konsumpcji (sposób dystrybucji), to wyróżnia się: konsumpcję rynkową (towarową), naturalną i konsumpcję społeczną. Pierwsza z nich stanowi użytkowanie zakupionych na rynku przez nabywcę dóbr, podczas gdy konsumpcja naturalna (samozaopatrzenie) obejmuje produkty wytworzone w ramach własnego gospodarstwa domowego. Konsumpcja społeczna finansowana jest zazwyczaj ze środków publicznych, z pominięciem rynku i pokrywa się w pewnym obszarze z konsumpcją publiczną. Warto dodać, że wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym następuje komercjalizacja konsumpcji – czyli wzrasta udział konsumpcji rynkowej w konsumpcji globalnej gospodarstw domowych. Odwrotnym zjawiskiem jest denaturalizacja konsumpcji powstająca w wyniku obniżania udziału konsumpcji naturalnej w konsumpcji globalnej⁶².

Biorąc pod uwagę szersze znaczenie aniżeli tylko spożywanie dóbr, związane z wykorzystywaniem i zagospodarowywaniem ich w procesie pracy, rozróżnia się konsumpcję trwałą i nietrwałą⁶³. Konsumpcja trwała nie eksploatuje zbyt intensywnie zasobów środowiska naturalnego, przyjmuje długofalowe myślenie o procesach rozwojowych.

⁵⁸ Bywalec C. (2007): Konsumpcja..., op. cit., 24-32.

⁵⁹ Zalega T. (2012a): Konsumpcja..., op. cit., 19-27; Zalega T. (2007a): Konsumpcja-podstawy teoretyczne, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa, 9.

⁶⁰ Janoś-Kresło M., Mróz B. (red.) (2006): Konsument..., op. cit., 11-15.

⁶¹ Bywalec C., Rudnicki L. (1992): Podstawy teorii i metodyki badania konsumpcji, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków, 29-31; Zalega T. (2012): Konsumpcja..., op. cit., 22-23.

⁶² Bylok F. (2005): Model społeczeństwa konsumpcyjnego, [w:] Konsumpcja – istotny wymiar globalizacji kulturowej. Pawłowska A., Kempy M. (red.), Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 243, Bywalec C., Rudnicki L. (2002): Konsumpcja..., op. cit., 30-137, Zalega T. (2012): Konsumpcja..., op. cit., 22-25.

⁶³ Jastrzębska-Smolaga H. (2000): W kierunku trwałej konsumpcji. Dylematy, zagrożenia, szanse, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 16.

W literaturze⁶⁴ głosi się konieczność kształtowania edukacji, kompetencji⁶⁵ i świadomości ekologicznej oraz zastąpienia dążenia do wzrostu standardu życia na rzecz jego jakości, wskazując na generowanie licznych kosztów zewnętrznych z konsumpcji dóbr i usług. Niektórzy konsumenci chcieliby trwale korzystać z nieuciążliwej dla ludzi i środowiska konsumpcji, wskazując na aspekty jej zrównoważenia. W przypadku konsumpcji nietrwalej jest odwrotnie⁶⁶. Inny podział ujmuje konsumpcję jako świadomą (etyczną lub odpowiedzialną) i konsumpcję nieświadomą⁶⁷. Występuje także podział ze względu na układy konsumpcji, w tym: przedmiotowy układ konsumpcji, podmiotowy układ konsumpcji oraz funkcjonalny układ konsumpcji⁶⁸. W pierwszym akty spożycia grupowane są według przedmiotów, co oznacza, że konsumpcję dzielimy na: konsumpcję żywności, dóbr trwałego i okresowego użytku, usług osobistych i zbiorowych, w całkowitym oderwaniu od osoby konsumenta. W podmiotowym układzie konsumpcji akty konsumpcji nadal są klasyfikowane na podstawie tych samych, co w poprzednim podsystemie potrzeb, ale wzbogacone są o analizę podmiotów decydujących o rodzajach, wielkości i sposobie zaspokajania potrzeb. Trzeci z układów, tzw. funkcjonalny, zajmuje się kształtowaniem konsumpcji za pomocą odpowiednich podmiotów i ich struktur, a także z uwzględnieniem różnych środków, norm i zasad, aby rozwijała się zgodnie z tempem rozwoju społecznego i gospodarczego.

2.3. CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE KONSUMPCJĘ

Czynniki kształtujące konsumpcję oraz sposoby ich grupowania ewoluują, ukazując węższy lub szerszy ich zakres. Można przyjąć pewne uogólnienie, że każde z ujęć odwołuje się zarówno do aspektów w mikro-, jak i makroskali, tak ekonomicznych oddziałujących w istotny sposób na poziom i strukturę konsumpcji, jak i nieekonomicznych, tj.: biologicznych, psychologicznych, kulturowych, społecznych, demograficznych, edukacyjnych, informacyjnych, środowiskowych, prawnych itd. (tab. 2). Przywołuje się różnorodne klasyfikacje determinant kształtujących konsumpcję, m.in. tzw. wewnętrzne (endogeniczne), bezpośrednio związane z jednostką (gospodarstwem domowym), oraz zewnętrzne (egzogoniczne)⁶⁹, stanowiące jej otoczenie. Inne ujęcia zmiennych warunkujących konsumpcję dotyczą podziału na uniwersalne i specyficzne, pozytywne czy negatywne⁷⁰. Nie ma jednego, wiodącego podejścia ani jednorodnej propozycji grupowania czynników kształtujących konsumpcję. Występują wyraźne różnice w ich identyfikacji, a wielość

⁶⁴ Dąbrowska A., Byłok F., Janoś-Kreśło M., Kielczewski D., Ozimek I. (2015): Kompetencje..., 86-87.

⁶⁵ Kryk B. (2013): Zrównoważona jakość życia a zrównoważona konsumpcja i zachowania ekologiczne polskich konsumentów, *Handel Wewnętrzny*, 6, 6-20.

⁶⁶ Chrysides G.D., Kaler J.H. (1999): Wprowadzenie do etyki biznesu, Warszawa, PWN, wydanie oryginalne (1993): *An introduction to business ethics*, Chapman and Hall, Thomson.

⁶⁷ Matel A. (2015): Konsumpcja umiaru a współczesne trendy zachowań konsumenckich, *Zarządzanie. Teoria i Praktyka*, 13(3), 17-24.

⁶⁸ Jarosz A. (1982): Wstęp do ekonomiki konsumpcji, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Inżynierska w Radomiu, Radom, 6-27.

⁶⁹ Perenc J. (red.) (2001): *Marketing. Sposób myślenia i działania*, Wydawnictwo Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 107.

⁷⁰ Hodoly A. (1976): Czynniki kształtujące spożycie i zachowania się konsumentów, ekonomiczne i społeczne aspekty spożycia, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, Wrocław, 10-43, Wiszniewski E. (1983): *Ekonomika konsumpcji*, PWN, Warszawa, 5, Sojkin B. (1994): *Determinanty...*, op. cit., 9-32, Bywalec C., Rudnicki L. (2002): *Konsumpcja...*, op. cit., 30-137, Zalega T. (2012): *Konsumpcja...*, op. cit., 22-25.

i zróżnicowanie sprawia obiektywną trudność w ich systematyzacji. Problematycznym staje się przedstawienie jednolitego i jednoznacznego ich podziału. Przyjmuje się, że determinanty konsumpcji jako ogólnej kategorii oraz jej zawężonego zakresu nie mają czystej postaci⁷¹, przenikają się wzajemnie, ulegając interakcjom, przez co działają synergicznie⁷². Mają odmienne źródło powstania i własną specyfikę działania wyrażoną dynamiką, skalą i kierunkiem. Indywidualne cechy podmiotu gospodarującego, np. gospodarstwa domowego, konsumenta mają wpływ na subiektywne odczuwanie i odbiór bodźców oraz reakcji na nie⁷³.

Słuszne jest twierdzenie, że zarówno zachowania na rynku, jak i decyzje nabywcze, a także finalna konsumpcja są wynikiem wpływu wielu czynników⁷⁴. Mogą one przybrać dychotomiczny podział chociażby w odniesieniu do określonego obszaru oddziaływania – bliższego lub dalszego – skali mikro- (jednostki) i makrootoczenia, czy charakteru ekonomicznego albo pozaekonomicznego nabywcy, rodziny, gospodarki. Różnorodność i wielość podejść do ujęcia zagadnienia sprawiają, iż determinanty konsumpcji mogą stanowić uporządkowany i pogrupowany system wskazujący na pewne prawidłowości w zachowaniach konsumpcyjnych zarówno pojedynczych podmiotów, jak i zbiorowości. Stąd również podział determinant na: główne i poboczne, stałe i niestałe, ilościowe i jakościowe, mierzalne i niemierzalne, planowe i przypadkowe⁷⁵. Warto wzbogacić tę systematyzację, gdyż nie bez znaczenia są też te czynniki o charakterze losowym – przypadkowym, nieprzewidywalnym, jak również powtarzalnym, mającym wyraz obiektywny lub subiektywny dla jednostki/zbiorowości/gospodarki.

Wieloaspektowość zagadnienia – definicji i klasyfikacji konsumpcji oraz jej nadrzędności w zaspokajaniu potrzeb konsumentów – sprawia, że można wyróżnić czynniki bezpośrednio związane z konsumpcją, tj. biologiczne (fizjologiczne), ekonomiczne, psychologiczne, społeczno-zawodowe, demograficzne, kulturowe, i pośrednie – edukację, reklamę, informację handlową. Charakteryzując uwarunkowania konsumpcji właściwe będzie wyodrębnienie niezmiennie ważnego kryterium ekonomicznego odnoszącego się zarówno do podmiotu, jak i przedmiotu konsumpcji. Poziom i strukturę konsumpcji kształtują w skali mikro między innymi: zasoby majątkowe gospodarstw domowych, tj. aktywa rzeczowe, finansowe, materialne (mieszkanie, dzieła sztuki) i niematerialne (np. o charakterze kapitałowym – papiery wartościowe), ale także dochody – bieżące (nominalne, realne), permanentne (stałe), doraźne (zmienne, nieregularne), przyszłe. Ponadto skala wydatków, fundusz swobodnej decyzji, zgromadzone oszczędności, zaciągnięte zobowiązania (kredyty, pożyczki), skłonność do konsumpcji i inne (tab. 2).

⁷¹ Gutkowska K., Laskowski W., Ozimek I (2012): Konsumpcja żywności w polskich gospodarstwach domowych – kryteria zróżnicowania, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 9.

⁷² Laskowski W., Górska-Warzewicz H. (2014): Czynniki ekonomiczne determinujące wybory konsumenckie, [w:] Gęstość odżywcza spożywanych racji pokarmowych w Polsce. Próba oszacowania i oceny wpływu statusu ekonomicznego, Wydawnictwo Laskowski, Warszawa, 25-34.

⁷³ Bywalec C. (2007): Konsumpcja..., op. cit., 46 -151.

⁷⁴ Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B. (2002): *Ekonomika...*, op. cit., 17-46, Świetlik K. (2013): Konsumpcja żywności jako element współdecydujący o rozwoju gospodarki, IERiGŻ-PIB, Warszawa, Kwaśnik Z., Żukow W. (red. nauk.), (2009): Aktualne wyzwania ekonomii, Radomska Szkoła Wyższa, Radom, 10-19.

⁷⁵ Sojkin B. (1994): *Determinanty...*, op. cit., 9-58, Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B. (2002): *Ekonomika...*, op. cit., 17-46, Kramer J. (1997): *Konsumpcja...*, op. cit., 15-17, Janoś-Kresło M. (red.) (2012): *Gospodarstwa domowe w XXI*, [w:] *Konsumpcja, jakość życia*, Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza, Warszawa, Mazurek-Łopacińska K., Sobocińska M. (2014): *Determinanty rozwoju zrównoważonej konsumpcji w Polsce: wybrane zagadnienia*, *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 35, 169-179.

Tabela 2. Wybrane czynniki ekonomiczne i pozaekonomiczne kształtujące konsumpcję

Determinanty konsumpcji			
Skala makro	- ekonomiczne (poziom i tempo rozwoju gospodarczego, np.: skala bezrobocia, inflacja/deflacja, realna stopa procentowa, wysokość realnych wynagrodzeń w gospodarce, poziom inwestycji, kursy walut, poziom oszczędności, obciążenia podatkowe) - pozaekonomiczne – społeczno-demograficzne, kulturowe, ekologiczne, biologiczne, psychologiczne, geograficzne		
Skala mikro	Pozaekonomiczne		Ekonomiczne
	Demograficzne	- płeć, stan cywilny, liczebność gospodarstwa - faza cyklu życia rodziny - aktywność i pozycja zawodowa - migracje - miejsce zamieszkania, stopień urbanizacji	Popytowe dochody bieżące (nominalne i realne), przyszłe, permanentne, wydatki, oszczędności, kredyty, pożyczki, zasoby majątkowe, ceny dóbr i usług Podażowe dostępność dóbr i usług, sieci handlowej, liczba producentów, jakość pracy handlu, dostęp do dóbr publicznych, poziom i relacje cen towarów/usług, wysokość podatków
	Psychologiczne	- motyw, emocje, percepcja, spostrzeganie i uczenie się, postawy, styl życia, preferencje, cechy osobowościowe, sprawność psychiczna	
	Biologiczne i fizjologiczne	- wiek, wzrost, waga - sprawność fizyczna i stan fizjologiczny - normy	
	Kulturowo-cywilizacyjne	- przyzwyczajenia, zwyczaje i tradycje - obyczaje, dziedzictwo kulturowe, różnorodność kulturowa - systemy wartości - oddziaływanie wzorców konsumpcji - przynależność do grup - styl postępowania i życia	
	Spoleczne	- wykształcenie, rozmiary czasu wolnego, przynależność do formalnej, nieformalnej grupy społeczno-zawodowej, więzi z otoczeniem, status społeczny	
	Zawodowe	- zawód, wydajność pracy	
	Informacyjno-edukacyjne	- edukacja, wiedza o produktach, miejsce sprzedaży - źródła informacji-personalnej i promocyjnej	
	Subiektywne	- wewnętrzne - zewnętrzne	
	Obiektywne	- losowe, nieprzewidywalne, nie/powtarzalne	
	Geograficzno-przyrodnicze	- położenie geograficzne, klimat, warunki środowiska naturalnego, stopień zanieczyszczenia	

Źródło: Opracowano na podstawie: C. Bywalec (2007), M. Janoś-Kresło, B. Mróz (2006), G. Światowy (2006), T. Zalega (2012), B. Sojkin (1994), K. Gutkowska, I. Ozimek (2012), K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuta (2002): K. Boczar, Z. Kossut (1983), J. Szwacka-Salmonowicz, Z. Zielińska (1996), A. Kusińska (2009), K. Świetlik (2013).

Mając na względzie przedmiot konsumpcji ważną rolę w kształtowaniu konsumpcji od strony popytowej, ale i podaźowej odgrywa poziom cen (realnych, relatywnych), dostępność dóbr/usług substytucyjnych i komplementarnych, koszty transakcyjne, system dystrybucji oraz czas – dla konsumenta wolny, umożliwiający konsumpcję, podczas gdy

dla producenta czas niezbędny na ofertę atrakcyjnych (innowacyjnie) artykułów na rynku⁷⁶ itd. W ujęciu makroekonomicznym czynnikami mającymi znaczenie, także dla indywidualnego podmiotu, a wpływającymi na jego wolumen i jakość konsumpcji są: poziom i tempo rozwoju gospodarczego, skala bezrobocia i kształtowanie się rynku pracy, inflacja/deflacja, realna stopa procentowa, wysokość realnych wynagrodzeń w gospodarce, poziom inwestycji, wysokość obciążeń podatkowych, kursy walut, ceny surowców energetycznych i inne. Coraz większą rolę we współczesnym świecie przywiązuje się do pozaekonomicznych uwarunkowań konsumpcji, do których zaliczyć można m.in. czynniki: demograficzne (np.: płeć, stan cywilny, liczebność gospodarstwa, faza cyklu życia rodziny), psychologiczne (np.: motyw, emocje, postawy, styl życia, preferencje, osobowość, percepcja, postawy i poglądy, umiejętności), społeczne (np.: wykształcenie, status społeczny), kulturowe (ograniczenie lub zasady narzucane przez religię, przyzwyczajenia, modę), biologiczne (tzw. antropologiczne, służące rozwojowi fizycznemu, psychicznemu, intelektualnemu człowieka, warunkowane pierwotnymi i wtórnymi bodźcami wewnętrznymi, np. głodem, łaknieniem czy wzorami żywieniowymi⁷⁷), przyrodnicze, osobowe (reakcje, grupy odniesienia).

Poza tym należy uwzględnić determinanty mające charakter interdyscyplinarny, w ujęciu: socjopsychologicznym, biologiczno-fizjologicznym, psychospołecznym, społeczno-zawodowym, socjoekonomicznym, społeczno-kulturowym, geograficzno-przyrodniczym, lub przyrodniczo-technicznym⁷⁸. Oczywiście każda z klasyfikacji pozwala na pewne uogólnienia z uwagi na przyjęte kryterium podziału, ale należy zauważyć, że względu na zmieniający się rynek i jego otoczenie – zachowania konsumentów i samą konsumpcję, że ulegają modyfikacji. W związku z tym, wydawać by się mogło, że w pewien sposób jednorodne grupy o podobnych cechach i czynnikach konsumpcji postępują podobnie, mają podobne preferencje, oczekiwania, jednak to nie jest stałe i nie zawsze znajduje odzwierciedlenie w dochodach, wydatkach i konsumpcji gospodarstw domowych.

Poza nimi istotne są także czynniki będące otoczeniem gospodarstwa domowego kształtujące jego zachowania względem towarów i usług, zarówno żywnościowych, jak i nieżywnościowych. Zalicza się do nich geograficzno-przyrodnicze, środowiskowe, ekologiczne, marketingowe (promocję, w tym reklamę). Wzrasta też rola wpływu instytucji na zachowania konsumentów względem konsumpcji, uwypukla się aktywną lub bierną politykę państwa w zakresie bezpieczeństwa usług/towarów, nakazy i ograniczenia administracyjne w zakresie kontroli i dopuszczenia do obrotu niezagrażających zdrowiu, jak również życiu konsumentów towarów/usług (np. wyrobów alkoholowych, środków odurzających, wyrobów tytoniowych), znaczenie instytucji kulturalnych i oświatowych w edukowaniu konsumenta itd. Równie ważne są cechy funkcjonalne produktu warunkujące decyzję zakupu i konsumpcję, jak chociażby: dostępność na rynku, wygoda użycia,

⁷⁶ Szerzej Wiszniewski E. (1983): *Ekonomika...*, op. cit., 29-86, Sojkin B. (1994): *Determinanty...*, op. cit., 9-103, Szwacka-Salmonowicz J., Zielińska Z. (1996): *Hierarchia potrzeb żywnościowych w 1993 roku na tle potrzeb 1986 roku*, PAN IRWiR, Warszawa, 7-47, Bombol M., Dąbrowska A. (2003): *Czas wolny, Konsument, marketing, rynek*, Liber, Warszawa, Bywalec C. (2010): *Konsumpcja...*, op. cit., 134-238.

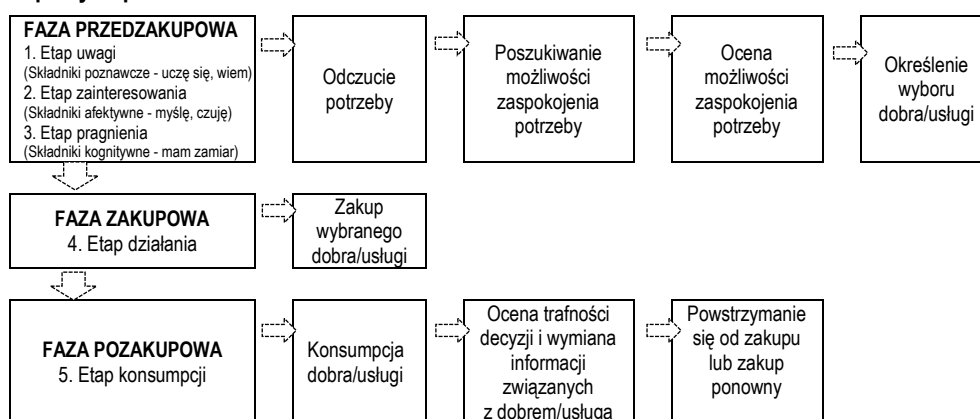
⁷⁷ Gutkowska K., Ozimek I. (2005): *Wybrane aspekty zachowań konsumentów na rynku żywności – kryteria różnicowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 9-25.

⁷⁸ Boczar K., Kossut Z. (1983): *Ekonomika handlu*, PWE, Warszawa, Gajewski S. (1994): *Zachowanie się konsumenta a współczesny marketing*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, Ozimek I., Żakowska-Biemans S. (2011): *Determinants of Polish consumers' food choices and their implication for the national food industry*, *British Food Journal*, 113(1), 138-154.

opakowanie i informacje na nim zawarte⁷⁹, nakład pracy własnej, czy właściwości fizykochemiczne dobra – jego cechy użytkowe, sensoryczne (smak, zapach, wygląd, tekstura), techniczne i technologiczne, które podlegają ocenie w oparciu o wiedzę, doświadczenie czy zmysły konsumenta. Przytoczone podejścia klasyfikacji czynników determinujących konsumpcję są zagadnieniem wieloaspektowym, ulegającym wciąż modyfikacji w oparciu o nowe aspekty problemu, wskazując na różnorodność i nadal aktualność problematyki.

Niewątpliwie ewoluowanie współczesnego rynku i dostępnych na nim towarów/usług sprawia, że wraz z nimi modyfikowane są potrzeby, oczekiwania i aspiracje nabywców. Mając do wyboru wiele różnorodnych ofert o podobnych właściwościach, stajemy się coraz bardziej wymagający w zakresie decyzji nabywczych i finalnie konsumpcji (schemat 2).

Schemat 2. Etapy procesu podejmowania decyzji przedzakupowych, zakupowych i pozakupowych przez konsumentów

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Borowska (2017): Uwarunkowania ekonomiczne i pozaeconomiczne konsumpcji żywności regionalnej w Polsce, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 154.

Zmiany wzorców zachowań konsumentów mające wyraz w przemianach po stronie poziomu i struktury konsumpcji wynikają nie tylko z możliwości, ale także z ograniczeń. Między innymi aspekt ekonomiczny, którym jest poziom zamożności i dochodów gospodarstwa domowego staje się obiektywną przesłanką świadomie podejmowanych wyborów nabywczych, ponoszonych kosztów organizacji konsumpcji (przedkonsumpcyjnych), samego aktu (procesu) konsumowania, a także bezpośrednich kosztów pokonsumpcyjnych i wymiernego efektu konsumpcji⁸⁰.

Zazwyczaj konsumenci nie planują w przyszłości większej lub mniejszej konsumpcji w porównaniu z konsumpcją bieżącą. Niemniej jednak indywidualne doświadczenia członków gospodarstwa domowego w okresie np. recesji gospodarczej, katastrof czy konfliktów zbrojnych mają wpływ na spadek dochodu nawet w długim okresie, a wówczas, zgodnie z tzw. efektem rygla (zapadki) J.S. Duesenbereggo, poziom dotychczasowej konsumpcji jest utrzymywany pomimo jego spadku tak długo, dopóki część wydatków konsumpcyjnych pokrywana jest z nagromadzonych oszczędności bądź finansowana z tytułu zaciąganych zobowiązań wobec rodziny, znajomych (pożyczki) czy kredytu z instytucji kredytowych.

⁷⁹ Gawęcki J., Hryniewiecki L. (red.) (1998): Żywnienie człowieka, PWN, Warszawa.

⁸⁰ Krysiak K., Maison D. (2014): Psychologia konsumenta, PWN, Warszawa, 20-28.

Z chwilą ich wyczerpania następuje spadek konsumpcji – niejednokrotnie o charakterze zarówno ilościowym, jak i jakościowym. Podmioty o względnie niskich dochodach realizują konsumpcję w pierwszej kolejności przez towary żywnościowe i nieżywnościowe oraz usługi pierwszej potrzeby przy nienasyceńiu innych lub ich braku. Jednak wraz ze zmianą dochodów czy statusu ekonomicznego gospodarstwo domowe odczuwa chęć modyfikacji dotychczasowego koszyka konsumpcyjnego. Bodziec dochodowy sprawia, że po zaspokojeniu elementarnych potrzeb przechodzi do realizacji potrzeb wyższego rzędu (wg Masłowa), a przejawem tego są m.in. wydatki na dotąd nieosiągalne dobra luksusowe (tzw. teoria wartości absolutnej Ricardo). Już Veblen wskazywał, iż są ludzie, którym zależy na dążeniu do dorównania konsumpcji własnej lub lepiej sytuowanej grupy społecznej, w tym pod względem poziomu życia, a współzawodnictwo pieniężne, zawistne porównania czy demonstracja bogactwa poprzez rozrzutną konsumpcję i ostentacyjne próżniactwo nie jest niczym marginalnym⁸¹. Dowodził, że celem konsumpcji są nie tylko potrzeby materialne i poszukiwanie wygody, ale także ważny jest prestiż, co nadal współcześnie obserwujemy w przypadku niektórych grup odniesienia. Wyróżnianie się na tle innych poprzez konsumpcję (żywności, dóbr trwałych, usług) ma podłoże atawistyczne, nie jest ono charakterystyczne tylko dla elit ekonomicznych – wynika z natury ludzkiej, a przez to jest ciekawe z antropologicznego, społecznego, kulturowego czy psychologicznego punktu odniesienia. Rywalizacja stanowi element wszelkich porównań, prowadząc do współzawodnictwa pieniężnego i materialnego wyrażającego się w konsumpcji na pokaz. Może dla nabywcy wyrażać rzadkość, wysoką wartość dodaną (np. niematerialną), jakość i cenę, podczas gdy w szerszym kontekście odwołuje się do wartości użytkowej i symbolicznej dobra subiektywnie i relatywnie traktowanego jako luksusowe. Postrzeganie produktów jednostkowo czy też grupowo, jako kategorii artykułów z „wyższej półki” (bo są unikatowe), ulega zmianom. Z czasem stają się one rozpowszechnione i ogólnodostępne, tracąc dotychczasowy status w społeczeństwie i koszyku konsumpcyjnym.

Już Mills⁸² wskazywał, że konsumpcja ostentacyjna identyfikowana jest przede wszystkim u tzw. nuworyszów, korzystających z nowych przywilejów wynikających z przynależności do klasy wyższej, dysponując wolnymi środkami na wydatki reprezentacyjne. Baudrillard⁸³ podkreśla, że wyższy status i pozycja społeczna egzemplifikowana jest nie w samych dobrach, a różnicach między nimi. Warto przywołać Deaton i Cambell⁸⁴, dowodzą, iż zmiany w konsumpcji następują z opóźnieniem w stosunku do zmian w dochodach. Kwestionują, że ludzie, bogacąc się, zmieniają zachowania w kierunku rozrzutności, a biedniejąc – w kierunku oszczędzania. Celem bowiem konsumpcji są nie tylko potrzeby praktyczne czy poszukiwanie wygody, ale także prestiż. Veblenowska konsumpcja na pokaz (ostentacyjna) przybiera innego charakteru niż pierwotnie, o czym świadczy paradoks „subkonsumpcji” i „konsumpcji dyskretnej” (tzw. paradoks skrajnego zróżnicowania prestiżu). Poza tym naśladownictwo sprawia, że człowiek komunikuje swój status otoczeniu, mając przeświadczenie realizacji konsumpcji na wyższym poziomie,

⁸¹ Burgiel A. (2016): Społecznie zdeterminowana konsumpcja jako przedmiot badań w ekonomii, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 303, 36-51.

⁸² Mills C. (1961): *Elita władzy*, KiW, Warszawa, 10-26.

⁸³ Baudrillard J. (2006): *Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa, 54-87.

⁸⁴ Campbell J., Deaton A. (1987): Is consumption too smooth? Working Paper 2134, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 1-40, https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3221494/campbell_consumptionsmooth.pdf (20.06.2020).

jednocześnie niejednokrotnie konsumując nadmiar dóbr. Jego mikroekonomiczne decyzje wywierają istotny wpływ na makroekonomiczne procesy gospodarcze – „produkcja jest wektorem pragnień”. W miarę, jak ewoluje gospodarka i społeczeństwo, normy, wzorce i behawioryzm zachowań konsumentów na rynku także potrzeby zmieniają się, a wraz z nimi poziom i struktura konsumpcji. Istotny na to wpływ ma obecnie obserwowany rozwój społeczności wirtualnej i jej interaktywność w e-commerce⁸⁵, ponadto łatwość w przemieszczaniu się, komunikowaniu i pozyskiwaniu informacji przez nowoczesne środki przekazu, w regulowaniu płatności (kartą płatniczą, kredytową, blikiem w smartfonie) – ułatwiają one szybkie zakupy, naśladownictwo, konsumpcję i rozprzestrzenianie się nowych dóbr oraz postępującej homogenizacji kultury masowej w skali globalnej. W literaturze ekonomiści odeszli od klasycznego ujęcia człowieka racjonalnego *homo oeconomicus* na rzecz *homo sapiens oeconomicus* – jego emocjonalnej natury i pod jej wpływem podejmowanych decyzji. Podkreśla się, że jest to konsument świadomy i kompetentny, zwracający uwagę na ekonomiczne i ekologiczne aspekty zrównoważonego życia i konsumpcji (*homo sustinens*⁸⁶, określany *homo empaticus*), a nie *homo automaticus*⁸⁷. Choć odwołując się do teorii ekonomii, w tym teorii wyboru publicznego, nowej ekonomii, ekonomii ewolucyjnej, ekonomii behawioralnej, ekonomii złożoności, szczególnie i daru wynika, że odrzuca się koncepcję *homo oeconomicus*⁸⁸ na rzecz *homo cooperativus*⁸⁹. Alternatywą w dobie obecnej konsumpcji staje się *pare-con* (ang. *participatory economics*), czyli ekonomia partycypacyjna, ekonomia złożoności, ekonomia wiedzy niedoskonałej, bazujące na szkole behawioralnej (psychoekonomii), co prowadzi do zmian dotychczasowych założeń⁹⁰. Coraz więcej uwagi poświęca się koncepcjom *homo sapiens wikinomicus*⁹¹, koncepcji bazującej na wspólnotowych i altruistycznych wartościach, za którą najsilniej opowiadają się przedstawiciele nurtu ekonomii zrównoważonego rozwoju⁹².

⁸⁵ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Wódkowski A. (2016): E-usługi a społeczeństwo informacyjne, Difin, Warszawa, 18-72.

⁸⁶ Kielczewski D. (2011): Homo oeconomicus versus homo sustinens. Uwagi o metodologicznych odmiennościach między ekonomią zrównoważonego rozwoju a ekonomią głównego nurtu, [w:] *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, B. Poskrobko (red.), Wydawnictwo WSE, Białystok, 214-223, Poskrobko B. (red.) (2011): *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, 69-81.

⁸⁷ Dąbrowska A., Byłok F., Janoś-Kresło M., Kielczewski D., Ozimek I. (2015): Kompetencje konsumentów innowacyjne zachowania zrównoważona konsumpcja, PWE, Warszawa, 88-89.

⁸⁸ Słodowa-Helpa M. (2015): Interdyscyplinarna natura paradygmatu rozwoju – uwarunkowania i propozycje usprawnienia dialogu, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 41(1), 67-92.

⁸⁹ Czaja S. (2011): Paradygmat ekonomii głównego nurtu i ekonomii zrównoważonego rozwoju, [w:] Poskrobko B. (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów*, Wydawnictwo WSE, Białystok.

⁹⁰ Mączyńska E. (2009): *Ekonomia a przełom cywilizacyjny*, Studia Ekonomiczne. Polska Akademia Nauk. Instytut Nauk Ekonomicznych, 3-4(62-63), 137-156, Rudawska I. (2016): *Ekonomia dzielenia się, czyli konsumpcja dzielenia się i inne formy alternatywnego dostępu do dóbr*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 254, 181-189, Burgiel A. (2014), *Wspólna konsumpcja (collaborative consumption) jako alternatywna opcja dla konsumenta XXI wieku*, *Marketing i Rynek*, 8, 1009-1013.

⁹¹ Tapscott D., Williams A.D. (2011): *Makrowikinomia. Reset świata i biznesu*, Studio Emka, Warszawa.

⁹² Słodowa-Helpa M. (2015): *Interdyscyplinarna...*, op. cit., 67-92.

2.4. TRENDY WYSTĘPUJĄCE W KONSUMPCJI

Trend to kierunek lub sekwencja zdarzeń, które mają impet i cechę trwałości⁹³. Z kolei Sznajder i wsp. wskazują na zmiany rozwoju, w podejściu lub zachowaniu, mocy i trwałości, która jest zdolna zmienić dotychczasowe ogólne wzorce konsumpcji⁹⁴. Może on mieć charakter krótko- lub długookresowy, będąc monotonicznym czynnikiem zależności danej cechy w jednostce czasu, o zasięgu regionalnym lub globalnym, w odniesieniu do zmian psychologicznych, socjologicznych czy ekonomicznych⁹⁵. Trendy dotyczące konsumpcji są różnie klasyfikowane, według pojemności, skali i horyzontu oddziaływania, a także natężenia, zmienności oraz miejsca. Podstawą ich zaistnienia są potrzeby i konsumpcja jako efekt zachowań konsumenckich⁹⁶. W tym ujęciu trend jest kierunkiem zmian w stylu życia konsumenta, zachodzący w sposób obiektywny, niezależnie od jego woli i świadomości, rzutując na zmiany wzorców konsumpcji⁹⁷. Przemiany zachodzące w konsumpcji w Polsce przez ostatnie trzy dekady, a zwłaszcza ujawniające się w XXI w. nawiązują do trendów globalnych i są w dużym stopniu ich pochodną (schemat 3).

Schemat 3. Kontrendy konsumpcji w XXI wieku

Globalizacja konsumpcji	↔	Regionalizacja, tradycjonalizacja, etnocentryzm Hybrydyzacja konsumpcji – globalizacja lokalna produkcja – konsumpcja globalna produkcja globalna – konsumpcja lokalna
Homogenizacja konsumpcji	↔	Heterogenizacja konsumpcji – różnicowanie
Internacjonalizacja konsumpcji	↔	Zrównoważona konsumpcja
Konsumeryzm (konsumpcjonizm) Hiperkonsumpcja	↔	Dekonsumpcja Retrokonsumpcja
Konsumpcja nieświadomiona	↔	Prosumpcja Konwestacja
Nadkonsumpcja absolutna	↔	Niedokonsumpcja absolutna
Terytorializacja konsumpcji (lokalność, etniczność)	↔	Deterytorializacja konsumpcji
Serwicyzacja konsumpcji	↔	Dematerializacja konsumpcji
Konsumpcja publiczna – kolektywizacja konsumpcji	↔	Konsumpcja prywatna – indywidualizacja (dekolektywizacja) – domocentryzacja konsumpcji (tzw. coconing)
Demokratyzacja konsumpcji	↔	Elitaryzacja konsumpcji
Konsumpcja wysoko przetworzona, masowa, „taśmowa”	↔	Ekokonsumpcja – ekologizacja konsumpcji (zielona konsumpcja)

Źródło: Opracowano na podstawie: A. Borowska (2017): Uwarunkowania..., op. cit, 63.

⁹³ Kotler Ph., Keller K.L. (2012): Marketing, Rebis, Poznań, 810.

⁹⁴ Sznajder M., Senauer B., Asp E., Kinsey J. (1998): Zmieniający się konsument żywności, Horyzont, Poznań.

⁹⁵ Vejlgard H. (2008): Anatomy of trend. McGraw-Hill, New York, 9, Zalega T. (2012): Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele, PWE, Warszawa, Zalega T. (2013): Alternatywne trendy konsumenckie w miejskich gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu, Studia i Materiały, 16, 56-78.

⁹⁶ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A., Słaby T. (2018): Zachowania konsumpcyjne singli w Polsce, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa, 43.

⁹⁷ Zalega T. (2012): Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele, PWE, Warszawa.

Trendy w konsumpcji zachodzą pod wpływem zmian koniunktury gospodarczej (boomów i kryzysów), asymetrii dochodów poszczególnych państw i gospodarstw domowych, zmian demograficznych (tj.: przyrost naturalny, urbanizacja, migracja ludności, zmiany modelu rodziny, starzenie się społeczeństwa – zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo) i powiązanych z nimi przeobrażeń na rynku pracy (np.: skali aktywności zawodowej, bezrobocia, obecności oraz roli klasy średniej w gospodarce). Poza tym ważną rolę odgrywają czynniki: społeczne (emancypacja kobiet, większa świadomość konsumentów i zmiany systemów wartości, presja czasu, zainteresowanie wygodnym życiem, indywidualizacja), technologiczne (np.: innowacyjność, świadome i przemyślane skracanie rynkowego cyklu życia produktu, szybkie rozprzestrzenianie się nowych produktów, wzrost znaczenia własności intelektualnej i wartości aktywów niematerialnych), polityczne (państwo dobrobytu), środowiskowe (zrównoważona gospodarka) i inne⁹⁸.

Zachodzące zmiany w sferze globalnej konsumpcji są złożonym procesem mającym zarówno pozytywne, jak i negatywne strony, a ich skala i zakres zależą od rozwoju gospodarczego kraju⁹⁹. Prawidłowości w sferze konsumpcji są ponadnarodowe, różnorodne i złożone, a współczesne zachowania nabywcze stają się przejawem dostosowywania się do występującej oferty produktowo-usługowej, w odpowiedzi na modyfikacje oraz potrzeby konsumentów. W wyniku upowszechniania zunifikowanych, ale także spersonalizowanych ofert towarów i usług konsumpcyjnych, zachodzi poza globalnym procesem upodabniania się wzorców konsumpcji również wyraźne krystalizowanie się nowych trendów rozwoju konsumpcji¹⁰⁰. Trendy długookresowo charakteryzują się pewną zmiennością, współwystępowaniem, mogą nakładać się lub powstają jednocześnie jako kontrendy o różnych: natężeniu, zmienności, skali i miejscu¹⁰¹. Dlatego przemiany w konsumpcji oraz dywersyfikacji zachowań konsumentów były, są i będą przejawem oddziaływania wielu czynników wywierających wpływ na zmiany w otoczeniu zewnętrznym i wewnętrznym gospodarstw domowych, a przez to i ich konsumpcji.

Proces urynkowania polskiej gospodarki spowodował, że takie elementy mechanizmu rynkowego, jak ceny i dochody zaczęły odzyskiwać funkcje aktywnego czynnika kształtującego poziom i strukturę konsumpcji dóbr i usług¹⁰². W ostatnich trzech dekadach gospodarstwa domowe podejmują decyzje nabywcze w odmiennych warunkach gospodarowania. Można wyróżnić charakterystyczne i przełomowe okresy w ich wyborach konsumpcyjnych. Od 1989 r. i z początkiem 1990 r. datuje się okres transformacji gospodarczej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Polegał on na przejściu od gospodarki centralnie zarządzanej do rynkowej. Przedsięwzięcie to miało w Polsce ustrojowy, rewolucyjny, bezprecedensowy, całościowy i radykalny charakter, gdyż polegało na zmianie ogólnych celów i warunków gospodarowania wszystkich podmiotów, w tym także gospodarstw domowych. Do głównych elementów podjętej transformacji gospodarczej zaliczyć

⁹⁸ Mazurek-Lopacińska K. (2001): Globalizacja w aspekcie wpływu na zachowania konsumenckie, *Marketing i Rynek*, 8(3), 10-16, Fisk P. (2009): Geniusz konsumenta. Prowadzenie firmy skoncentrowanej na oczekiwaniach nabywców, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa, Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A., Słaby T. (2018): *Zachowania...*, op. cit., 46-55.

⁹⁹ Osadnik M. (1999): Człowiek wobec wyzwań globalizacji, [w:] *Wyzwania procesu globalizacji wobec człowieka*, Okoń-Horodyńska E. (red.), Akademia Ekonomiczna, Katowice.

¹⁰⁰ Janoś-Kresło M., Mróz B. (red.) (2006): *Konsument...*, op. cit., 19-69, Bywalec C. (2007): *Konsumpcja...*, op. cit., 26-117.

¹⁰¹ Zalega T. (2016): Nowe trendy konsumenckie jako przejaw innowacyjnych zachowań współczesnych konsumentów, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 46(2), 202-225.

¹⁰² Gutkowska K., Ozimek I. (2005): *Wybrane...*, op. cit., 25.

można: stabilizację makroekonomiczną, liberalizację mikroekonomiczną oraz zasadniczą przebudowę instytucjonalną połączoną z prywatyzacją¹⁰³.

Na tle dokonywanych zmian (tj. poprawa efektywności i restrukturyzacja gospodarki, sprawiedliwy i powszechny podział własności, ograniczenie społecznych kosztów reform, przyciągnięcie kapitału zagranicznego i zdobycie know-how, stworzenie konkurencyjnych rynków i inne)¹⁰⁴ należy stwierdzić, że gospodarstwa domowe weszły w nową rzeczywistość funkcjonowania. Ważnym aspektem codziennej egzystencji stała się powiększająca się skala bezrobocia, pauperyzacja dochodów, rozwarstwienie społeczne i ubóstwo, ale także nowa możliwość alokacji zasobów, określenie formy własności i rola pieniądza w gospodarce¹⁰⁵. Co więcej, towarzyszyła jej prywatyzacja i restrukturyzacja przedsiębiorstw wraz z liberalizacją cen (obecną hiperinflacją) i likwidacją niedoborów¹⁰⁶. Stabilizacja inflacji była jednym z niezbędnych warunków wejścia kraju na ścieżkę wzrostu gospodarczego i poprawy dobrobytu obywateli¹⁰⁷.

Wymienione działania składały się na terapię szokową, a niekorzystne tendencje w gospodarce występowały z różnym nasileniem w poszczególnych okresach w gospodarstwach domowych. W latach 90. XX w. można było zaobserwować (zwłaszcza w okresie 1990-1992) pomimo obniżających się dochodów wysoki poziom spożycia. Był on możliwy dzięki wystąpieniu tzw. efektu rygla, gdzie przy spadku realnych dochodów utrzymywany był przez pewien czas osiągnięty już wcześniej poziom i struktura konsumpcji – głównie artykułów żywnościowych kosztem produktów i usług nieżywnościowych (np. odzieży, wyposażenie domu, niektóre usługi). Przy relatywnie niskim poziomie zamożności w gospodarstwach domowych w strukturze wydatków ogółem dominowała żywność, kolejną pozycję zajmowały dobra przemysłowe, a najmniejszy udział stanowiły usługi. Jak zauważa Bywalec¹⁰⁸, realizowany był wówczas „żywnościowy model konsumpcji”. Wzrost dochodów realnych w latach 1993-1996 przyczynił się do wyższego udziału wydatków dóbr nieżywnościowych niż żywności, co świadczyło o przejściu do fazy industrialnej modelu konsumpcji, w którym gospodarstwa domowe realizowały „przemysłowy model konsumpcji”¹⁰⁹. Od 1993 r. notowano dekonsumpcję wielu produktów, której towarzyszyły przemiany strukturalne¹¹⁰. Stopniowo następowała substytucja towarów zarówno żywno-

¹⁰³ Balcerowicz (1997): Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 179.

¹⁰⁴ van Brabant J. M. (1992): Privatizing Eastern Europe. The Role of Markets and Ownership in the Transition, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London, 156, Schmidt K.M., Schnitzer M. (1993): Privatization and Management Incentives in the Transition Period in Eastern Europe, *Journal of Comparative Economics*, 17, 267-268, Kozarzewski P. (2006): Prywatyzacja w krajach postkomunistycznych, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, 73.

¹⁰⁵ Wilczyński W. (1992): Trudny powrót Polski do gospodarki rynkowej [w:] Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego, red. W. Wilczyński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań, 14, Kołodko G.W. (2007): Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość, *Ekonomista*, 6, 802, Wilkin J. (2006): Co wniosła transformacja postsocjalistyczna do teorii ekonomii, [w:] Wkład transformacji do teorii ekonomii, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, CeDeWu, Warszawa, 113.

¹⁰⁶ Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J. (2001): Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective, *Journal of Policy Reform*, 4, 312.

¹⁰⁷ Jarmołowicz W., Piątek D. (2013): Polska transformacja gospodarcza. Przesłanki – Przebieg – Rezultaty, [w:] W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego, red. S. Owsiak, A. Pollok, PTE, Warszawa, 71-89.

¹⁰⁸ Bywalec Cz. (2010): Konsumpcja..., op. cit., 128.

¹⁰⁹ Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): Serwicyzacja..., op. cit., 13.

¹¹⁰ Borowska A. (1998): Przemiany w spożyciu żywności w wybranych krajach europejskich w latach 1988-1998. Maszynopis praca doktorska SGGW, Warszawa, 27-110, Borowska A. (2005): Kondycja ekonomiczna

ściowych, jak i nieżywnościowych (np. sprzęt RTV, AGD, meble, samochody) na rzecz dóbr o lepszej jakości i większej wartości dodanej¹¹¹. Ujawniał się z jednej strony etnocentryzm zakupu produktów, a z drugiej preferencja nabywania dóbr z importu, bardziej przetworzonych, konfekcjonowanych oraz kompletowanych – uznawanych w opinii nabywców za lepsze technicznie i technologicznie. W kolejnych latach rozpoczął się w polskich gospodarstwach domowych okres wzrostu udziału wydatków na usługi w wydatkach ogółem. Wzrastającą konsumpcję dóbr trwałego użytku i serwicyzację notowano zwłaszcza w gospodarstwach lepiej uposażonych oraz utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Serwicyzacja konsumpcji stała się synonimem nowoczesności i wysokiego standardu życia¹¹² oraz nieodzownym dodatkiem codzienności, pozwalającym funkcjonować gospodarstwom domowym i jego członkom szybciej, coraz atrakcyjniej, mniej uciążliwiej.

Trudno jednoznacznie wskazać rok przełomowy dla kolejnego etapu zmian w kondycji i konsumpcji polskich gospodarstw domowych. Za ważny uznaje się 1997 r. – świadczący o zapoczątkowaniu „usługowego modelu konsumpcji”¹¹³. Jednak istotnym okresem z uwagi na dynamiczny charakter konsumpcji – występowanie nowych zjawisk i tendencji w sferze konsumpcji – były lata poprzedzające wstąpienie kraju jako pełnoprawnego członka do Unii Europejskiej (czyli 1998-2003). W tym okresie można było zaobserwować coraz szerszy asortyment oferowanych dóbr i usług na rynku, po wielu latach ich niedoborów oraz wzrost cen (zwłaszcza żywności), który wpłynął na poszukiwanie produktów charakteryzujących się wysoką jakością. Wyraźnie pogłębiała się tendencja do zmniejszania zakupów produktów importowanych, z uwagi na zacierające się różnice cenowe między zagranicznymi i rodzimymi towarami – na korzyść tych ostatnich, a bogatsza, zróżnicowana, lepsza parametrycznie oferta stymulowana rozwojem gospodarczym i konkurencją powstałą z krajowych zasobów, a także napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych, zwłaszcza w branży przemysłowej, w tym rolno-spożywczej sprzyjała wyborom nabywczym¹¹⁴. Stopniowo w zachowania konsumentów można było dostrzec upodabnianie się w decyzjach nabywczych do społeczeństw wielu krajów wysoko rozwiniętych gospodarczo, w tym Europy, ukazując wymiar globalnych zmian w zakresie konsumpcji. Ukoronowaniem lat transformacji społeczno-gospodarczej było wejście Polski do Unii Europejskiej, stanowiąc wyraz osiągnięcia standardów wspólnotowych¹¹⁵. Choć wielu ekonomistów uważa za dyskusyjne, czy powinno się traktować 2004 r. jako zamykający okres podstawowych przemian, tzw. tranzycja¹¹⁶, przeprowadzając kraj do gospodarki

---

gospodarstw domowych w Polsce na tle gospodarstw pozostałych krajów Unii Europejskiej, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, VII, 3, 12-17.

¹¹¹ Patrzalek W. (2013): *Dekonsumpcja. Motywy. Cele. Funkcje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 15-29.

¹¹² Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (red. nauk.), (2007): *Konsumpcja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, PWE, Warszawa, 89, Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): *Serwicyzacja konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. Uwarunkowania i tendencje*, Difin, Warszawa, 12-15.

¹¹³ Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): *Serwicyzacja...*, op. cit., 13.

¹¹⁴ Piskiewicz L. (2011): *Poziom i struktura konsumpcji gospodarstw domowych w regionach*, [w:] Kusińska A. (red. nauk.) *Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy w Polsce*, 83-113, Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (red. nauk.), (2007): *Konsumpcja...*, op. cit., 31-71.

¹¹⁵ Kaliński J. (2009): *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989-2004*, SGH, Warszawa, 8.

¹¹⁶ Gros D., Steinherr A. (2004): *Economic transition in Central and Eastern Europe: planting the seed*, CUP, Cambridge, 362, Kołodko G.W. (2007): *Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie Centrum Badawcze Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER, Wilkin J. (2006): *Co wniosła transformacja*

rynkowej, to rok ten uznać można za przełomowy dla dalszych przemian w standardzie, warunkach i jakości życia gospodarstw domowych w Polsce, gdyż stworzyła ona szansę na realizację wyższej konsumpcji, zwłaszcza dóbr i usług o charakterze nieżywnościowym, a także przyczynia się do kreowania nowych potrzeb i sposobów ich zaspokajania. Na przestrzeni analizowanych ostatnich trzech dekad gospodarstwa domowe miały swobodę wyboru koszyka konsumpcyjnego, a ich decyzje ukazywały typowe zachowania zgodne z prawami Engla-Szwabego, z których wynika, że wraz ze wzrostem dochodów maleje udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem, nie ulega większym zmianom wzrost wydatków na odzież i obuwie, podczas gdy względnie stabilny jest udział wydatków na mieszkanie i nośniki energii, zwiększa się zaś udział wydatków na dobra trwałego użytku, towary i usługi związane z edukacją, ochroną zdrowia, turystyką i inne usługi¹¹⁷. Przemiany te można odnieść do trójsektorowego podziału gospodarki, gdyż osiągając wyższe stadia rozwoju społeczno-gospodarczego, względnie maleje udział rolnictwa, następnie obniża się udział przemysłu, a systematycznie wzrasta sektora usług¹¹⁸. Warto podkreślić, że polepszająca się sytuacja materialna i ekonomiczna polskich rodzin, mimo że występują istotne dysproporcje dochodowe, wydatkowe i konsumpcyjne między nimi, prowadzi do ożywienia w modyfikacji konsumpcji zarówno zamożniejszych, jak również biedniejszych gospodarstw domowych i upodabniania się ich zachowań konsumpcyjnych do innych krajów¹¹⁹. Dla przykładu w gospodarstwach zamożniejszych większą dbałość przykładają się do sfery usług związanych ze zdrowiem, rozrywką, edukacją, kulturą, sportem, wygodą, komfortem życia, czyli możliwością wykorzystania różnorodnych form zagospodarowania czasu wolnego, który ujawnia się wraz ze zmianą systemu i wydajności pracy, co przekłada się na większą skłonność do konsumpcji, a zatem także wzrostu udziału wydatków na potrzeby wyższego rzędu, ponadpodstawowe, luksusowe.

Warto w tym miejscu podkreślić, że pomimo dynamicznego rozwoju Polski, wzrostu dobrobytu społeczeństwa, coraz nowoczesnego stylu życia mieszkańców ważnym momentem w decyzjach nabywczych gospodarstw domowych było obniżenie tempa wzrostu gospodarki w 2008 r., co było następstwem załamania globalnych trendów wzrostowych w gospodarce światowej, jako konsekwencji kryzysu finansowego, mającego źródło w przemianach w sektorze bankowym, który przejawiał się w spadku cen akcji oraz wartości jednostek funduszy inwestycyjnych, a także cen nieruchomości będących lokatą kapitału w wielu krajach uprzemysłowionych. Negatywny efekt majątkowy zwiększyła deprecjacja złotego. Pogłębienie recesji światowej spowodowało osłabienie aktywności gospodarczej i dało odzwierciedlenie w negatywnych tendencjach na rynku pracy w naszym kraju – spadku popytu na pracę, zwłaszcza w sektorze przedsiębiorstw i wzroście bezrobocia, któremu towarzyszyło obniżenie tempa wzrostu wynagrodzeń. Zmiany zachodzące w makroskali dotknęły w relatywnie mniejszym stopniu Polskę. Jednak globalnie dały swój wyraz w oddziaływaniu tzw. megatrendów, do których zaliczyć można m.in. globalizację podziału pracy i wiedzy, narastanie ryzyka gospodarczego

---

postsocjalistyczna do teorii ekonomii, [w:] Wkład transformacji do teorii ekonomii, red. J. Kleer, A. Kondratowicz, CeDeWu, Warszawa, 113.

¹¹⁷ Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): Serwicyzacja..., op. cit., 12.

¹¹⁸ Bywalec Cz. (2010): Konsumpcja..., op. cit., 128, Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): Serwicyzacja..., op. cit., 12-13.

¹¹⁹ Dudek H., Koszela G., Landmesser J. (2012): Wpływ sytuacji dochodowej na strukturę wydatków gospodarstw domowych, Zeszyty Naukowe SGGW – Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 97, 237-247.

i finansowego, zmiany demograficzne, czy wyłanianie się nowego porządku ekonomicznego i politycznego¹²⁰.

W czasach niepewnych – takich jak kryzys – z którymi mieliśmy wówczas do czynienia, wzrasta poziom asekuracji w gospodarstwach domowych poprzez zwiększanie poziomu oszczędności, które stwarzają poczucie bezpieczeństwa socjalnego oraz niezależności członków gospodarstwa od innych osób, jak również niekorzystnych zdarzeń losowych¹²¹. Konsumenci stają się coraz bardziej ostrożni w podejmowaniu decyzji o zakupie towarów i korzystaniu z usług, zaczynając ograniczać wydatki celem zachowania płynności finansowej. Jednak pojawiają się i odwrotne działania, niekoniecznie racjonalne, niejednokrotnie impulsywne, zapobiegawcze – kupowanie na zapas czy w obawie przed utratą siły nabywczej. Jest to okres, w którym mogą pojawiać się i narastać obawy społeczne mające przełożenie na dyskomfort psychiczny jednostki (tj. niepokoje, lęki, depresje). Wynikają one z obawy przed utratą czy znalezieniem pracy, spadkiem dochodów pozwalających na regulowanie zobowiązań, np. kredytowych, co wpływa na pogorszenie sytuacji materialnej, a także obawę przed utratą oszczędności. Choć zachowania gospodarstw domowych dopasowują się do bliższego i dalszego otoczenia oraz warunków w nim panujących, to jak podkreśla Zalega¹²², wyróżnia je konserwatyzm poznawczy, gdyż kierują się tradycjami kulturowymi, nawykami i przyzwyczajeniem, a to sprawia, że ich wzory życia nie podlegają szybkim zmianom¹²³.

Z drugiej strony, zwłaszcza w warunkach skrajnych, przy spadku dochodów gospodarstwa domowe podlegają koniecznej adaptacji (aktywnie i/lub biernie). Ważną kwestią jest tu posiadanie oszczędności i poziom ich udziału w dochodzie. Gdy wzrasta, świadczy to o poprawie sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Jednak w czasach kryzysu gospodarczego występuje wzrost awersji do ryzyka, co przekłada się na zwiększanie skłonności do oszczędzania, czyli powstrzymywanie się człowieka od bieżącej konsumpcji na rzecz jej zwiększenia w przyszłości¹²⁴. Ujawniają się wówczas postawy oszczędzania na czym się tylko da oraz wyhamowywanie potrzeb – ograniczaniu wydatków i realizacji niezbędnej konsumpcji¹²⁵. Sytuacje losowe zagrażające bytowi całego gospodarstwa lub któregoś z jej członków, jak również, przynajmniej okresowo, nagle niepowtarzalne okazje, sprawiają, że niektóre gospodarstwa zadłużają się na rzecz finansowania konsumpcji poprzez pożyczki i kredyty, starając się regulować zobowiązania w dalszej perspektywie czasowej. Jest jednak pewna część gospodarstw, która realizuje strategie finansowe oparte o jednoczesne gromadzenie oszczędności i zadłużanie się bez względu na poziom zamożności¹²⁶.

Należy na zmiany w konsumpcji spojrzeć nie tylko od strony ekonomicznej czy politycznej, ale także w kontekście społeczno-demograficznym. Zauważenia wart jest fakt, że

¹²⁰ Zalega T. (2011): Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysokodochodowych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 18, 468–85.

¹²¹ Kuśmierczyk K. (2011): Ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania konsumpcji w regionach, [w:] *Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów w Polsce*. Kusińska A. (red. nauk.), PWE, Warszawa, 73.

¹²² Zalega T. (2011): Wpływ..., op. cit., 468–485.

¹²³ Słaby T. (2009): Postawy polskich konsumentów w kryzysie, [w:] T. Słaby (red. nauk.) *Reakcja polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 6–12.

¹²⁴ Bywalec Cz. (2017): *Gospodarstwo domowe. Ekonomika. Finanse. Konsumpcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, 234–236.

¹²⁵ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (2009): Konsument w dobie kryzysu. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, 94, 53–69; Kowalcuk K. (2010): Polacy o swoich długach i oszczędnościach. *BS/50/2010*, CBOS, Warszawa, 2.

¹²⁶ Kuśmierczyk K. (2011): *Ekonomiczne...*, op. cit., 76.

w Polsce zmienia się strukturalnie i organizacyjnie wielkość gospodarstwa domowego. Mamy do czynienia z nienotowanym dotychczas tempem ujemnego przyrostu naturalnego, wzrostu liczby i odsetka gospodarstw jednoosobowych, wydłużaniem się przeciętnego trwania życia, starzejącym się społeczeństwem i stopniową dominacją osób w wieku poprodukcyjnym 65+. W latach 70. i 80. XX w. podstawową przyczyną był w ostatnim przypadku rozrost jednoosobowych gospodarstw osób starszych (głównie kobiet), podczas gdy obecnie wzrasta znaczenie osób młodych¹²⁷. Pojawia się upowszechnianie nietradycyjnych form bycia razem (tj. quasi-rodziny i nierodzinnych, obejmujących relacje ekonomiczne, np. związków kohabitacyjnych, bezdzietnych dobrowolnie małżeństw, homoseksualnych, wspólnego wynajmowania mieszkania przez przyjaciół, aby obniżyć koszty utrzymania w ramach ekonomii współdzielenia). Obserwowany jest spadek częstości występowania gospodarstw wielorodzinnych, tj. głównie wielopokoleniowych, a wzrost niepełnych (z rodziną nuklearną, bezdzietną parą, wydłużania się okresu „pustego gniazda”), w większości przypadków z kobietą jako głową gospodarstwa samotnie wychowującą dzieci. Upowszechnianie się różnorodnych wzorców patri- lub matrilokalnego (zamieszkiwanie wraz z rodzicami męża lub żony) w pierwszych latach po założeniu rodziny, z uwagi np. na brak wystarczających środków na własne lokum, choć młodzi starają się być niezależni finansowo (nie prowadzą z rodzicami/teściami wspólnego gospodarstwa)¹²⁸. Ponadto zachodzą niezmiernie ciekawe zmiany społeczne polegające na detradycjonalizacji roli członków gospodarstwa domowego, np.: zanikanie tradycyjnego podziału ról na kobiece i męskie, w szczególności w społecznościach wiejskich, zmniejszającej się roli lokalnych, zawodowych, rodzinnych tradycji i obyczajów konsumpcyjnych, zanikaniu spontanicznego folkloru i obrzędowości na wsi oraz upowszechnianiu się miejskiego trybu życia i wzorców konsumpcji.

Mechanizm napędzający zmiany staje się katalizatorem przemian konsumpcyjnych. Jesteśmy świadkami przełomu cywilizacyjnego i technologicznego, którego nie doświadczyły wcześniejsze pokolenia. Współcześnie ogromne znaczenie odgrywa w życiu gospodarstw domowych informacja, szybkość jej przekazu, wieloaspektowość łamiąca dotychczasowe bariery czasoprzestrzenne. Mieszkanie/dom stanowi przestrzeń wypełnioną różnymi przedmiotami usprawniającymi proces komunikacji i samej konsumpcji. Liczba, a także jakość posiadanych sprzętów determinuje stopień zaspokojenia potrzeb, ale ma też wpływ na zadowolenie z sytuacji mieszkaniowej oraz stanowi podstawę wykonywania pracy, nie tylko postrzeganej jako typowo domowej, ale i zawodowej (domocentryzm). W skład wyposażenia gospodarstw domowych wchodzi przedmioty i urządzenia, które służą zaspokajaniu potrzeb podstawowych (np. AGD), potrzeb związanych z kulturą i rozrywką (sprzęt elektroniczny, audio i wideo), potrzeb związanych z rekreacją fizyczną (sprzęt sportowy), pracą (komputer, telefon, ipod, tablet) itd. Dobra trwałe mają szerokie znaczenie, zaspakajając potrzeby posiadania, ułatwiają pracę, ograniczają czas jej wykonywania, zmniejszają wysiłek energetyczny przy wykonywaniu różnorodnych czynności¹²⁹. Wiele dóbr staje się coraz bardziej dostępne dla gospodarstw domowych, chociażby

¹²⁷ Szukalski P. (2004): Rodziny i gospodarstwa domowe w Polsce i w krajach UE, [w:] Warzywoda-Kruszyńska W., Szukalski P. (red.), Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 23–47, Rudnicka M. (2020): Szkic do portretu srebrnego konsumenta, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 13–26.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W. (2001): Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 83–84.

z uwagi na coraz niższe ceny. Niektóre dobra tracą na znaczeniu i popularności (np. telefony stacjonarne, odtwarzacze płyt kompaktowych, MP3), będąc wypierane przez nowe technologie i produkty nowych generacji (smartfony, tablety, laptopy). Zatem zasobność polskich gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania znacznie poprawia się, ułatwiając standard i jakość życia, stając się pewnego rodzaju wskaźnikiem nowoczesności, ale i zamożności. Oczywiście są dobra, które nie są w zasięgu możliwości nabywczych wszystkich gospodarstw domowych i częściej pojawiają się u osób lepiej zarabiających, sytuowanych, wykształconych, zajmujących wyższe stanowiska w hierarchii społeczno-zawodowej, np. prawie 1/5 ogółu Polaków posiada co najmniej dwa samochody¹³⁰. Jednak jak wynika z przytoczonych rozważań, wśród społeczeństw współczesnej Europy, w tym także w Polsce, następują zmiany prowadzące do ujednolicania się oblicza ekonomicznego poprzez wyrównywanie różnic w poziomie rozwoju gospodarczego i obyczajowego, a zatem i odpowiednich zmian na polu konsumpcji – chęć do indywidualizacji¹³¹ czy samo-realizacji.

Technologia, a w szczególności Internet i zamieszczane informacje w mediach społecznościowych (Yotube, Facebook, Instagram, Tweeter, TikTok, Messenger itd.) wpływają obecnie na postrzeganie rosnących nierówności w wielu krajach. Ludzie zawsze dążyli do lepszej jakości życia i udziału we wzroście gospodarczym, który widzieli wokół siebie. Zwiększona ekspozycja za pośrednictwem środków komunikacji cyfrowej na różne, często rozbieżne style życia, wzorce zachowań, konsumpcji i możliwości finansowe innych potęgują poczucie aspiracji życia na wyższym poziomie niż dotychczas.

Mówiąc o trendach w konsumpcji warto rozpocząć rozważania od tego, że niezaspokojone potrzeby biologiczne i fizjologiczne uniemożliwiają realizację innych. Warunkiem rozwoju człowieka, jego sprawności fizycznej, rozwoju intelektualnego, dobrego samopoczucia oraz stanu zdrowia jest prawidłowe żywienie¹³² – poziom i jakość zaspokojonej konsumpcji. Według FAO¹³³, minimalne zapotrzebowanie organizmu ludzkiego wymaga spożycia pokarmów dających około 2300-2700 kcal/dobę (około 80 g białka, w tym co najmniej 1/3 białka zwierzęcego). Powyższa norma ulega niewielkim zmianom w zależności od klimatu, wieku, płci i wykonywanego zawodu. Uwzględniając ten aspekt, wyróżnia się kraje wyżywienia obfitego i normalnego, skromnego, ale wystarczającego oraz niedostatecznego i głodowego¹³⁴. Niepokojące jest to, że przy blisko 7,5 mld ludzi na świecie ponad 795 mln, czyli 13,5% jest chronicznie niedożywiona i ma niezaspokojone podstawowe potrzeby egzystencjalne – głównie w krajach rozwijających się, tj. w Afryce Subsaharyjskiej i Północnej (214 mln), Ameryce Środkowej (37 mln), Azji centralnej, południowo-wschodniej, wschodniej i zachodniej (525 mln). Za przyczynę głodu i niedokonsumpcji wskazuje się ubóstwo, które może wynikać m.in. z konfliktów zbrojnych, uchodźstwa, autorytarnego sprawowania władzy, zawłaszczania ziemi, nierównego podziału dochodów i dóbr, klęsk żywiołowych i innych. W opozycji do niego jest nadkonsumpcja,

¹³⁰ Pankowski K. (2011): Wzrost standardu wyposażenia gospodarstw domowych. BS/39/2011, CBOS, Warszawa, 2.

¹³¹ van Raaij W.F. (2001): Konsumpcja postmodernistyczna, [w:] M. Lambkin, G. Foxall, F. van Raaij, B. Heilbrunn (red.), Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie, WN PWN, Warszawa, 331-342.

¹³² Kwasek M. (2010): Tendencje w spożyciu żywności w krajach Unii Europejskiej, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 180, 10-18.

¹³³ The State of Food and Agriculture 2005, FAO, Rome 2005, 54, Falkowski J., Kostrowicki J. (2001): Geografia rolnictwa świata, PWN, Warszawa, 387, 391-392.

¹³⁴ The State of Food and Agriculture 2005, FAO, Rome 2005, 54.

występująca najczęściej w społeczeństwach rozwiniętych, będąca następstwem dostarczania większej ilości pożywienia aniżeli wynosi fizjologiczne zapotrzebowanie organizmu, a przez to sprzyja zwiększeniu ryzyka wystąpienia przewlekłych chorób dieto zależnych, tzw. cywilizacyjnych. Mając już zaspokojone elementarne potrzeby konsumenci nabywają dobra i usługi, gdyż są one wyznacznikiem poziomu życia, kryterium strukturyzacji społeczeństwa oraz sposobem komunikowania tożsamości osób¹³⁵.

Z jednej strony obserwujemy we współczesnej konsumpcji trendy prowadzące do: nadmiernej, nie zrównoważonej konsumpcji powodującej szkody w środowisku i społeczeństwie (konsumpcjonizm, konsumpcja postmodernistyczna, efemeryzacja, rytualizacja), a z drugiej będącej w opozycji konsumpcji świadomej, trwałej, zrównoważonej, która ukierunkowana jest na nieegoistyczne podejście do zasobów, środowiska i spożycia. Zalicza się do niej m.in.: dekonsumpcja, ekoconsumpcja, konsumpcja świadoma, współkonsumpcja, konsumpcja kolaboratywna, prosumpcja, będące gwarantem odpowiedzialności wobec zachowania jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń, stając się kontrreakcją na ułomności, anomalie podatności na wpływy zbiorowości.

W naszym codziennym życiu zachodzą procesy naśladownictwa w konsumpcji (wewnątrzgrupowego i międzygrupowego), przejawiające się nabywaniem tych samych lub zbliżonych produktów, które kupują inni, w tej samej grupie lub z wyższych szczebli hierarchii społecznej. Obecny jest efekt sceny (owczego pędu) – im więcej konsumentów posiada dany produkt, tym większe oddziaływanie na chęć jego posiadania przez członków zbiorowości. Kolejnym jest efekt snobizmu wyrażający nabywanie nietypowych, oryginalnych, rzadko nabywanych towarów w celu wyróżniania się od innych. Konsumpcję ostentacyjną charakteryzuje ekspozycja dóbr i usług luksusowych, które są „na pokaz”, pozwalają zademonstrować możliwości nabywcy i bogactwo konsumenta, prestiż, uznawane wartości, charakterystyczny styl życia¹³⁶. Mamy do czynienia z konsumpcjonizmem jako materialistycznym podejściem do życia, większą skłonnością do konsumpcji dla innych oraz coraz powszechniejsze uzależnienie od kompulsywnego kupowania¹³⁷. Zwłaszcza nabywanie ponad rzeczywistą konieczność, aby zwiększać emocje nabywcy, ale także ukazywać symboliczny status lub tylko jego wrażenie w otoczeniu. Sposób i wymiar konsumpcji to także jedna z możliwości spędzania czasu wolnego¹³⁸, który może przerosnąć się w nadmierną i nieprzemyślaną konsumpcję¹³⁹ np.: zakupoholizm, affluencję, konsumpcję FOMO, eskapizm, stuffocation czy syllogomanię¹⁴⁰.

¹³⁵ Sobczyk G. (2014): Współczesna konsumpcja – nowe trendy na polskim rynku, Zeszyty Naukowe WSEI. Ekonomia, 9(2), 88-104.

¹³⁶ Burgiel A. (2012): Naśladownictwo, ostentacja i snobizm w zachowaniach polskich konsumentów, Handel Wewnętrzny, 5, 145, Giddens A. (2009): Europa w epoce globalnej, WN PWN, Warszawa, 166-197.

¹³⁷ Kacprzak-Choińska A. (2007): Konsument ponowoczesny. Nowe trendy w zachowaniach nabywczych i ich konsekwencje dla marketingu, Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW, 2, 14-20.

¹³⁸ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2005): Ochrona i edukacja konsumentów we współczesnej gospodarce rynkowej, PWE, Warszawa.

¹³⁹ Sztumski W. (2006): Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia, Problemy Ekorozwoju. Studia Filozoficzno-Socjologiczne, 1(2), 73-76.

¹⁴⁰ Słaby T. (2006): 16-17, Rachocka J. (2003): Dekonsumpcja, domocentryzm, ekologizacja życia – nowe tendencje konsumenckie w rozwiniętych gospodarkach rynkowych, [w:] Bernat T. (red.), Problemy globalizacji gospodarki, PTE, Szczecin, 185-192, Ziemkowski M. (2004): Affluencja – społeczna choroba czy warunek prosperity, [w:] Szlendak T., Pietrowicz K. (red.), Na pokaz. O konsumeryzmie w kapitalizmie bez kapitału, Wydawnictwo UMK, Toruń, 215-241, Falkowski A., Tyszką T. (2006): Psychologia zachowań konsumenckich, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, Byłok F. (2013): 25-27.

W opozycji do „tyrании obfitości”, a także kreolizacji i konsumpcji bezmyślnej (*mindless*) zmienia się nastawienie konsumentów wobec sposobów zaspokajania potrzeb i samej konsumpcji. Przykładem jest prośrodowiskowe podejście do konsumpcji wynikające z idei *no waste*, czyli spożycia z możliwością ponownego zagospodarowania – recyklingu, np. opakowań, czy brakiem marnotrawstwa. Kolejnym przykładem świadomej konsumpcji jest rezygnacja z posiadania dóbr „ponad stan”, odchodzenia od ich masowości poprzez wstrzemięźliwość, powściągliwość w zakupach prowadząca do minimalizmu konsumencieckiego¹⁴¹, oszczędności i ograniczenia wytwarzania antydóbr¹⁴². Powiązana jest z nią tzw. konsumpcja etyczna prowadząca do rezygnacji z dóbr wytwarzanych w sposób niezgodny z dobrostanem zwierząt, będących efektem niewolniczej i nisko opłacanej pracy ludzi, w tym dzieci, czy przy braku społecznej odpowiedzialności biznesu¹⁴³. Ekokonsumpcja (zielona konsumpcja) skłania się natomiast ku produktom naturalnym, niskoprzetworzonym, ograniczającym wykorzystanie dóbr nieodnawialnych. Sprzyja jej dematerializacja konsumpcji i dekonsumpcja. Dematerializacja konsumpcji jest czwartą tzw. postmaterialną fazą rozwojową konsumpcji i związana jest ze wzrostem znaczenia usług (np. specjalistycznych) w wyborach konsumentów, będąc przejawem rozwoju cywilizacyjnego¹⁴⁴. W pierwszej fazie najwyższy udział w strukturze konsumpcji (w ujęciu wartościowym) miało spożycie żywności, w fazie drugiej mieszkanie wraz z jego wyposażeniem, w fazie trzeciej środki komunikacji i nośniki przekazu kulturowego wraz z komplementarnymi do nich usługami materialnymi¹⁴⁵.

Na uwagę zasługuje wzrost świadomości w zachowaniach konsumentów. Nadrzędna staje się racjonalizacja konsumpcji, jej instrumentalizacja (obniżanie rangi w systemie wartości), traktowana jest jako środek do życia. Ujawnia się troska o ochronę środowiska naturalnego oraz serwicyzacja i dematerializacja konsumpcji¹⁴⁶. Konsumpcja ewoluuje i staje się świadomą, odpowiedzialną, etyczną konsumpcją odwołującą się do zakupu przeżyć, nie produktów. Mniej znaczy więcej, zaś pojmowanie luksusu nabiera głębszego znaczenia, przechodząc od posiadania (blichtru i przepychu) do doświadczania.

W związku z powyższym reakcją na tego rodzaju spojrzenie na rzeczywistość jest ograniczenie konsumpcji, czyli dekonsumpcja. Może ona zachodzić ze względu na: wzrost niepewności sytuacji gospodarstw domowych na rynku. Wówczas ograniczenie konsumpcji dokonuje się w sferze materialnej. Zmniejszenie konsumpcji ma na celu racjonalizację ilościowego na rzecz jakościowego wymiaru – wynikające z naturalnych, indywidualnych, fizycznych i psychicznych cech konsumenta. W ten sposób konsumpcja staje się racjonalną, przemyślaną i odpowiedzialną¹⁴⁷. Choć mogą ją ograniczyć ci, którzy mieli dotychczas większą skalę spożycia wobec potrzeb biologicznych i społecznych.

¹⁴¹ Mróz B. (2015): Odwrót od konsumpcjonizmu? Nowe tendencje w zachowaniach współczesnych konsumentów, *Marketing i Rynek*, 8, 439–446, Schwartz B. (2004): Tyranny of choice, *The Scientific American*, 290(4), 70-76.

¹⁴² Sobczyk G. (2014): *Współczesna...*, op. cit., 87-104.

¹⁴³ Antonides G., van Raaij F.W. (2003): *Zachowania...*, op. cit., 32-86.

¹⁴⁴ Patrzalek W. (2014): Konsument wobec wyzwań współczesnych megatrendów, *Handel Wewnętrzny*, 4(351), 263-277.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 265.

¹⁴⁶ Bywalec C., Rudnicki L. (2002): *Konsumpcja...*, op. cit., 142-144.

¹⁴⁷ Bywalec C., Rudnicki L. (2002): *Konsumpcja...*, op. cit., 143, Szulc E. (2012): Dekonsumpcja – moda czy kryzys, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 24, 318, Senda-Rachocka J. (2001): *Globalisation and Ethnocentrism of Consumer Behaviour [w:] Economy in Transition. Problems, Ideas, Solutions*, The Poznan University of Economics Press, 54-60, Szul E. (2018): Prosumpcja młodych konsumentów – korzyści i wyzwania

W ostatnich latach procesy dekonsumpcji przyspieszają takie czynniki jak: narastające znużenie i rozczarowanie konsumpcją, któremu współtowarzyszą ruchy społeczne działające na rzecz powrotu do umiarkowanej konsumpcji, zgodnej z prawami natury i zdrowiem człowieka¹⁴⁸ – *Voluntary Simplicity*, tzw. „dobrowolna prostota” oraz *slow life* (promując powolną konsumpcję – *slow consumption*, *slow food*, *slow work*, *slow city*, *slow e-mail*). Dekonsumpcja może przyjmować różne formy, przejawia się w konsumpcji zrównoważonej, etycznej czy antykonsumpcji¹⁴⁹. Prowadzi do zwiększenia znaczenia niematerialnych aspektów życia (tj. przeżycia estetyczne, dostęp do wiedzy) i wymaga od konsumentów aktywności w poszukiwaniu informacji o produktach/usługach celem podejmowania odpowiedzialnych decyzji. Nowo pojmowany luksus w formie doświadczeń kreuje naszą tożsamość, a rzeczy, które robimy, kształtują osobowość, styl życia i podejmowane decyzje.

Przejawami dekonsumpcji zgodnie z zasadą 3R: ograniczanie, ponowne użycie i odzyskiwanie (*reduce, reuse, recycle*)¹⁵⁰, może być wspólna konsumpcja, określana też jako „współpraca konsumencka”, „konsumpcja współpracująca” lub „ekonomia wspólnego użytkowania” (ang. *collaborative consumption*, *sharing economy*), będąca przeciwieństwem tzw. BAU economy (ang. *Business-As-Usual Economy*), oznaczającej dominację ciągłego wzrostu¹⁵¹. *Sharing economy* polega na nawiązywaniu więzi między konsumentami w celu oszczędności, ograniczenia wydatków, większej racjonalności z wykorzystania i użytkowania produktów, dzieleniem się nimi, a także elastyczności w znalezieniu nowych sposobów w zaspokajaniu potrzeb. Konsumpcja kolaboratywna hołduje zasadzie dzielenia się za darmo lub odpłatnie (odsprzedaż, wymiana, wypożyczanie, pożyczanie), zamiast kupowania, m.in.: przestrzenią mieszkalną (tzw. *home swapping* i *couchsurfing*)¹⁵², wolnym miejscem w samochodach (tzw. *carpooling*), na parkingu, miejscem do pracy, poza tym obowiązkami, umiejętnościami i wolnym czasem (banki czasu) czy nawet pieniędzmi (organizując akcje finansowania społecznościowego – *crowdfunding*)¹⁵³. Możliwa jest wymiana sąsiedzka (np. markowych ubrań, gadżetów poprzez serwisy), wspólne działanie (*voluntary help*), grupowe zakupy (*common buying*, np. maszyn rolniczych, produktów rolnych).

---

dla firm, *Studies & Proceedings of Polish Association for Knowledge Management*, 88, 64-69, Wątroba W. (2006): Społeczeństwo konsumpcyjne w dobie globalizacji. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław, Byłok F. (2013): *Konsumpcja...*, op. cit., 25-27.

¹⁴⁸ Szajczyk M. (2016): Nowe trendy w konsumpcji jako wyzwanie dla organizacji, [w:] *Bezpieczeństwo i wyzwania współczesnych organizacji w obliczu gospodarki XXI wieku*. red. nauk. J. Toruński, M. Chrzęścik, Wydawnictwo Siedlce, 77-85.

¹⁴⁹ Byłok F. (2015): Meandry konsumpcji we współczesnym społeczeństwie: konsumpcjonizm versus dekonsumpcja, *Annales. Ethics in Economic Life*, 19, 1, February 2016, 55-69.

¹⁵⁰ Balcerowicz-Szkutnik M. (2018): Zmiany modelu konsumpcji jako efekt procesów globalizacyjnych – próba oceny istniejących związków, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 373, 5-18.

¹⁵¹ Schor J.B., Craig J. Thompson (2014): *Sustainable Lifestyles and the Quest for Plenitude. Case Studies of the New Economy*, Yale University Press, 4-6.

¹⁵² Guttentag D. (2013): Airbnb: Disruptive Innovation and the Rise of an Informal Tourism Accommodation Sector, *Current Issues in Tourism*, 18(12), 1192-1217.

¹⁵³ Mollick E. (2014): The dynamics of crowdfunding: An exploratory study, *Journal of Business Venturing*, 29, 1, 1-6; Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A. (2014): Crowdfunding: Tapping the right crowd. *Journal of Business Venturing*, 29(5), 585-609, Burgiel A., Zralek J. (2015): Konsumpcja wspólna jako trend w zachowaniach polskich konsumentów – determinanty i perspektywy jej upowszechnienia, *Marketing i Rynek*, 8, 89-98, Botsman R., Roberts R. (2011): *What's Mine is Yours: The Rise of Collaborative Consumption*, Harper-Collins Publishers, London, 97.

Obecnie szybkie tempo życia, społeczna presja osiągnięcia sukcesu i ustawiczna gonitwa za dobrami materialnymi¹⁵⁴ stają się swoistą alternatywą, a nawet wymuszonym działaniem wobec masowości tzw. społeczeństwa konsumpcyjnego, wyrażającego się w uprzedmiotowieniu, standaryzacji, komercjalizacji, konsumeryzacji konsumpcji. Możliwe jest dokonywanie zakupów lub świadczenie pracy bez konieczności opuszczania mieszkania¹⁵⁵. Z tym nurtem zmian w konsumpcji związany jest domocentryzm, serwicyzacja, prywatyzacja konsumpcji. Wyrażają one ucieczkę w prywatne sfery życia i indywidualizację zachowań zwłaszcza konsumpcji ukrytej – niedającej się utartym normom.

Ciekawe trendy w konsumpcji uwidaczniają się w: globalizacji, etnocentryzmie, elitaryzacji konsumpcji, prosumpcji, konsumpcji suwerennej, heterogenicznej konsumpcji, czy w kontrprzykładach – globalizacji konsumpcji, homogenizacji¹⁵⁶. Współczesny, zwłaszcza etyczny wymiar konsumpcji wyrażany jest w idei „konsumuje się, by żyć”, a nie celu życia – „żyje się, by konsumować”. Coraz większego znaczenia nabiera ekologizacja konsumpcji (ekokonsumpcja, ekologiczna konsumpcja), stając się konsumpcją świadomą i trwałą. W opozycji do nich jest nie zrównoważona konsumpcja, nieracjonalna konsumpcja – nadkonsumpcja czy jej gadżetyzacja i marketyzacja. Zjawiskom tym towarzyszy marnotrawstwo, zarówno po stronie popytowej, jak i podażowej (produkcji i dystrybucji dóbr o coraz krótszym okresie użytkowania).

Trendy w konsumpcji obecne w jednym kraju, czy w pewnych wąskich warstwach społecznych, szybko się rozprzestrzeniają, inspirując kolejne grupy nabywców i wywołując dalsze zmiany¹⁵⁷. Skracanie czasu pracy, ograniczanie czasu zaspokajania potrzeb życiowych i chęć zaspokojenia rezerwy czasu zwolnionego sprawia, że konsumpcja stanowi tylko jeden ze sposobów wyrażania siebie i swoich potrzeb w dobie bycia „tu” i „teraz”, a umożliwia to serwicyzacja. Zmniejsza ona pracochłonność prac domowych, generuje korzyść jaką jest czas wolny. Ów czas może zostać wykorzystany na wykonanie innych zadań czy też zwiększyć czas funkcji pozaekonomicznych gospodarstw domowych, tj. wykonywanie obowiązków opiekuńczo-wychowawczych, czas na edukację, rekreację, sport, kulturę, wypoczynek itp.

Wynika z tego, że usługa zastępuje dobro materialne, gdyż dla konsumenta znaczenie ma funkcja oferowana przez konkretny produkt, a nie produkt sam w sobie. Serwicyzacja jest efektem ewoluowania gospodarczej sfery rynku – przekształceniem społeczeństw przemysłowych w usługowe, gdzie ponad połowa¹⁵⁸ z wydatków gospodarstw domowych w krajach wysoko rozwiniętych związana jest z zakupem usług¹⁵⁹, zwłaszcza niematerialnych. Jej wyrazem staje się dematerializacja konsumpcji¹⁶⁰, w której istotną rolę odgrywa

¹⁵⁴ Mróz B. (2014): Nowe trendy konsumenckie – implikacje dla strategii biznesowych firm, *Marketing i Rynek*, 8(CD), 1141-1146, Kieźel E., Smyczek S. (red.) (2015): *Zachowania konsumentów. Procesy unowocześniania konsumpcji*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa, Sobczyk G. (2014): *Współczesna...*, op. cit., 87-104.

¹⁵⁵ Rosa G., Perenc J. (2011): *Zachowania nabywców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 21.

¹⁵⁶ Włodarczyk K. (2015): Nowe kierunki i zjawiska w zachowaniach rynkowych polskiego społeczeństwa w XXI wieku. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Szczeciński*, 41(2), 391-400.

¹⁵⁷ Burgiel A. (2014): *Rozwój...*, op. cit., 316-326.

¹⁵⁸ Bywalec C. (2010): *Konsumpcja...*, op. cit., 194-238.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Patrzalek W. (2013): Dekonsumpcja – racjonalny wybór czy ekonomiczny przymus?, [w:] Patrzalek W. (red.), *Nowe trendy w konsumpcji i zmiany w komunikowaniu społecznym. Współczesne orientacje i metody badań*, Forum Socjologiczne, 4, 15-30.

e-komunikacja poprzez np. e-learning, e-commerce, telezakupy. Życie w pośpiechu i oczekiwanie natychmiastowego zaspokajania potrzeb powoduje, że konsument chce się czuć nie tylko wyjątkowy, ale poszukuje rozwiązań realizowanych w tym samym czasie. Wirtualizacja konsumpcji umożliwia multitasking konsumentów, np. korzystanie na raz z różnych mediów (Internetu, TV, odtwarzaczy muzyki, komunikatorów, telefonów i urządzeń mobilnych). Konsument współcześnie oczekuje współuczestniczenia w rezultatach konsumpcji, czego przejawem jest prosumpcja. Prosumpcję możemy określać jako „produkcję na własny użytek”¹⁶¹. Jest ona wyrazem sprzeciwu konsumentów wobec biernej, rutynowej, monotonicznej konsumpcji. Konsument już nie chce uczestniczyć tylko w nabywaniu gotowych rozwiązań rynkowych, gdyż są masowe, ujednolicone i zestandaryzowane. Pragnie aktywnie współtworzyć rozwiązania które wymagają od niego kreatywności, aktywności twórczej, zaangażowanej konsumpcji. W ten sposób zaspokaja własne oczekiwania i innych podobnych sobie konsumentów. Nawiązanie kontaktu oraz budowanie relacji z innymi podmiotami życia gospodarczego pozwala na dzielenie się pomysłami, umiejętnościami we współtworzeniu wartości oraz dostarczaniu interesariuszom spersonalizowanych rozwiązań i doświadczeń¹⁶². Współczesny konsument jest otwarty, ciekawy, innowacyjny, wymagający, nowoczesny, lubi się rozwijać, szybko się uczy, posiada wiedzę o ofercie rynkowej, ma potencjał, co jest wykorzystywane przez producentów przy powstawaniu nowych rozwiązań, towarów i usług. Na rynek bardzo dynamicznie wchodzi pokolenie ludzi młodych – singli¹⁶³, pokolenie C. To konsumenci zaliczani do generacji tzw.: Y, generacji sieci, The YouTube Generation, okreśłani także m.in. jako cyfrowi tubylcy, dzieci sieci, pokolenie kłapek, cyfrowi autochtoni, pokolenie Millenium¹⁶⁴. Konsumenci tego pokolenia od dziecka funkcjonują w cyberprzestrzeni (*global brain*), wzrastają wraz z pojawianiem się nowych technologii, są w sposób naturalny aktywnymi użytkownikami Sieci, obsługują bez ograniczeń narzędzia umożliwiające transmisję treści i komunikaty, współtworzą serwisy umożliwiające dzielenie się zasobami i twórczością, recenzują/administrują portale społecznościowe, obsługują aplikacje czy poruszają się w wirtualnej „chmurze”. Są określeni jako: *computerized* (skomputeryzowani), *connected* (połączeni), *always clicking* (ciągle klikający)¹⁶⁵. Poprzez blogi, Wiki, serwisy – *citizen journalism*, Facebooka, Instagram, Tweetera, TikToka, Messengera, itd. lokują emocje, doświadczenia, eksponują potrzeby, przedstawiają opinie i poglądy konsumenckie oraz realizują konsumpcję. Są oni zorientowani na interaktywne budowanie, a także podtrzymywanie relacji międzyludzkich, poprzez dyskusje i debaty na forach internetowych, komunikatory, czaty, niekoniecznie w realu – co wymusza pośpiech, kultura braku zobowiązań – „jedź, módl się i używaj nowych technologii”, ukazująca obraz świata rzeczywistego i wirtualnego, jego hiperpersonalizację (kustomizację) czy outsourcing

¹⁶¹ Toffler A. (1985): Trzecia Fala, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 247.

¹⁶² Szul E. (2018): Prosumpcja..., op. cit., 64-69.

¹⁶³ Dąbrowska A., Słaby T., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A. (2019): Zachowania konsumpcyjne singli w Polsce, Zarządzanie. Teoria i Praktyka, 1, 51-52.

¹⁶⁴ Hardey M. (2011): Generation C – content, creation, connections and choice, International Journal of Market Research, 53, 6, 749-770, Pankraz D. Gen C., The Connected Collective. http://www.slideshare.net/guestbcb2a7/generation-c-the-connected-collective-by-dan-pankra?from_search=3 (01.08.2019).

¹⁶⁵ Morbitzer J. (2012): Medialność a sprawność informacyjna ucznia, [w:] Człowiek – Media – Edukacja. J. Morbitzer, E. Musiał (red. nauk.), Wydawnictwo Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków, 295.

samokontroli¹⁶⁶. Uwidacznia się „syndrom niecierpliwości”, realizacji natychmiastowej gratyfikacji konsumpcji – tu i teraz, posiadania bez wyrzeczeń dóbr materialnych. Ponadto obserwuje się rosnącą rolę plastikowego pieniądza i konsumpcji na kredyt, hedonizm konsumpcyjny, mieszanie się „sacrum i profanum” w przestrzeni publicznej, „merkantylizację świadomości” i komercjalizację różnych sfer życia (zwyczajów, relacji międzyludzkich, kontestacji) itp. Nabiera większego socjologicznego znaczenia „urzeczwienie kultury” (*consumerised culture*), ekspansja centrów handlowych i czasami dyktat lub hipertrofia tzw. nowych środków konsumpcji¹⁶⁷. Ale mamy także zachowania konsumentów prowadzące do cyrkulacyjnego obiegu – pewnej formy recyclingu, tzw. *repurposing*, czyli nadawania rzeczom „drugiego życia” poprzez ich przetworzenie i wykreowanie dla nich nowej funkcjonalności, zastosowań dobra niczyje (*owner-less economy*), odsprzedaż (*recommerce*), wymówka dla konsumpcji – (*excusumption*)¹⁶⁸. Okazuje się, że ta sama skłonność do przedłużania życia produktów jest nie tylko istotą kolejnych trendów obserwowanych od kilku lat, ale nasilających się od 2010 r. w reakcji na kryzys. Żadnym novum w naszym kraju to nie jest, bo Polacy, skromni i pragmatyczni, nauczeni żyć w gospodarce niedoborów, już wcześniej dokonywali zakupów rozważnie – a to dlatego, że byli i nadal są mniej zamożni¹⁶⁹.

Zatem zmiany w trendach konsumpcji są przejawem również przemian demograficznych¹⁷⁰. Na tym samym rynku obecne jest także odmienne, z uwagi np. na wiek i kompetencje miękkie, postępowanie seniorów¹⁷¹. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w polskim społeczeństwie osoby w wieku poprodukcyjnym stanowią blisko 8 mln, czyli prawie 21%. Według prognozy GUS, w 2050 r. co trzeci Polak będzie seniorem. Dysponując stabilnym dochodem (rentą lub emeryturą), jak również nie ponosząc wydatków związanych z wychowywaniem dzieci, nie mając zobowiązań kredytowych stanowią coraz istotniejszy segment nabywcy. Wyróżnia ich pewne nasycenie konsumpcji, wynikające z biologicznych możliwości organizmu, jednak ze względu na stan zdrowia często zmieniają przyzwyczajenia, realizując styl życia ukierunkowany na jego poszanowanie¹⁷². Zwiększa się ich świadomość na temat zdrowego i aktywnego stylu życia – podróżują za granicę, uprawiają sport czy biorą udział w zajęciach kulturalnych, rekreacyjnych, edukacyjnych, wolontariacie¹⁷³.

¹⁶⁶ Euromonitor, Forty Key Trend for the Next Decade: 20 Key global and consumer trends 2005-2015, [za:] Tkaczyk J. (2012): Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe, *Handel Wewnętrzny*, maj-czerwiec, 126-134.

¹⁶⁷ Mróz B. (2010): Dyskretny urok konsumpcjonizmu. Szkic do portretu konsumenta XXI wieku, [w:] Zawadzka A.M., Górnik-Durose M. (red. nauk.), *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot, 15-33.

¹⁶⁸ Podgórska J. (2012): Pesto, prosto, ostro, *Polityka*, 34(2871), 27-29.

¹⁶⁹ Burgiel A. (2013): Re-generacja jako megatrend w zachowaniach konsumentów – czy Polacy są na nią gotowi?, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 77(32), 11-24.

¹⁷⁰ Sobczyk G. (2018): Współczesne uwarunkowania konsumpcji w Polsce i ich implikacje na rynku, *Handel Wewnętrzny*, 3(374), 347-357.

¹⁷¹ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A. (2019): Styl życia wellness a zachowania osób starszych na rynku usług prozdrowotnych, [w:] W. Nowa, K. Szalonka (red.), *Zdrowie i style życia. Wyzwania ekonomiczne i społeczne*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 47-64, <https://doi.org/10.34616/23.19.111>

¹⁷² Byłok F. (2011): „Zdrowy” styl życia jako determinanta zachowań konsumpcyjnych, *Zeszyty Naukowe Ekonomiczne Problemy Usług*, 269, 33-46.

¹⁷³ Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A., Słaby T. (2018): *Zachowania konsumpcyjne singli w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 12-28.

Wśród seniorów występuje duże zróżnicowanie konsumpcji. Są tacy, którzy ledwo łączą koniec z końcem, zaspokajając podstawowe potrzeby egzystencjalne, ale i skupiający się na konsumpcji dóbr dających wyższe – przyjemność i zadowolenie – wydatki konsumpcyjne dostosowują do aktualnej sytuacji finansowej. Emeryci i renciści rozporządzający stosunkowo wysokimi transferami są aktywnymi konsumentami, podczas gdy z niskimi dochodami zostają stopniowo wykluczeni z rynku, bo nie stać ich na zaspokojenie potrzeb. Istotnym czynnikiem wpływającym na wykluczenie z życia społecznego seniorów, poza dochodem i wiekiem, możliwością do aktywności jest również zakres uczestnictwa w konsumpcji związanej z nowoczesną technologią i mediami. Nie należy się temu dziwić, emeryci ponoszą tzw. wydatki sztywne nie tylko związane z usługami użytkowania mieszkań i nośnikami energii, gazu i wody, ważne miejsce zajmuje w nich kategoria zdrowie i higiena oraz transport. Im ludzie są starsi, tym częściej nabywają lekarstwa, usługi medyczne i usługi opiekuńcze. Wzrost poziomu życia społeczeństwa polskiego przyczynia się do wzrostu znaczenia usług w konsumpcji ułatwiających codzienne życie osób starszych (tj. wyżywienie, opieka zdrowotna) oraz łagodzące stany samotności (wypełniające nadmiar czasu wolnego)¹⁷⁴.

Seniorzy coraz częściej nabywają dobra trwałego użytku, np. sprzęt elektroniczny, technologiczny oraz sprzęt związany z rozrywką¹⁷⁵. W gospodarstwach tych dobra trwałego użytku są gromadzone przez dłuższy okres aktywności zawodowej, a ich konsumpcja jest rozłożona w czasie. Pełnią one funkcję użytkową (np. zaspokojenia podstawowych potrzeb – lodówka, TV, pralka) oraz demonstracyjną, pierwsza wynika z techniczno-użytkowych parametrów dobra, druga jest wskaźnikiem poziomu zamożności gospodarstwa domowego (np. samochód, urządzenia AGD). Jednak znacząca grupa seniorów nie posiada smartfonów, tabletów, komputera z dostępem do Internetu ani kompetencji technicznych potrzebnych do ich obsługi¹⁷⁶, a to stanowi barierę nie tylko w dostępie do informacji, udziału w komunikowaniu wirtualnym, ale także aktywnej e-konsumpcji.

Osoby niekorzystające z wirtualnych udogodnień cywilizacyjnych traktuje się jak wykluczone cyfrowo, co prowadzi do ograniczonego uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym, kulturalnym i ekonomicznym. Utrudnia im to chociażby nabycie potencjalnie tańszych dóbr konsumpcyjnych i dostęp do nowych form konsumpcji. Przyczyn wykluczenia społecznego i cyfrowego jest wiele, a do najważniejszych z nich można zaliczyć: ograniczenia wynikające z kondycji psychofizycznej, mniejszej samodzielności i wzrastającej zależności od innych osób oraz poczucia bycia niepotrzebnym, stopniowe wycofywanie się z aktywności życiowej i społecznej, brak urządzeń mobilnych (ipoda, iphona, komputera, brak dostępu do Internetu – zbyt wysokie koszty czy problemy techniczne), brak motywacji oraz bariery kompetencyjne przekonania na temat zagrożeń związanych z ich użytkowaniem¹⁷⁷. Taka sytuacja może prowadzić do polaryzacji gospodarstw domowych –

¹⁷⁴ Koba L. (2020): Silver surfers – seniorzy w świecie online, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 45-152.

¹⁷⁵ Zalega T. (2015): Konsumpcja osób starszych w Polsce, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 42(2), 152-173.

¹⁷⁶ Koba L. (2020): Silver..., op. cit., 145-152, Elwart A., Jarosz K. (2020): Silver social media – seniorzy i media społecznościowe, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 153-182.

¹⁷⁷ Byłok F. (2017): Konsumpcja ludzi starszych w Polsce – przejawy marginalizacji seniorów na rynku konsumenckim, [w:] Galor Z., Kalinowski S., Kozłowska U. (red. nauk.), *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, SocietasPars Mundi Publishing, Bielefeld, 61-76. Byłok, F. (2006):

na grupę, która potrafi robić użytek z nowych rozwiązań oraz nieposiadających takich umiejętności, przez co bezpośrednio czy pośrednio jest marginalizowana, stygmatyzowana i dyskryminowana.

Ograniczona możliwość zarobkowania, ze względów obiektywnych emerytów i rencistów, np. podeszły wiek, trudności samodzielnego funkcjonowania i zwiększone wydatki na leki, specjalne wyżywienie wynikające z gorszego stanu zdrowia, poczucia zagubienia i niedostosowania do nowych warunków, trudne życie, np. konieczność pomocy dorastającym dzieciom lub samotność, są czynnikami wpływającymi na konsumpcję osób starszych. Pomimo nadmiaru dóbr na rynku, rozwoju i wzrostu zamożności w społeczeństwach konsumpcyjnych, enklawy biedy nie tylko nie znikają, ale nawet ulegają powiększaniu¹⁷⁸. W obliczu skromnego domowego budżetu rodzi się nowa pragmatyka ludzi biednych, poszukujących alternatywnych wzorów konsumpcji, które nie wymagają posiadania znacznych środków finansowych.

Warto zwrócić uwagę na kilka czynników, które według Mintel¹⁷⁹ będą w najbliższej dekadzie kształtowały zachowania konsumentów w skali globalnej. Wśród nich wyróżnia się m.in.: całościowe, holistyczne podejście konsumentów do dobrostanu, większa ich świadomość w zakresie korzyści i strat z konsumpcji dla środowiska i ich samych sprawi, że wzrośnie znaczenie rozwiązań szytych na miarę, wymuszając ograniczanie konsumpcji oraz ilości produkowanych odpadów i zużywanej energii. Ponadto technologia mobilna – dostęp do nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT – *Information and Communication Technology*) będzie zacierać granice między czasem i miejscem podróży, pracy, nauki i odpoczynku. Dzięki postępowi w poziomie wyposażenia gospodarstw w sprzęt informatyczny indywidualni użytkownicy będą korzystać z coraz większego dostępu do informacji, likwidując chociażby bariery udziału w życiu publicznym, sprzyjając rozwojowi edukacji, kontaktów międzyludzkich, obcowania z kulturą i podnoszenia ogólnego komfortu życia. Jednocześnie towarzyszyć temu mogą pogłębiające się dysproporcje w dostępie do nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych i konsekwencji z nich płynących. Konsumenci, uświadamiając sobie realną wartość przysługujących im praw i tożsamości, podejmować będą kolektywne działania dające im szansę na przeżycie wspólnych doświadczeń. Z drugiej strony coraz większy nacisk kładziony będzie na indywidualne przeżycia jednostki, przez co nastąpi redefiniowanie doświadczeń i konsumpcji w opinii konsumentów. Zmiany klimatu i ich konsekwencje staną się jedną z kluczowych i namacalnych przesłanek modyfikowanych zachowań konsumentów nowoczesnego społeczeństwa. Konsumenci coraz uważniej będą przyglądać się własnym nawykom konsumpcyjnym, rewidując nie tylko wydatki, ale także zaczną uświadamiać sobie ich realną wartość, kierując się w stronę bardziej powolnego i minimalistycznego konsumowania, w którym coraz większą uwagę będzie się zwracać na trwałość, funkcjonalność, autentyczność, wyjątkowość, naturalność i bezpieczeństwo.

Reasumując, zmiany zachowań konsumentów zarówno *ex post*, jak i *ex ante* pozwalają stwierdzić, że jest to niejednorodny podmiot badawczy, dostosowujący się do otoczenia

---

Zachowania konsumpcyjne ludzi starszych w Polsce na początku XXI wieku, [w:] J. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ.

¹⁷⁸ Czapiński J., Panek T. (red.) (2015): *Diagnoza...*, op. cit., 43, Wójtewicz A., Kubicki P. (2020): Niebezpieczne i niepewne życie – doświadczenia współczesnych bezrobotnych, *Studia Socjologiczne*, 236(1), 195-222.

¹⁷⁹ Globalne trendy konsumenckie 2030. <https://polska.mintel.com/swiatowe-trendy-konsumenckie> (18.10.2020).

bliższego i dalszego, ulegający wpływom globalnym i regionalnym¹⁸⁰, odpowiadający na współczesne wyzwania dynamicznie ewoluującego rynku. Znajomość dotychczasowych kierunków i rodzących się nowych tendencji w zachowaniach, zwłaszcza członków gospodarstw domowych, jak również dokonujących się w nich przemian po stronie poziomu i struktury dochodów, wydatków i konsumpcji, w tym w zakresie samoobsługi poprzez wyposażenie w dobra trwałe, pozwala na ukazanie obecnych wyzwań i w przyszłości dla współczesnego biznesu w Polsce.

---

¹⁸⁰ Szepieniec-Puchalska D. (2012): Polscy konsumenci w obliczu megatrendów w konsumpcji, *Konsumpcja i Rozwój*, 1(2), 85-100.

Rozdział 3. GOSPODARSTWO DOMOWE JAKO PODMIOT KONSUMPCJI

3.1. POJĘCIE GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Tradycyjna teoria ekonomii wyróżnia trzy rodzaje podmiotów gospodarujących: gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa oraz państwo (gospodarka narodowa). O ile działalność dwóch pierwszych z wymienionych podmiotów stanowi zainteresowania mikroekonomii, to gospodarcza aktywność państwa stanowi przedmiot zainteresowań makroekonomii¹⁸¹.

Gospodarstwa domowe są najmniejszymi, ale jednocześnie najliczniej występującymi jednostkami społeczno-gospodarczymi. Ich ważna rola w gospodarce wynika z faktu, że dysponują one ogromną częścią dochodu narodowego, kupują i użytkują znaczną część dóbr konsumpcyjnych i usług¹⁸².

Gospodarstwo domowe jest najstarszą z instytucji ekonomicznych świata, a sama nazwa dyscypliny *ekonomia* pochodzi od greckiego słowa *oikos* (dom) lub *oikojeneja* (rodzina) złożonego ze słowem *nomos* (prawo). Ekonomia pierwotnie utożsamiana była zatem z nauką o gospodarstwie domowym. Pierwotnie w gospodarstwie domowym realizowane były zarówno funkcje produkcyjna, jak i konsumpcyjna. Wymiar produkcyjny działań ludzkich utożsamiany jest z wytwarzaniem dóbr i usług, natomiast wymiar konsumpcyjny z ich zużywaniem w celu zaspokojenia nieustannie odradzających się potrzeb¹⁸³. W starożytności oraz średniowieczu obie te funkcje realizowane były w gospodarstwie domowym, dopiero z upływem czasu, w wyniku podziału pracy konieczne stało się rozdzielenie tych dwóch form aktywności, co skutkowało wyłączeniem z gospodarstwa domowego funkcji produkcyjno-handlowych. Sfery wytwarzania (produkcja) oraz konsumpcja, oddzielając się od siebie stały się samodzielnymi sektorami życia społecznego oraz gospodarczego¹⁸⁴.

Funkcja konsumpcyjna gospodarstwa domowego nierozzerwalnie łączy się z zaspokajaniem potrzeb, najczęściej określanych jako stan braku czegoś i zarazem czynnik uruchamiający motywy do działania w kierunku zmiany tego stanu¹⁸⁵.

Również obecnie gospodarstwo domowe pozostaje centralnym punktem gospodarki, gdyż będąc dostawcami pracy gospodarstwa domowe biorą udział w procesie wytwarzania, jednocześnie na ich potrzeby dokonywana jest działalność produkcyjna przedsiębiorstw¹⁸⁶.

W szerszym ujęciu można przyjąć, że gospodarstwa domowe dostarczają wszystkich czynników wytwórczych. Fakt dostarczania pracy przez gospodarstwa domowe nie budzi wątpliwości. Jeśli zaś chodzi o kapitał, to spora jego część jest bezpośrednio lub pośrednio (za pośrednictwem posiadanych przez gospodarstwa domowe przedsiębiorstw) dostarczana

¹⁸¹ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 13.

¹⁸² Żelazna K. (2000): *Zarządzanie zasobami wiejskich gospodarstw domowych*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 7.

¹⁸³ Bywalec C. (2017): *Gospodarstwo domowe. Ekonomia. Finanse. Konsumpcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, 12.

¹⁸⁴ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 13-15.

¹⁸⁵ Pohorille M. (2015): *Wokół potrzeb i konsumpcji*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 28.

¹⁸⁶ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 16.

przez gospodarstwa domowe. Gromadzone przez gospodarstwa domowe dochody mogą być przeznaczane zarówno na konsumpcję, jak i oszczędności.

W polskiej literaturze ekonomicznej można spotkać wiele różnych interpretacji pojęcia gospodarstwa domowego, najczęściej określane jest jako rodzina lub gospodarstwo konsumenckie. Podmiot konsumpcji jakim jest gospodarstwo domowe obejmuje jednostkę lub grupę osób, które łączą nie tylko więzy rodzinne, ale też wspólne zamieszkanie i gospodarowanie¹⁸⁷. Samuelson pojmując gospodarstwo domowe jako „podstawowy podmiot gospodarczy, którego najważniejszą funkcją jest zgłaszanie popytu na rynku dóbr i usług konsumpcyjnych i spożycie”¹⁸⁸. Kędzior twierdzi, że gospodarstwo domowe jest podmiotem gospodarującym o swoistych właściwościach, który znacząco decyduje o warunkach życia codziennego każdego człowieka – zarówno tych ekonomicznych, jak i organizacyjnych¹⁸⁹. Światowy określa gospodarstwo domowe jako „podmiot gospodarujący, który opiera swoją działalność na własnych środkach materialnych i sile roboczej swoich członków”¹⁹⁰. Tylko dzięki stałym dochodom, pozyskiwanym z wynagrodzenia za pracę oraz innych źródeł finansowania, członkowie gospodarstwa mogą realizować konsumpcję. Główny Urząd Statystyczny na potrzeby Narodowych Spisów Powszechnych za kryterium, które wyodrębnia gospodarstwo domowe, uznaje sam fakt wspólnego zamieszkiwania i utrzymywania się osób¹⁹¹.

Według Hodoly’ego, „gospodarstwo domowe jest bazą ekonomiczną jednostki lub grupy osób powiązanych ze sobą więzami rodzinnymi lub więzami innego rodzaju. Członkowie gospodarstwa domowego zamieszkują razem (...), łączą swoje przychody (pieniężne i naturalne), zasoby dóbr materialnych oraz reprezentowaną przez siebie siłę roboczą w celu zaspokojenia potrzeb gospodarstwa jako całości poszczególnych jego członków, przy czym mowa o potrzebach szeroko pojętego spożycia. Gospodarstwo domowe jest bowiem jednostką gospodarującą dla celów spożycia i w sferze spożycia. Na gospodarkę domową składa się z jednej strony szeroko rozumiana organizacja spożycia (planowanie, podejmowanie decyzji, zaopatrzenie, realizacja prac domowych, dysponowanie zasobami itd.), a z drugiej – faktyczna konsumpcja”¹⁹². Z definicji tej można wnioskować, że gospodarstwo domowe należy do jednostki gospodarującej szczególnego rodzaju. Jest podmiotem, który może być rozpatrywany w kilku wymiarach (nie tylko jako osoby go tworzące, ale też jako jednostkę gospodarującą zasobami i zaspokajającą swoje potrzeby oraz spełniającą określone funkcje ekonomiczne oraz społeczne). Biorąc pod uwagę powyższe można wyszczególnić trzy wymiary gospodarstwa domowego. Pierwszym z nich jest wymiar podmiotowy – gdzie gospodarstwo domowe tworzą jego członkowie razem z ich charakterystycznymi cechami społeczno-demograficzno-zawodowymi (takimi jak płeć, wykształcenie, wiek), które wskazują na zakres potrzeb konsumpcyjnych członków jednostki gospodarującej. Kolejnym z wymiarów jest wymiar przedmiotowy, czyli podstawa ekonomiczna gospodarstw domowych. Zaliczyć do niej należy m.in. dobra materialne,

¹⁸⁷ Zalega T. (2007): Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1, 8.

¹⁸⁸ Samuelson P.A., Nordhaus W.D. (1985): *Economics*, McGraw-Hill, 564-565.

¹⁸⁹ Kędzior Z. (1992): *Gospodarstwo domowe – podmiot gospodarujący*, IRWiK, Warszawa, 2-4.

¹⁹⁰ Światowy G. (1994): *Zachowania konsumenckie*, AE, Wrocław, 139.

¹⁹¹ GUS (2011): *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, Warszawa, 19.

¹⁹² Hodoly A. (1971): *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, KiW, Warszawa, 20, [za:] Zalega T. (2007): *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1, 9.

środki pieniężne oraz nieruchomości. Trzecim, ostatnim wymiarem jest funkcjonalność. W tym wymiarze gospodarstwo traktowane jest jako zespół czynności składających się na jego funkcje. Jego funkcjonowanie to podejmowanie szeregu różnorodnych czynności w obrębie i na zewnątrz gospodarstwa w celu zaspokojenia potrzeb jego członków¹⁹³.

Według Bywalca, gospodarstwo domowe jest to grupa osób wspólnie gospodarująca posiadaniem majątkiem i budżetem w celu zaspokojenia potrzeb wszystkich jej członków, a zasadniczym kryterium uznania danej grupy za gospodarstwo domowe jest wspólnota majątku i budżetu, przynajmniej w zasadniczej ich części¹⁹⁴.

Warto również zauważyć, że niekiedy gospodarstwa domowe są kojarzone z rodziną. Przeważającą część gospodarstw domowych ma charakter rodzinny¹⁹⁵. Najważniejszym aspektem, który pozwala rozróżnić pojęcia gospodarstwa domowego i rodziny pod względem funkcjonalnym jest fakt, iż rodzina pełni liczne funkcje, takie jak zapewnienie ciągłości biologicznej i kulturowej społeczeństwa, a istotą gospodarstwa domowego są funkcje gospodarcze. W odróżnieniu od gospodarstwa domowego, które może tworzyć jedna osoba lub osoby w żaden sposób ze sobą niespokrewnione, rodzina stanowi grupę ludzi, których łączy związek małżeński, rodzicielski, więzy krwi lub adopcja¹⁹⁶. W zmieniających się warunkach funkcjonowania we współczesnym świecie zachodnim przemianie ulegał też model rodziny: od rodziny tradycyjnej, której celem było zapewnienie bytu i przetrwanie poprzez rodzinę nowoczesną, której celem było zapewnienie stabilizacji i rozwoju, aż po czasy współczesne, gdzie ważna jest przede wszystkim wolność i samorealizacja jednostek¹⁹⁷. Przekłada się to na coraz częstsze występowanie alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego, rośnie zarówno udział ludzi żyjących w związkach nieformalnych, jak i singli¹⁹⁸.

Podsumowując powyższe rozważania, gospodarstwo domowe można określić jako podmiot, który podejmuje działania zmierzające do realizacji potrzeb swoich członków.

3.2. FUNKCJE GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Gospodarstwo domowe pełni wiele funkcji ekonomicznych i społecznych. Funkcje ekonomiczne gospodarstwa domowego związane są z działalnością konsumpcyjną (spożycia) oraz działalnością produkcyjną (zarobkową). Dzięki działalności produkcyjnej gospodarstwo posiada środki, które pozwalają na realizację konsumpcji¹⁹⁹.

W świetle realizowanych przez gospodarstwo domowe funkcji konsumpcyjnych oraz produkcyjnych podstawowym celem gospodarstwa domowego jest maksymalizacja zaspokajania wspólnych oraz indywidualnych potrzeb jego członków, która to funkcja jest realizowana przez konsumpcję dóbr materialnych i usług²⁰⁰.

¹⁹³ Zalega T. (2007): *Gospodarstwo...*, op. cit., 10.

¹⁹⁴ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 16.

¹⁹⁵ Urban S. (2016): *Wiejskie gospodarstwa domowe w porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 4, 95.

¹⁹⁶ Bogacka-Kisiel E. (2012): *Finanse osobiste. Zachowania – Produkty – Strategie*, PWN, Warszawa, 12-13.

¹⁹⁷ Dąbrowska A., Janoś-Kreśło M., Lubowiecki-Vikuk A., Słaby T. (2018): *Zachowania...*, op. cit., 14.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 18.

¹⁹⁹ Zalega T. (2007): *Gospodarstwo...*, op. cit., 10.

²⁰⁰ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 17.

Główna funkcja gospodarstw domowych, czyli zaspokajanie potrzeb jego członków, jest realizowana przez dwie funkcje: wytwórczo-zaopatrzeniową oraz użytkowania (konsumpcyjną)²⁰¹.

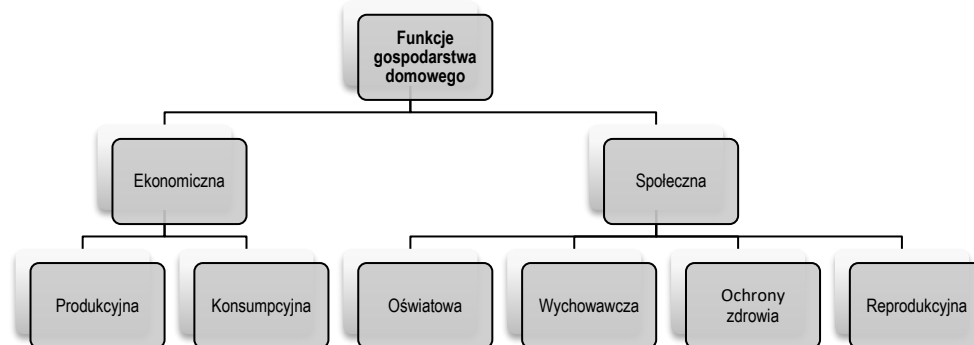
Funkcja wytwórczo-zaopatrzeniowa obejmuje zarówno wytwarzanie dóbr w gospodarstwie domowym, nabywanie ich na rynku, jak i pozyskiwanie dóbr konsumpcyjnych w inny sposób niż ich wytwarzanie lub nabywanie, a w szczególności przez system świadczeń i ubezpieczeń społecznych, dziedziczenie, darowizny oraz korzystanie z dóbr publicznych²⁰².

Funkcja konsumpcyjna polega na czynnościach użytkowania dóbr materialnych oraz usług w celu zaspokojenia potrzeb członków gospodarstwa domowego²⁰³.

Do ekonomicznych funkcji gospodarstwa domowego można zaliczyć funkcję nabywcy dóbr i usług rynkowych i pozarynkowych dostarczonych przez przedsiębiorstwa, ale również dostarczyciela siły roboczej²⁰⁴. W gospodarce naturalnej gospodarstwo domowe samo wytwarzało środki, które mogły zaspokoić potrzeby jego członków, dlatego też funkcje konsumpcyjna i produkcyjna były w nich połączone²⁰⁵. Główny podział funkcji gospodarstwa domowego pozwala wyodrębnić te o charakterze ekonomicznym oraz społecznym (schemat 4).

Początkowo gospodarstwo domowe było podmiotem samowystarczalnym, które potrafiło wyprodukować dobra do samodzielnego spożytkowania. Obecnie gospodarstwo domowe pozyskuje środki na konsumpcję poza jego obrębem, ale również z pracy w gospodarstwie. Konsumpcja jest możliwa m.in. dzięki pracy zarobkowej, a także dzięki świadczeniom społecznym. Dochód gospodarstwa pozwala na zakup dóbr i usług, decyduje też o jego jakości i wielkości²⁰⁶.

Schemat 4. Funkcje gospodarstw domowych

Źródło: Opracowano na podstawie: T. Zalega (2012): Konsumpcja. Determinanty, teorie, modele, PWE, Warszawa, 82.

²⁰¹ Ibidem, 18.

²⁰² Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 18.

²⁰³ Ibidem, 19.

²⁰⁴ Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W. (2001): *Uwarunkowania...*, op. cit., 31-32.

²⁰⁵ Zalega T. (2007): *Gospodarstwo...*, op. cit., 12.

²⁰⁶ Ibidem, 13.

Literatura przedmiotu wyszczególnia różne klasyfikacje, jeżeli chodzi o ekonomiczne funkcje gospodarstwa domowego. Ekonomisci Lippold i Manz wyróżnili cztery podstawowe funkcje ekonomiczne. Pierwszą z nich jest funkcja produkcyjna, polegająca na kształtowaniu społecznego procesu produkcji poprzez wytwarzanie środków żywności. Kolejną z funkcji jest funkcja podziału, która polega na rozdzieleniu dochodów pomiędzy członków gospodarstwa. Ekonomisci wyróżnili również funkcję cyrkulacji, która wyraża się w wymianie usług pomiędzy członkami gospodarstwa. Ostatnią z nich jest funkcja konsumpcyjna, która polega na wspólnym użytkowaniu zasobów dóbr materialnych i organizacji indywidualnej konsumpcji podmiotów gospodarstwa domowego²⁰⁷. Przedsiębiorstwa funkcjonują w sferze produkcji, państwo jest odpowiedzialne za sferę podziału, gospodarstwo domowe realizuje sferę konsumpcji, zaś wszystkie trzy spotykają się zazwyczaj w sferze wymiany, czyli na rynku²⁰⁸. Wymienione funkcje pokazują złożoność ekonomicznych funkcji gospodarstwa domowego, która skupia się zarówno na konsumpcji, jak również na pozyskaniu dochodu na ten cel. Oprócz wymienionych gospodarstwo zajmuje się produkcją dóbr, świadczeniem usług i gromadzeniem zapasów.

Funkcje społeczne gospodarstwa domowego można podzielić na reprodukcyjną oraz wychowawczą. Społeczna funkcja gospodarstwa domowego jest funkcjonalnie związana z rodziną – podstawową komórką społeczeństwa²⁰⁹.

Członkowie gospodarstwa domowego wspólnie podejmują decyzje związane z zarządzaniem środkami pieniężnymi i konsumpcją. Zatem jest to wspólnota, którą łączy więź rodzinna i której członkowie zaspokajają swoje potrzeby konsumpcyjne. Literatura socjologiczna wyróżnia trzy determinanty społeczno-ekonomiczne gospodarstwa domowego²¹⁰. Jest to między innymi system gospodarowania (środki pieniężne i materialne), system powiązań z rynkiem oraz system osobowy gospodarstwa domowego.

Wymienione funkcje pokazują złożoność gospodarstwa domowego, która skupia się zarówno na konsumpcji, jak również na utrzymywaniu więzi rodzinnej. W wymiarze ekonomicznym gospodarstwo domowe zajmuje się konsumpcją, produkcją dóbr, świadczeniem usług oraz gromadzeniem zapasów. Aspekt społeczny natomiast zwraca uwagę na budowanie relacji rodzinnych oraz sprawia, że jego funkcjonalność staje się wielowymiarowa²¹¹.

3.3. ŹRÓDŁA DOCHODÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH

Budżet gospodarstwa domowego jest to systematyczne zestawienie jego przychodów i rozchodów, zarówno pieniężnych, jak i niepieniężnych za dany okres.

Najbardziej ogólną pozycją po stronie przychodowej w budżetach gospodarstw domowych są przychody netto, czyli wszystkie wartości wpływające do gospodarstwa domowego, bez zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych płaconych przez płatnika w imieniu podatnika, jak również bez składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Na przychody netto składają się dochód rozporządzalny i pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej. Pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej obejmują takie kategorie, jak pobrane lokaty, przychody ze sprzedaży posiadanych wartościowych

²⁰⁷ Zalega T. (2007), *Gospodarstwo...*, op. cit., 13.

²⁰⁸ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 18.

²⁰⁹ Zalega T. (2007), *Gospodarstwo...*, op. cit., 13.

²¹⁰ Gutkowska K., Ozimek L., Laskowski W. (2001): *Uwarunkowania...*, op. cit., 23.

²¹¹ Zalega T. (2007), *Gospodarstwo...*, op. cit., 13.

rzeczy, zaciągnięte kredyty i pożyczki, środki pochodzące ze zwrotu udzielonych wcześniej przez gospodarstwo domowe pożyczek osobom prywatnym, otrzymane świadczenia z tytułu ubezpieczeń na życie, środki pochodzące ze sprzedaży majątku rzeczowego, a także użytkowanych artykułów konsumpcyjnych²¹².

Gospodarstwa domowe mogą utrzymywać się ze źródeł zarobkowych i niezarobkowych. Zarobkowe źródła utrzymania to praca najemna, praca na własny rachunek oraz użytkowanie gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie lub pozostała działalność rolnicza. Niezarobkowe źródła utrzymania obejmują dłuższy katalog pozycji. Są to zarówno świadczenia z ubezpieczeń społecznych, jak i pozostałe świadczenia społeczne, dochody z tytułu własności, wynajmu nieruchomości, pozostałe dochody (w tym dary otrzymane od członków innych gospodarstw domowych) oraz inne przychody, takie jak sprzedaż majątku, korzystanie z wcześniejszych oszczędności oraz zaciągnięte pożyczki²¹³.

Dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego jest to suma jego bieżących dochodów z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika, o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne, czyli towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie.

Dochód rozporządzalny przeznaczony jest na wydatki oraz przyrost oszczędności. Na dochód rozporządzalny składają się²¹⁴:

- dochód z pracy najemnej,
- dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie,
- dochód z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie, z wykonywania wolnego zawodu,
- dochód z tytułu własności,
- dochód z wynajmu nieruchomości,
- świadczenia z ubezpieczeń społecznych (w tym emerytury i renty),
- pozostałe świadczenia społeczne (w tym świadczenia rodzinne),
- pozostały dochód (w tym dary i alimenty).

Dochód z pracy najemnej obejmuje zarówno wynagrodzenie za pracę, jak i zasiłki chorobowe, wyrównawcze i opiekuńcze, dochody w formie niepieniężnej, kwoty uzyskane z ZFŚS oraz odprawy dla pracowników odchodzących na emeryturę i zwalnianych.

Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie definiowany jest jako różnica między wartością sprzedaży produkcji rolnej (wraz ze spożyciem naturalnym) i dopłatami związanymi z użytkowaniem gospodarstwa rolnego a bieżącymi nakładami poniesionymi na produkcję rolną i podatkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Istotne jest, że dla potrzeb badania budżetów gospodarstw domowych o przynależności do grupy rolników decyduje wyłącznie przeważający dochód osiągany przez gospodarstwo domowe z prowadzenia gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie.

²¹² GUS (2019): Budżety..., op. cit., 269-270.

²¹³ Ibidem, 271.

²¹⁴ Ibidem, 269.

Dochód z pracy na własny rachunek obejmuje część dochodu uzyskanego z prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek (poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie) i wykonywania wolnego zawodu, która została przeznaczona na pozyskanie towarów i usług konsumpcyjnych oraz na inwestycje o charakterze mieszkaniowym i oszczędności na potrzeby gospodarstwa domowego. Uzyskany dochód z pracy na własny rachunek może występować zarówno w formie pieniężnej, jak i niepieniężnej.

Dochód z tytułu własności obejmuje wartość odsetek od lokat, bonów skarbowych, obligacji, udzielonych pożyczek oraz udziałów w zyskach przedsiębiorstw.

Dochód z wynajmu nieruchomości jest to dochód brutto (przychody pomniejszone o nakłady) pochodzący z wynajmu lokali mieszkalnych, garaży i innych budynków niezwiązanych z prowadzoną działalnością gospodarczą oraz dochód z wynajmu ziemi.

Świadczenia z ubezpieczeń społecznych obejmują świadczenia otrzymane przez osoby ubezpieczone oraz ich rodziny, wynikające z faktu ubezpieczenia się w funduszu ubezpieczeń społecznych. Są to emerytury, renty strukturalne za przekazane gospodarstwo rolne, świadczenia o charakterze rent, tj. renty z tytułu niezdolności do pracy, szkoleniowe, renty przyznane rolnikom indywidualnym (bez rent socjalnych), renty rodzinne, świadczenia rehabilitacyjne oraz zasiłki, w tym macierzyńskie, pogrzebowe i chorobowe (po ustaniu stosunku pracy). Do świadczeń z ubezpieczeń społecznych zaliczane są także emerytury i renty przyznane byłym żołnierzom zawodowym oraz byłym funkcjonariuszom i członkom ich rodzin przez odpowiednie resorty.

Pozostałe świadczenia społeczne są to świadczenia finansowane z budżetu państwa bądź gmin, ze specjalnych funduszy, jak również towary i usługi otrzymane od instytucji niekomercyjnych. Są to przede wszystkim zasiłki rodzinne, dodatki do zasiłków rodzinnych, świadczenie wychowawcze „Rodzina 500+”, świadczenie pielęgnacyjne, zasiłki pielęgnacyjne, dodatki mieszkaniowe, świadczenia pieniężne i niepieniężne udzielone na podstawie ustawy o pomocy społecznej, renty socjalne, stypendia, jak również zasiłki dla bezrobotnych i inne świadczenia z Funduszu Pracy oraz zasiłki i świadczenia przedemerytalne.

Pozostały dochód obejmuje odszkodowania wypłacane przez instytucje ubezpieczeniowe, dary i alimenty otrzymane od innych gospodarstw domowych, wygrane w grach hazardowych i loteryjnych oraz pozostałe rodzaje dochodów.

Dochód do dyspozycji jest to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki. Dochód do dyspozycji przeznaczony jest na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz przyrost oszczędności²¹⁵.

Dochód realny umożliwia porównania w czasie w warunkach inflacji i jest skorygowany o skumulowany wskaźnik poziomu cen.

Jednym z najważniejszych podziałów gospodarstw domowych, determinującym w znaczny sposób zachowania konsumpcyjne jest podział ze względu na przynależność do określonych grup społeczno-ekonomicznych.

Główny Urząd Statystyczny w Polsce w badaniu budżetów gospodarstw domowych od 2005 r. klasyfikuje gospodarstwa domowe według pięciu podstawowych grup społeczno-ekonomicznych²¹⁶:

- gospodarstwa pracowników,
- gospodarstwa rolników,

---

²¹⁵ Ibidem, 270.

²¹⁶ Ibidem, 276-277.

- gospodarstwa pracujących na własny rachunek,
- gospodarstwa emerytów i rencistów,
- gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł.

Podział gospodarstw domowych ze względu na grupy społeczno-ekonomiczne jest obecnie najczęściej wykorzystywaną klasyfikacją w praktyce statystyki gospodarczej i społecznej w Polsce²¹⁷. Przynależność gospodarstw domowych do jednej z grup społeczno-ekonomicznych wykazuje też korelację z innymi cechami, takimi jak: wykształcenie osób należących do gospodarstwa domowego, aktywność zawodowa czy liczba posiadanych dzieci, a także z preferencjami konsumpcyjnymi wynikającymi z odmiennych środowisk funkcjonowania²¹⁸.

Dla każdego z typów gospodarstw domowych główne źródło utrzymania oznacza to, że dochód z tytułu głównego źródła utrzymania jest wyższy od dochodów uzyskiwanych z innych źródeł.

Gospodarstwa pracowników obejmują te gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub przeważającym źródłem utrzymania jest dochód z pracy najemnej w sektorze prywatnym lub publicznym²¹⁹. Pracownik najemny jest zdefiniowany jako osoba zatrudniona przez pracodawcę, niezależnie od rodzaju zawartej między nimi umowy²²⁰. Wśród gospodarstw domowych pracowników wyszczególnia się pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych i pokrewnych oraz pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych. Pracownicy zatrudnieni na stanowiskach robotniczych i pokrewnych są to osoby zatrudnione na stanowiskach, na których wykonywane są²²¹:

- czynności składające się na proces technologiczny wytwarzania produktów lub świadczenie usług (robotnicy bezpośrednio produkcyjni),
- prace pomocnicze i obsługa w zakresie niezbędnym do sprawnego przebiegu procesów produkcyjnych (robotnicy pośrednio produkcyjni, ale też żołnierze szeregowi),
- czynności mające charakter obsługi zarówno w sferze cyrkulacji (transportie, łączności, handlu i in.), jak i w sferze usług społecznych (pracownicy na stanowiskach pokrewnych robotniczym).

Do grupy pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych zaliczane są osoby zatrudnione na stanowiskach nieokreślonych jako robotnicze, bez względu na wyuczony zawód oraz wykształcenie. Do kategorii tej zaliczane są osoby zatrudnione na stanowiskach kierowniczych oraz specjalistycznych, samodzielnych lub wykonawczych niemających charakteru kierowniczego, lecz wymagających specjalistycznego przygotowania do zawodu na poziomie wyższym albo średnim zawodowym lub wysokiego poziomu umiejętności twórczych i artystycznych. Do grupy tej zaliczane są również osoby zatrudnione na stanowiskach, na których wykonywane są czynności pomocnicze biurowe i gospodarcze, wspomagające działalność prowadzoną na wyżej wymienionych stanowiskach.

Gospodarstwa domowe rolników są to te gospodarstwa domowe, których wyłącznym lub głównym źródłem utrzymania jest dochód z użytkowania gospodarstwa indywidualne-

²¹⁷ Bywalec C. (2012): *Ekonomika...*, op. cit., 21.

²¹⁸ Podolec B., Ulman P., Wałęga A. (2008): *Aktywność ekonomiczna a sytuacja materialna gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków, 49.

²¹⁹ GUS (2018): *Budżety...*, op. cit., 277.

²²⁰ Ibidem, 282.

²²¹ GUS (2019): *Budżety...*, op. cit., 272.

go w rolnictwie²²². O przynależności do grupy rolników w badaniu budżetów gospodarstw domowych decyduje przeważający dochód osiągany przez gospodarstwo z tytułu prowadzenia gospodarstwa indywidualnego, a nie skala produkcji. W badaniu tym do gospodarstw domowych w rolnictwie zalicza się²²³:

- gospodarstwa indywidualne, czyli gospodarstwa powyżej 1 ha użytków rolnych prowadzone na gruntach własnych i niewłasnych,
- gospodarstwa o powierzchni do 1 ha łącznie użytków rolnych (w tym działki służbowe),
- właściciele zwierząt gospodarskich nieposiadających użytków rolnych.

Użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie jest osoba pracująca w użytkowanym przez siebie, na własny rachunek, gospodarstwie rolnym, kierująca pracą członków swojego gospodarstwa domowego pomagających jej w użytkowaniu gospodarstwa rolnego. Osoba taka decyduje o kierunku produkcji gospodarstwa rolnego bez względu na to, czy jest jego właścicielem czy dzierżawcą lub użytkownikiem z innego tytułu²²⁴.

W przypadku gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek wyłącznym lub przeważającym źródłem utrzymania jest praca na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie lub wykonywanie wolnego zawodu²²⁵. Osoba pracująca na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie lub wykonująca wolny zawód to właściciel i współwłaściciel (wraz z pomagającymi członkami rodzin) zakładów wytwórczych lub usługowych, jak również osoby wykonujące wolne zawody²²⁶.

W gospodarstwach domowych emerytów i rencistów wyłącznym lub głównym źródłem utrzymania jest emerytura lub renta²²⁷.

Gospodarstwa domowe utrzymujące się z niezarobkowych źródeł to te, których wyłącznym lub głównym źródłem utrzymania są źródła niezarobkowe inne niż emerytura lub renta, np. zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia pieniężne i niepieniężne udzielone na podstawie ustawy o pomocy społecznej, dodatki mieszkaniowe, zasiłki rodzinne wraz z dodatkami, świadczenie wychowawcze Rodzina 500+, alimenty, darowizny, dochody z tytułu własności i wynajmu nieruchomości. Również w przypadku tych gospodarstw domowych dodatkowym źródłem utrzymania może być praca najemna lub na własny rachunek, wykonywanie wolnego zawodu, emerytura lub renta, a także użytkowanie gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie, pod warunkiem jednak, że dochód ze źródeł dodatkowych jest niższy od dochodów uzyskiwanych ze źródeł niezarobkowych innych niż emerytura lub renta²²⁸. W ramach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł wyróżnia się gospodarstwa utrzymujące się ze świadczeń społecznych oraz gospodarstwa utrzymujące się z pozostałych niezarobkowych źródeł (z własności, wynajmu, darów, alimentów prywatnych)²²⁹.

---

²²² GUS (2018): Budżety..., op. cit., 277.

²²³ GUS (2019): Budżety..., op. cit., 270.

²²⁴ GUS (2018): Budżety..., op. cit., 283.

²²⁵ Ibidem, 277.

²²⁶ Ibidem, 283.

²²⁷ Ibidem, 277.

²²⁸ GUS (2018): Budżety..., op. cit., 277.

²²⁹ GUS (2018): Zeszyt metodologiczny. Badanie budżetów gospodarstw domowych, Warszawa, 32.

O wielkości gospodarstwa domowego decyduje liczba osób wchodzących w jego skład. W badaniu budżetów gospodarstw domowych wyróżnia się gospodarstwa domowe od jednoosobowych do sześć- i więcej osobowych²³⁰.

Podział gospodarstw domowych na grupy kwintylowe dokonywany jest na podstawie wysokości dochodów rozporządzalnych (lub wydatków) na osobę w gospodarstwie domowym. Całą zbiorowość ludności uszeregowaną według wartości dochodu rozporzadzalnego (wydatków) dzieli się na pięć części²³¹.

Innymi niż omówione dotychczas, często uwzględnianymi podziałami gospodarstw domowych, są podziały ze względu na typ biologiczny, przynależność do grup decylowych oraz klasy miejscowości zamieszkania.

3.4. DOBRA TRWAŁEGO UŻYTKU – RODZAJE, CECHY, FUNKCJE

Zasoby dóbr trwałych są jednym z dwóch, obok zasobów mieszkaniowych, elementów oceny materialnego zagospodarowania ludności. Gromadzone przez każde gospodarstwo domowe tworzą niezbędną infrastrukturę materialną dla wszechstronnego rozwoju jego członków²³². Ponadto zasoby tych dóbr warunkują szeroki zakres codziennych zachowań konsumpcyjnych wszystkich członków gospodarstw domowych oraz determinują rozmiary czasu wolnego i sposób jego gospodarowania. Ich brak bowiem często uniemożliwia lub bardzo utrudnia codzienne życie, nie pozwala na realizację własnych zainteresowań lub ogranicza formy spędzania wolnego czasu²³³.

Głównymi czynnikami determinującymi zachowania gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałego użytku są przede wszystkim zmienne związane z ogólną sytuacją gospodarczą – poziom dochodów rozporządzalnych, stopa bezrobocia czy poziom inflacji. Okresy wzrostu zatrudnienia i wynagrodzeń sprzyjają zwiększaniu konsumpcji tych dóbr, natomiast spowolnienie gospodarki, skutkujące spadkiem liczby pracujących, wzrostem bezrobocia, zmniejszeniem tempa wzrostu płac przyczynia się do jej ograniczania. Równie ważną determinantą są czynniki socjoekonomiczne określające status danego gospodarstwa domowego. Każdy człowiek żyje w określonym środowisku, funkcjonuje w różnych układach społecznych, takich jak grupa lokalna, grupa zawodowa, środowisko pracy, w których obowiązują określone systemy wartości. Znajduje to odzwierciedlenie w preferencjach i zachowaniach konsumpcyjnych członków gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałego użytku.

Kolejnym istotnym uwarunkowaniem zachowań gospodarstw domowych są elementy postrzegania danego produktu mierzone oczekiwaniem korzyści związanych z zakupem skonfrontowane z przeszkodami i okolicznościami sprzyjającymi zakupowi (schemat 5)²³⁴.

Postępujący proces innowacji technicznych i technologicznych, nowe odkrycia w dziedzinie techniki, ochrona zasobów środowiska naturalnego, globalizacja, naśladownictwo kultur, postęp cywilizacyjny, konsumpcyjny styl życia i wiele innych, wzajemnie

---

²³⁰ Ibidem, 32.

²³¹ Ibidem, 32.

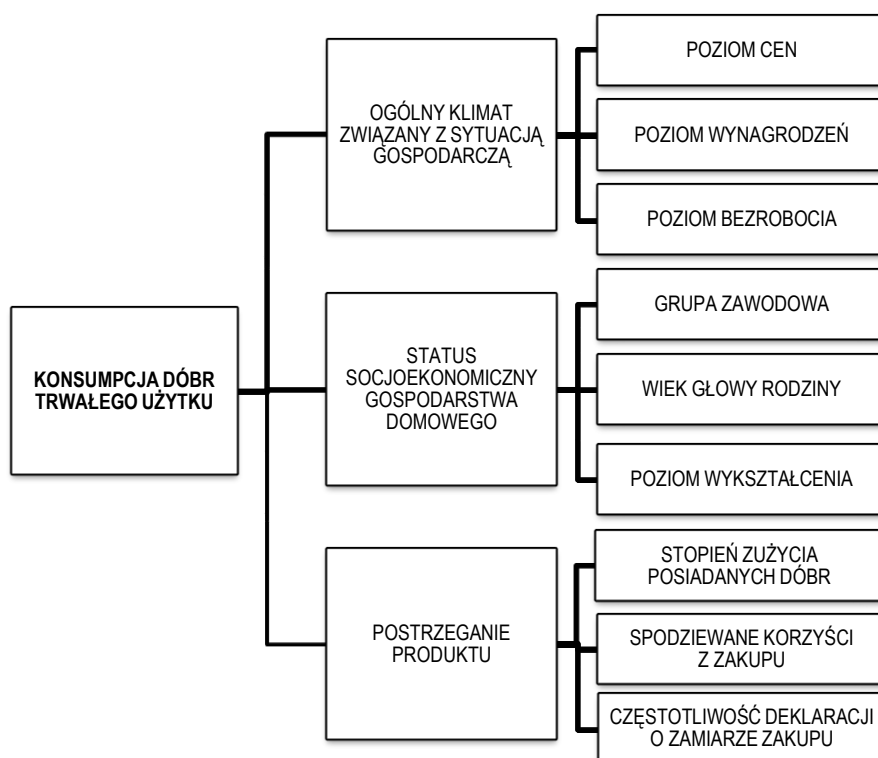
²³² Bednarek B. (1989): Wyposażenie rodzinnych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4, 269.

²³³ Zalega T. (2011b): Użytkowanie mieszkania i jego wyposażenie wśród polskich elit ekonomicznych – ujęcie empiryczne, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1-2, 72.

²³⁴ Dziechciarz-Duda M. (2006): Klasyfikacja konsumentów na rynku dóbr trwałego użytkowania w Polsce. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowanie, *Taksonomia* 13, PN AE we Wrocławiu, 1126, 52.

przenikających się i równocześnie zachodzących procesów również istotnie wpływają na zachowania gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałej konsumpcji²³⁵. Łączne oddziaływanie wszystkich czynników determinujących zachowania gospodarstw domowych sprawia, że zachowanie konsumentów na rynku dóbr trwałego użytku charakteryzuje się nieskończoną liczbą potrzeb, preferencji, postaw i reakcji.

Schemat 5. Czynniki determinujące zachowania gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałego użytku

Źródło: Opracowano na podstawie: M. Dziechciarz-Duda (2006): Klasyfikacja konsumentów na rynku dóbr trwałego użytkowania w Polsce. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowanie, Taksonomia 13, PN AE we Wrocławiu 1126, Wrocław, 390-391.

Dobra trwałego użytku można klasyfikować według różnych kryteriów. Biorąc pod uwagę ich rolę w usprawnieniu i mechanizacji prac domowych wyróżnia się najczęściej trzy grupy dóbr/sprzętów²³⁶:

²³⁵ Włodarczyk-Śpiwak K. (2008a): Wyposażenie w dobra trwałe gospodarstw domowych województwa zachodniopomorskiego, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 3, 163.

²³⁶ Kędzior Z. (1989): Domowe dobra trwałego użytku w procesie zaspokajania potrzeb gospodarstw domowych, Gospodarstwo Domowe 1, 4-6.

- kuchenne – służące do przygotowywania potraw i przechowywania produktów spożywczych, np.: chłodziarka, zamrażarka, roboty kuchenne, Kuchenki mikrofalowe itd.,
- ogólnogospodarcze – służące do utrzymania ładu i czystości w mieszkaniu, do prania i konserwacji odzieży, np.: pralki, suszarki, odkurzacze, maszyny do szycia itd.,
- elektroniczne – związane z domową rozrywką i wypoczynkiem, np.: radia, magnetofony, telewizory, konsole, magnetowidy itd.

Dobra trwałego użytku można także podzielić ze względu na zaspokajane potrzeby gospodarstwa domowego i poszczególnych jego członków. Wyróżnia się dobra²³⁷:

- związane z potrzebą mechanizacji czynności domowych (np.: przygotowanie i przechowywanie produktów żywnościowych – kuchnie gazowe, kuchenki mikrofalowe, płyty indukcyjne, roboty kuchenne, chłodziarki, zamrażarki) oraz z utrzymaniem czystości w mieszkaniu, prania i konserwacji odzieży, np. pralki automatyczne, suszarki, zmywarki, roboty kuchenne i inne,
- zaspokajające różnorodne potrzeby związane z domową rozrywką, wypoczynkiem oraz nauką, które służą bezpośredniemu zaspokojeniu indywidualnych potrzeb członków gospodarstwa domowego, tj. telewizory, odbiorniki radiowe, kamery wideo, komputery osobiste, konsole i inne,
- zaspokajające potrzeby w zakresie przemieszczania się, tj. rowery, motocykle, samochody.

Ze względu na hierarchię potrzeb dobra związane z potrzebą mechanizacji czynności domowych, tj. dobra bezpośrednio służące gospodarstwu domowemu, są zazwyczaj nabywane przez gospodarstwa domowe jako pierwsze²³⁸.

Przy analizowaniu stanu wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku można dokonać podziału tychże dóbr na następujące kategorie :

I. Podział ogólny²³⁹:

- 1) dobra standardowe – występujące w ponad 50% gospodarstw domowych,
- 2) dobra o wyższym standardzie – znajdujące się w 10-50% gospodarstw,
- 3) dobra luksusowe – występujące w mniej niż 10% gospodarstw.

II. Podział szczegółowy:²⁴⁰

- 1) dobra powszechne, których udział w gospodarstwach domowych jest większy niż 90%,
- 2) dobra standardowe (znajdujące się w 50-90% gospodarstw domowych),
- 3) dobra o podwyższonym standardzie (znajdujące się w 10-50% gospodarstw domowych),
- 4) dobra luksusowe (występujące w mniej niż 10% gospodarstw),
- 5) dobra schyłkowe (stopniowo wycyfrowane przez gospodarstwa z użytku).

Kolejnym z parametrów wskazującym na ocenę stanu posiadania dóbr trwałego użytku jest również trzystopniowa skala nasycenia. Według niej występuje stan nasycenia²⁴¹:

²³⁷ Piskiewicz L., Radziukiewicz M. (2018): Zasoby dóbr trwałych w gospodarstwach domowych, *Wiadomości Statystyczne*, 10(689), 37-38.

²³⁸ Kalinowski S. (2015): Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa, 153.

²³⁹ Kramer J. (1993): Konsumpcja. Prawidłowości, struktura, przyszłość, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa, 161-164.

²⁴⁰ Kędzior Z. (1992): *Domowe...*, op. cit., 50.

²⁴¹ Piekut M. (2008): Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 101.

wysoki – w sytuacji, gdy dany sprzęt posiada ponad 80% gospodarstw domowych; średni oznacza stan posiadania danego sprzętu przez 50-80% gospodarstw domowych; niski – gdy dany sprzęt posiada mniej niż 50% badanych gospodarstw.

Dobra trwałego użytku charakteryzują się następującymi cechami:

- trwałością – dane dobro nie jest zużywane w jednorazowym akcie konsumpcji, posiada pewien potencjał konsumpcyjny zmniejszający się w miarę użytkowania,
- niepodzielnością zużycia oraz niepodzielnością w zastosowaniu – dane dobro może spełnić tylko pewne czynności i nie może być w spełnianiu tych czynności zastąpione przez inne dobro trwałego użytku, np. pralki nie zastąpi odkurzacz i odwrotnie,
- znaczną wartością – wiele z tych dóbr cechuje wysoka cena i ich zakup jest możliwy, gdy gospodarstwo domowe osiąga określony dochód, często też wymaga zgromadzenia oszczędności lub zaciągnięcia kredytu,
- nieciągliwością zakupów – konsument po dokonaniu zakupu pozostaje nieobecny na rynku przez dłuższy czas, po którym znowu na krótko powraca w celu zakupu dodatkowego dobra lub wymienienia już posiadanego.

Dobra trwałego użytku pełnią następujące funkcje²⁴²:

- użytkową – dobra trwałej konsumpcji znajdujące się w posiadaniu gospodarstwa domowego służą bezpośrednio lub pośrednio zaspokajaniu różnorodnych potrzeb jego członków lub całej rodziny. Większość tych dóbr zaspokaja potrzeby wyższego rzędu i jako takie charakteryzują poziom życia gospodarstwa domowego, są też wykładnikiem jego nowoczesności²⁴³. Wartość użytkową dóbr trwałego użytku można podzielić na²⁴⁴:
  - wartość podstawową – to główna funkcja, jaką dane dobro spełnia, na przykład podstawową użytecznością samochodu jest możliwość szybkiego przemieszczania się,
  - wartość otoczkową – posiadanie samochodu określonej marki wyróżnia jego posiadacza ze społeczności,
- symboliczną – niektóre dobra trwałego użytku ze względu na swój walor rzadkości i oznaki zamożności stały się wymiarem dystynkcji społecznych, np. posiadanie domu w ekskluzywnej części miasta lub różnego rodzaju urządzeń, w których zastosowano nowe technologie informatyczne itd.,
- wymienną – dobra trwałego użytku mają pewną wymienną wartość, np. w okresie niedoborów towarów na rynku służą jako przedmioty procesu wymiany lub stają się swoistą lokatą nadwyżek pieniędzy.

Wraz z rozwojem gospodarczym oraz powszechnością dostępności większość dóbr trwałego użytku utraciła funkcję symboliczną i częściowo funkcję wymienną²⁴⁵. Wyjątek stanowią dobra veblenowskie, tzn. dobra związane z konsumpcją ostentacyjną. Dostępność na rynku i posiadanie tego typu dóbr staje się dla części konsumentów sposobem podkreślenia statusu społecznego, wyróżnienia się i podniesienia swojej wartości oraz jest elementem pozyskiwania szacunku i uznania otoczenia²⁴⁶. Dobra trwałego użytku są często substytutem dla konsumpcji niektórych usług rynkowych, szczególnie związanych z cza-

²⁴² Zalega T. (2012b): Zmiany w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w okresie kryzysu, Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 98, 92.

²⁴³ Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W. (2001): Uwarunkowania..., op. cit., 101-102.

²⁴⁴ Piekut M. (2017): Społeczno-demograficzne determinanty wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałe na wsi, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 4(353), 189.

²⁴⁵ Zalega T. (2007): Konsumpcja..., op. cit., 25-48.

²⁴⁶ Kalinowski S. (2015): Poziom..., op. cit., 153.

sem wolnym i kulturą.²⁴⁷ Dobra te umożliwiają przenoszenie zaspokajania potrzeb kulturalnych, rekreacyjnych, edukacyjnych czy rozrywkowych z instytucji publicznych do domu. Coraz więcej gospodarstw domowych jest wyposażonych w kino domowe, komputer z dostępem do Internetu, a nawet własną siłownię czy basen. Pojawia się zjawisko domocentryzacji (kokonizacji) konsumpcji²⁴⁸.

---

²⁴⁷ Zalega T. (2012): Konsumpcja dóbr trwałego użytku i zachowania przystosowawcze wśród polskich elit ekonomicznych w warunkach kryzysu, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 24, 336.

²⁴⁸ Zalega T. (2013a): *Nowe...*, op. cit., 10.

Rozdział 4. ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW I WYDATKÓW KONSUMPCYJNYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH

W niniejszej części monografii przedstawiono zróżnicowanie dochodów i wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce w oparciu o kilka istotnych z punktu widzenia Autorek kryteriów. Dochody są jednym z najważniejszych czynników wpływających na skalę konsumpcji. Mają wpływ nie tylko na wysokość wydatków konsumpcyjnych, ale również na ich strukturę. Zgodnie z prawem Engla, wraz ze wzrostem dochodów udział wydatków na żywność w wydatkach konsumpcyjnych ogółem obniża się. Budżety mniej zamożnych gospodarstw domowych zazwyczaj silniej obciążone są wydatkami na zaspokojenie podstawowych potrzeb, takich jak wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz na stałe opłaty mieszkaniowe²⁴⁹. W budżetach gospodarstw domowych o wyższym poziomie życia większy udział mają wydatki związane z zaspokojeniem potrzeb ponadpodstawowych²⁵⁰. Porównania międzynarodowe pokazują, że w krajach o wyższym poziomie rozwoju, mierzonym przy pomocy poziomu PKB *per capita*, występuje niższy udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem. Dodatkowo w krajach tych często można zaobserwować wyższy od pozostałych krajów udział wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje²⁵¹. Zmiany strukturalne prowadzą do ukierunkowania konsumpcji na potrzeby niematerialne, zarówno indywidualne, jak i społeczne²⁵². Analizę dochodów i wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce przeprowadzono zatem w podziale na grupy kwintylowe.

Jednym z ważniejszych kryteriów różnicujących dochody oraz wydatki gospodarstw domowych jest podział ze względu na grupy społeczno-ekonomiczne wyodrębniane ze względu na główne źródło utrzymania. Różnice dotyczące wartości i struktury konsumpcji pomiędzy nimi wynikają zarówno z różnic w wysokości dochodu, jak i specyficznych potrzeb, np. w gospodarstwach domowych osób starszych (głównie emerytów) znaczącą pozycją wydatków nieżywnościowych są wydatki na zdrowie²⁵³, natomiast gospodarstwa domowe rolników mniej wydają na restauracje i hotele, co może wynikać ze specyfiki pracy w gospodarstwie rolnym, wiążącej się z dużym zaangażowaniem czasowym, głównie w okresie letnim²⁵⁴.

²⁴⁹ Dudek H., Koszela G., Landmesser J. (2012): Wpływ..., op. cit., 237-247, Mikuła A. (2017): Changes in the structure of households' consumption expenditures in selected countries of the European Union, [w:] Auzina A. (red.) New Dimensions in the Development of Society, Home Economics. Finance and Taxes, Proceedings of the International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development. 27-28 April 2017, Jelgava, 205-2012.

²⁵⁰ Douglas M., Isherwood B. (1996): The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumerism (2nd edition), Routledge, London, 15.

²⁵¹ Kuśmierczyk K., Piskiewicz L. (2012): Konsumpcja w Polsce na tle pozostałych krajów Unii Europejskiej, Konsumpcja i Rozwój, 2(3), 78-93.

²⁵² Cyrek M. (2013): Przestrzenny..., op. cit., 128-145.

²⁵³ Zalega T. (2015): Konsumpcja osób starszych w Polsce, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 42(2), 165.

²⁵⁴ Głowicka-Wołoszyn R., Stanisławska J., Ratajczak K. (2017): Wydatki na restauracje i hotele w gospodarstwach domowych rolników w Polsce w latach 2005-2015, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, XIX(4), 58.

Zróżnicowanie dochodów oraz wydatków występuje nie tylko pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-zawodowymi, gospodarstwami domowymi o różnych charakterystykach demograficznych, ale jest zależne również od geograficznej przestrzeni zamieszkiwania. Zróżnicowana dynamika rozwoju gospodarczego regionów czy województw ma wpływ na poziom, dynamikę i strukturę zarówno dochodów, jak i wydatków, w tym wydatków konsumpcyjnych. Zasadna zatem jest ocena zróżnicowania dochodów i wydatków gospodarstw domowych według województw.

Podobnie gospodarstwa domowe zamieszkujące obszary wiejskie i miasta różnej wielkości różnią się pod względem wysokości osiągniętych dochodów i realizowanego wzorca wydatków konsumpcyjnych. Uwarunkowane jest to różnymi potrzebami (np. w zakresie wydatków na transport czy utrzymanie mieszkania i nośniki energii) i możliwościami ich realizacji, gdzie barierą mogą być zarówno możliwości sfinansowania poszczególnych wydatków, jak i ich dostępność. Dlatego zasadne jest zbadanie zróżnicowania wydatków i dochodów gospodarstw domowych w zależności od klasy miejscowości zamieszkania.

4.1. DOCHODY I WYDATKI KONSUMPCYJNE GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG GRUP KWINTYLOWYCH

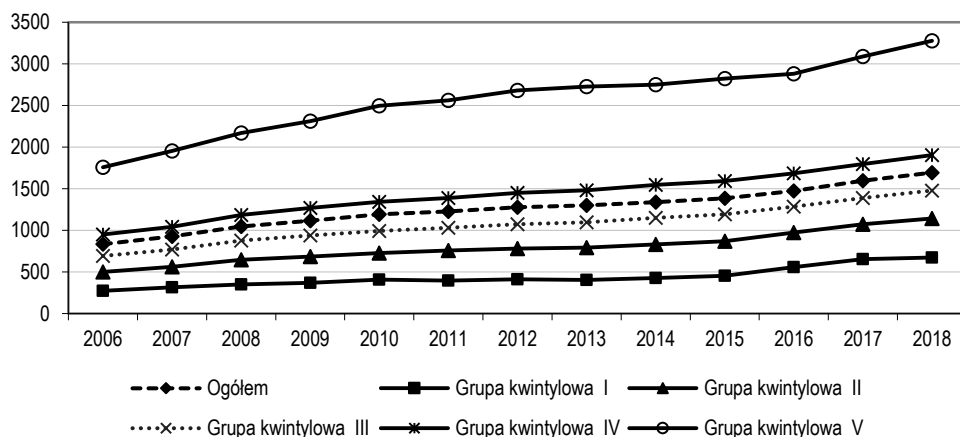
4.1.1. ZMIANY W POZIOMIE DOCHODÓW ROZPORZĄDZALNYCH I WYDATKÓW OGÓŁEM

Zmiany sytuacji społeczno-ekonomicznej w Polsce wpłynęły na zmiany warunków życia gospodarstw domowych. Sytuacja dochodowa polskiego społeczeństwa w latach 2006-2018 uległa znacznej poprawie (rys. 1). W 2018 r. przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne na osobę w gospodarstwach domowych wynosiły 1693,46 zł i były o 102,9% wyższe niż w 2006 r., przy czym średni roczny ich wzrost wyniósł 6%. Należy jednak zauważyć, że znaczna poprawa sytuacji dochodowej ogółu gospodarstw domowych występowała głównie w pierwszych latach po akcesji do Unii Europejskiej. W latach 2006-2018 przeciętne ceny towarów i usług konsumpcyjnych wzrosły o około 26%²⁵⁵, co oznacza, że realny wzrost dochodów wyniósł około 60%.

W latach 2007 i 2008 zaobserwowano wzrost przeciętnych dochodów rozporządzalnych przypadających na osobę w gospodarstwach domowych o ponad 10%, podczas gdy w kolejnych latach dynamika wzrostu dochodów rozporządzalnych była znacznie niższa. W 2013 r. roczny wzrost średnich dochodów rozporządzalnych *per capita* wyniósł jedynie 1,6%. Od tego okresu można było zaobserwować przyspieszenie tempa wzrostu analizowanej wielkości aż do roku 2017, kiedy to wyniósł 8,3%. W ostatnim roku analizy tempo wzrostu nieco osłabło, a roczna stopa wzrostu wyniosła 6%. Dochody realne również najszybciej rosły w latach 2007 i 2008 (o nieco ponad 8% rocznie), w kolejnych latach dynamika wzrostu była dużo niższa, a w 2011 r. odnotowano 1,3% spadek dochodów realnych. Od 2014 r. dynamika zmian realnych dochodów wyraźnie przyspieszyła, nawet do 7% w 2016 r., by zwolnić w ostatnich dwóch latach analizy.

---

²⁵⁵ GUS: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych> (18.11.2020).

Rysunek 1. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne na jedną osobę ogółem i według grup kwintylowych w latach 2006-2018 (w zł)

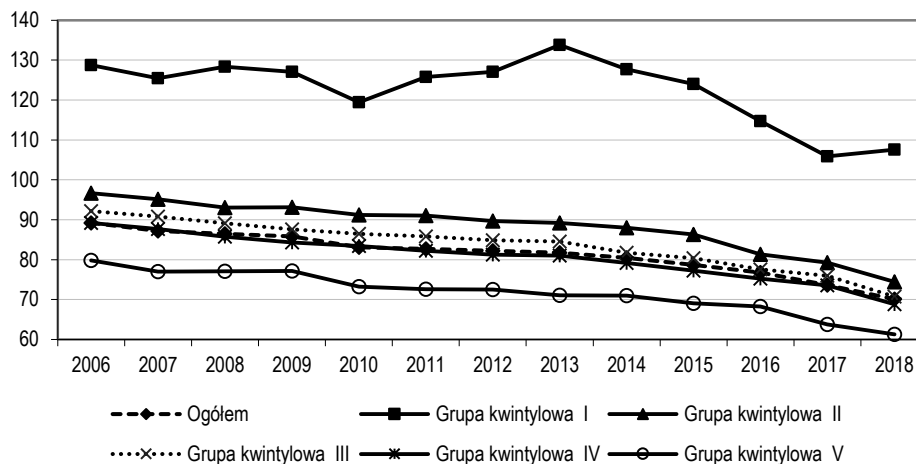
Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Poprawę sytuacji dochodowej zaobserwowano we wszystkich grupach kwintylowych. W 2018 r. w pierwszej grupie kwintylowej, czyli 20% najmniej zarabiających, dochód rozporządzalny wyniósł 673,01 zł/miesiąc i był wyższy o 145,2% niż w 2006 r. W drugiej oraz trzeciej grupie kwintylowej jego wzrost w latach 2006-2018 wyniósł odpowiednio 127,9% i 113,3%, natomiast w czwartej i piątej grupie kwintylowej (górne 40% najbogatszych gospodarstw domowych) wzrost był mniejszy niż 100%. W najmniejszym stopniu przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne wzrosły w najzamożniejszej grupie społeczeństwa, a wzrost wyniósł 85,5%. Rozpatrując zmiany zróżnicowania pod względem wysokości dochodów do dyspozycji na osobę w gospodarstwie domowym można mówić o jego zmniejszeniu. Relacja między przeciętnymi dochodami do dyspozycji w gospodarstwie domowym z pierwszego kwintyla a przeciętnymi w kraju poprawiła się z 32,9% w 2006 r. do 39,7% w 2018 r. Podobna pozytywna sytuacja miała miejsce w drugim i trzecim kwintylu gospodarstw domowych (odpowiednio: 60% w 2006 r. i 67,4% w 2018 r. oraz 83,1% w 2006 r. i 87,3% w 2018 r.).

Z kolei relacja ta pogorszyła się w przypadku czwartego i piątego kwintyla. W czwartej grupie kwintylowej w 2006 r. przeciętne dochody do dyspozycji na osobę stanowiły 114,0% średniej, a w 2018 r. już tylko 112,4%. W piątej grupie kwintylowej gospodarstw domowych relacja ta uległa największemu zmniejszeniu („pogorszeniu”), z 210,5% w 2006 r. do 193,5% w 2018 r. Zmiany te oznaczają, że relatywnie polepsza się sytuacja dochodowa polskiego społeczeństwa.

Mimo spłylenia się zróżnicowania dochodowego polskiego społeczeństwa, różnice te jednak wciąż pozostają znaczne. W 2006 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny 20% gospodarstw domowych uzyskujących najwyższe dochody był 6,4 razy wyższy od 20% gospodarstw uzyskujących najniższe dochody. W ostatnim roku analizy relacja poziomu dochodów między najwyższą a najniższą grupą kwintylową była znacznie mniejsza i wyniosła 4,9.

Wraz z poprawą sytuacji dochodowej ogółu społeczeństwa zwiększała się skłonność gospodarstw domowych do oszczędzania. Relację wydatków do dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych ogółem i w grupach kwintylowych przedstawia rysunek 2. W 2006 r. udział wydatków w dochodach rozporządzalnych w przeciętnym gospodarstwie domowym w Polsce wynosił 89,33%, podczas gdy w 2018 r. o 19,25 p.p. mniej, czyli 70,08%.

Rysunek 2. Udział wydatków ogółem w dochodach rozporządzalnych gospodarstw domowych ogółem i według grup kwintylowych w latach 2006-2018 (w %)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Opisane zmiany świadczą nie tylko o coraz większym znaczeniu akumulacji w gospodarstwach domowych, ale również o rosnącym poziomie życia, pozwalającym na zwiększanie skali oszczędności z bieżących dochodów. Tendencje te są zbieżne ze zmianami występującymi w państwach o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego.

Wzrost skłonności gospodarstw domowych do oszczędzania zaobserwowano we wszystkich grupach kwintylowych. Jednak w pierwszej grupie kwintylowej stopa oszczędzania w całym analizowanym okresie była ujemna. W 2018 r. w grupie 20% gospodarstw domowych osiągających najniższy poziom dochodów, wydatki ogółem przewyższały dochody o 7,57%. Oznacza to, że gospodarstwa najbiedniejsze były zmuszone korzystać ze swoich oszczędności, pożyczek lub kredytów, ale w dużo mniejszym stopniu niż na początku analizowanego okresu. W 2006 r. wydatki gospodarstw domowych z pierwszej grupy kwintylowej przewyższały ich dochody rozporządzalne o 28,72%. W 2018 r. w stosunku do 2006 r. największy wzrost stopy oszczędności zaobserwowano w drugiej i trzeciej grupie kwintylowej – odpowiednio o 22,2 p.p. i 21,41 p.p.

Wokół spadkowego trendu udziału wydatków ogółem w dochodzie rozporządzalnym w latach 2006-2018 występowały mniejsze lub większe wahania. Najbardziej zmienna sytuacja wystąpiła w pierwszej grupie. Pierwszy wzrost stopy konsumpcji zaobserwowano w 2008 r., kiedy to udział wydatków w dochodach wyniósł 128,32% wobec 125,45% w 2007 r. Następnie analizowana relacja ulegała zmniejszeniu do 119,42% w 2010 r., żeby w kolejnych trzech latach rosła do poziomu 133,80% w 2013 r. Od tego okresu udział

wydatków ogółem w dochodach sukcesywnie zmniejszał się do 2017 r. i nieco wzrósł w 2018 r. (rys. 2).

Największe wahania stopy konsumpcji zaobserwowano w pierwszej grupie kwintylowej gospodarstw domowych w latach 2007-2013. Może to oznaczać, że w okresach spowolnienia gospodarczego wrażliwość konsumpcji na zmianę dochodu rośnie, zwłaszcza w najsłabszej dochodowo części społeczeństwa²⁵⁶.

Bardzo niewielki wzrost udziału wydatków ogółem w dochodach zaobserwowano również w drugiej grupie dochodowej gospodarstw domowych w 2018 r. Natomiast wśród najzamożniejszych gospodarstw domowych wzrost stopy wydatków nastąpił w latach 2008-2009, jednak jego skala była niewielka (mniej niż 0,15 p.p. w każdym roku). Wydatki ogółem w gospodarstwach domowych należących do pierwszej grupy kwintylowej były w 2006 r. niższe o 52,57% od średniej dla gospodarstw ogółem, natomiast w 2018 r. różnica była mniejsza, bo 39%. Z kolei w gospodarstwach należących do piątej grupy kwintylowej wydatki ogółem były wyższe w 2006 r. o 88,19%, a w 2018 r. o 69,20% od średniej dla gospodarstw domowych ogółem. Spadek relacji udziału wydatków w danej grupie do średniej dla gospodarstw domowych w kraju zaobserwowano również w czwartej grupie kwintylowej. Może to oznaczać, że poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych w latach 2006-2018 w większym stopniu dotyczyła tych rodzin, które znajdowały się w dolnej części rozkładu dochodów.

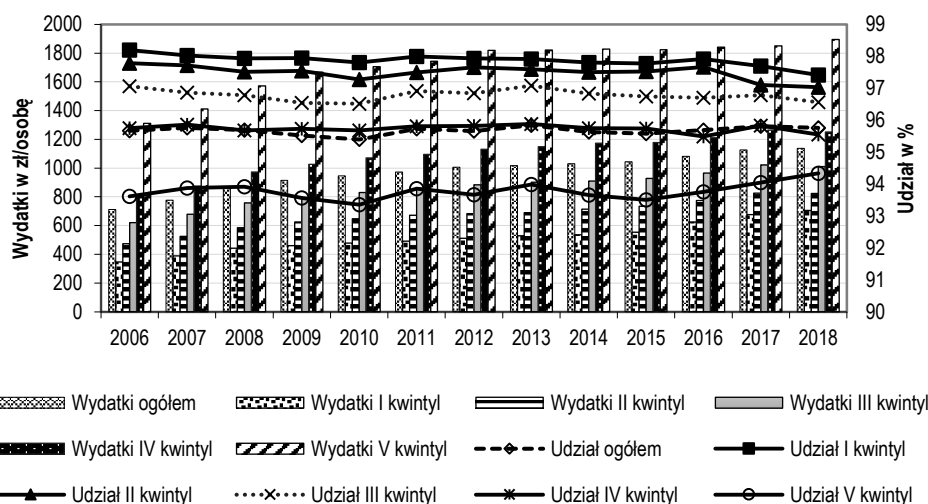
4.1.2. WARTOŚĆ I STRUKTURA WYDATKÓW NA TOWARY I USŁUGI KONSUMPCYJNE

Wydatki gospodarstw domowych można podzielić na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. Te pierwsze służą zaspokojeniu potrzeb gospodarstwa domowego i stanowią większość wydatków ogółem. Udział wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w wydatkach ogółem różnił się w zależności od grupy kwintylowej. W 2006 r. wydatki gospodarstw domowych o najniższych dochodach (dolne 20%) w 98,20% przeznaczone były na konsumpcję. W latach 2006-2018 wystąpiła malejąca tendencja udziału wydatków konsumpcyjnych w ogólnych wydatkach w tej grupie dochodowej. W ostatnim roku analizy gospodarstwa te przeznaczały 97,69% wydatków na konsumpcję. Tendencja spadku udziału wydatków konsumpcyjnych w wydatkach ogółem wystąpiła również w drugiej, trzeciej i czwartej grupie kwintylowej, mimo niewielkiej, ale rosnącej tendencji w przeciętnym gospodarstwie domowym. W grupie gospodarstw domowych o najwyższych dochodach udział wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w wydatkach ogółem wzrósł z 93,61% w 2006 r. do 94,34% w 2018 r. (rys. 3).

W badanym okresie wystąpiło zmniejszenie zróżnicowania wydatków. Miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne 20% gospodarstw domowych o najwyższych dochodach w 2006 r. wyniosły 1312,08 zł na osobę i były 3,78 razy wyższe od analogicznych wydatków 20% osób uzyskujących najniższe dochody. W 2018 r. relacja ta wyniosła 2,69. W 2018 r. średnie wydatki na towary i usługi konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych w porównaniu z 2006 r. wzrosły o 59,50%, a średnie roczne tempo wzrostu wynosiło 3,97%.

---

²⁵⁶ Śleszyńska-Świdarska A. (2017): Zachowania polskich konsumentów w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego, Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Białystok, 209.

Rysunek 3. Poziom wydatków na towary i usługi konsumpcyjne (w zł/osobę) oraz ich udział w wydatkach ogółem (w %) według grup kwintylowych w latach 2006-2018

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

W gospodarstwach najbiedniejszych wydatki konsumpcyjne na osobę rosły szybciej – o 6,09% z roku na rok – niż w gospodarstwach najbogatszych – średniorocznie o 3,11%. W latach 2008-2015 we wszystkich grupach kwintylowych występowało zmniejszenie tempa wzrostu wydatków konsumpcyjnych, następnie 2016 r. przyniósł przyspieszenie tempa wzrostu wydatków konsumpcyjnych we wszystkich grupach kwintylowych (od 12,91% w pierwszej grupie kwintylowej do 0,99% w piątej grupie kwintylowej), które było kontynuowane w 2017 r. w drugiej, trzeciej i czwartej grupie. Rok 2018 charakteryzował się spadkiem tempa wzrostu wydatków konsumpcyjnych najbiedniejszych gospodarstw domowych, zmniejszeniem tych wydatków w drugiej, trzeciej i czwartej grupie kwintylowej oraz przyspieszeniem tempa wzrostu w piątej grupie kwintylowej.

Zmiana dochodów wywołuje reakcję – zmianę wydatków, której siłę można mierzyć za pomocą elastyczności dochodowej popytu. Wartości elastyczności dochodowej wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych były stosunkowo niskie, mniejsze od jedności. W latach 2006-2018 wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych ogółu gospodarstw o 1% powodował wzrost wydatków konsumpcyjnych o 0,58%. Każda kolejna grupa kwintylowa charakteryzowała się mniejszą elastycznością dochodową wydatków konsumpcyjnych. Najniższą elastycznością wydatków konsumpcyjnych względem dochodów charakteryzowały się gospodarstwa domowe należące do piątej grupy kwintylowej. Wzrost w okresie 2006-2018 przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych w tej grupie o 1% powodował wzrost wydatków konsumpcyjnych o 0,51%. Większą skłonnością do konsumpcji w badanym okresie charakteryzowały się gospodarstwa należące do pierwszej grupy kwintylowej. W przypadku tych gospodarstw współczynnik elastyczności wydatków względem dochodów wynosił 0,58.

Wyższą elastyczność dochodową w niższych grupach kwintylowych można tłumaczyć tym, że potrzeby materialne gospodarstw z tych grup nie zostały zaspokojone. Z kolei

najniższą elastyczność dochodową w piątej, najwyższej grupie kwintylowej można tłumaczyć tym, że po zaspokojeniu potrzeb dobrami materialnymi, gospodarstwa domowe zaspokajają swoje potrzeby dobrami niematerialnymi, na które nie muszą wydawać pieniędzy.

Wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych można podzielić na te służące zaspokojeniu podstawowych potrzeb (żywność, odzież, obuwie, użytkowanie mieszkań, higienę i ochronę zdrowia) oraz wydatki na towary i usługi pozwalające zaspokoić potrzeby wyższego rzędu, tzw. swobodnego wyboru, tj. transport, łączność, turystyka i wypoczynek, kultura. Procentowy udział wydatków podstawowych i wydatków swobodnego wyboru świadczy w dużej mierze o poziomie zamożności gospodarstw domowych. Im jest wyższy, tym gospodarstwo domowe jest bardziej zamożne²⁵⁷.

W tabeli 3 zestawiono strukturę miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na różne grupy dóbr i usług na osobę w gospodarstwie domowym w latach 2006 i 2018 w poszczególnych grupach kwintylowych. W 2006 r. przeciętny Polak wydawał na żywność i napoje bezalkoholowe 202,11 zł, co stanowiło 28,36% wydatków konsumpcyjnych. Budżety najbiedniejszych gospodarstw domowych były najbardziej obciążone tymi wydatkami – przeciętnie wydawano 139,39 zł/miesiąc, co stanowiło 40,18% wydatków konsumpcyjnych ogółem. Prawie dwukrotnie mniejszą część wydatków konsumpcyjnych, tj. 21,55% przeznaczają na żywność i napoje bezalkoholowe gospodarstwa domowe z piątej grupy kwintylowej. W przeliczeniu na osobę były one wartościowo o prawie 40% wyższe od średniej krajowej i 2-krotnie od ponoszonych w pierwszej grupie kwintylowej.

Tabela 3. Struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych ogółem oraz według grup kwintylowych w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupa kwintylowa				
		I	II	III	IV	V
	2006					
Towary i usługi konsumpcyjne, w tym:	100	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,36	40,18	34,83	31,32	28,25	21,55
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	2,81	3,22	3,06	2,87	2,72	2,63
Odzież i obuwie	5,64	4,79	5,19	5,26	5,31	6,41
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	20,62	19,80	20,99	21,94	21,93	19,27
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,33	4,38	4,68	4,89	5,18	6,11
Zdrowie	5,13	3,47	4,03	4,89	5,84	5,65
Transport	9,16	7,06	7,54	8,01	8,55	11,24
Łączność	5,38	4,78	5,46	5,49	5,60	5,33
Rekreacja i kultura	7,47	5,03	5,87	6,32	6,87	9,61
Edukacja	1,47	0,66	1,08	1,35	1,50	1,85
Restauracje i hotele	2,05	1,68	1,48	1,53	1,76	2,79
Pozostałe towary i usługi	5,33	4,11	4,40	4,66	5,05	6,48
Kieszonkowe	1,25	0,85	1,38	1,45	1,45	1,09

²⁵⁷ Byłok F. (2017): Konsumpcja..., op. cit., 61-76.

Tabela 3, cd.

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupa kwintylowa				
		I	II	III	IV	V
	2018					
Towary i usługi konsumpcyjne, w tym:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Żywność i napoje bezalkoholowe	25,91	32,33	30,68	28,54	26,03	19,95
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	2,60	2,68	2,54	2,60	2,58	2,61
Odzież i obuwie	5,15	5,04	5,21	4,99	4,84	5,44
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,13	19,22	20,08	20,21	20,04	17,51
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,90	5,70	5,32	5,59	5,81	6,46
Zdrowie	5,23	4,38	4,73	5,47	5,64	5,36
Transport	10,91	8,87	8,86	8,99	10,18	14,09
Łączność	4,19	4,76	4,69	4,47	4,16	3,61
Rekreacja i kultura	6,77	5,34	5,30	5,89	6,51	8,59
Edukacja	1,08	1,01	0,99	0,95	1,03	1,26
Restauracje i hotele	5,18	3,86	4,23	4,61	4,93	6,57
Pozostałe towary i usługi	6,33	5,51	5,56	5,83	6,25	7,30
Kieszonkowe	1,61	1,29	1,81	1,86	1,99	1,26

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

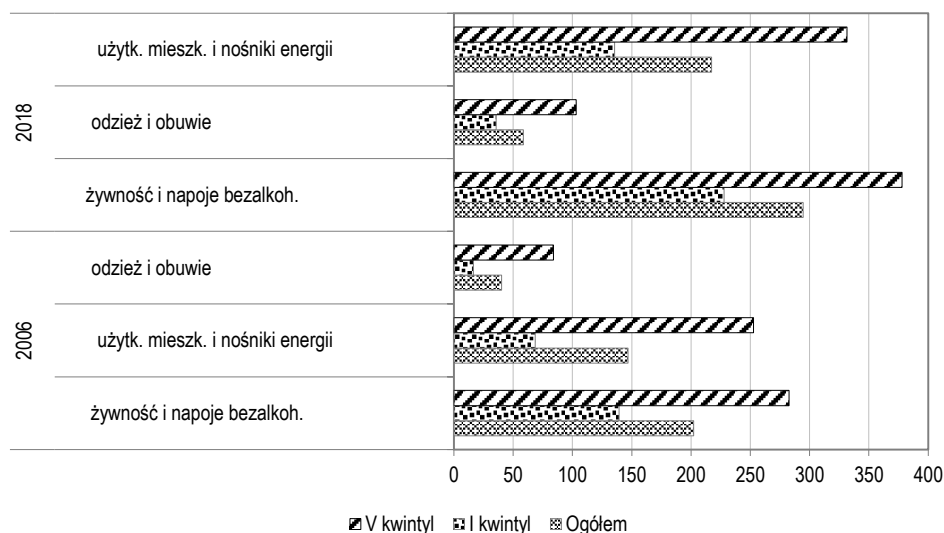
W latach 2006-2018 poziom wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w gospodarstwach najuboższych wzrósł o 63,56%, do poziomu 227,99 zł/na osobę/miesiąc (rys. 4). Zaobserwowano również zmniejszenie się udziału tych wydatków w wydatkach konsumpcyjnych ogółem do poziomu 32,33%. Podobny kierunek zmian wystąpił w gospodarstwach najbogatszych, poziom wydatków zwiększył się o 33,72% – do 378 zł, natomiast udział spadł o 1,59 p.p. W 2006 r. gospodarstwa najbogatsze na żywność i napoje bezalkoholowe wydawały 2,03 razy więcej niż gospodarstwa najbiedniejsze, a w 2018 r. relacja ta zmniejszyła się do 1,43 razy (rys. 4).

Różny poziom dochodów przekłada się na różne zachowania na rynku żywności. Z jednej strony obserwuje się rosnący popyt na wysokogatunkowe artykuły żywnościowe, zwłaszcza w grupie najzamożniejszych gospodarstw domowych, z drugiej strony można zauważyć duży popyt na relatywnie tańszą żywność w grupie mniej zamożnych. Relatywnie większy wzrost wydatków na żywność w najuboższej części społeczeństwa można tłumaczyć oddziaływaniem efektu naśladownictwa. Poprawa sytuacji materialnej mogła skłonić te gospodarstwa do poszukiwania artykułów żywnościowych wyższej jakości²⁵⁸.

Tendencję spadku udziału wydatków na żywność w wydatkach konsumpcyjnych można obserwować we wszystkich krajach UE. Jest to charakterystyczne dla krajów, w których PKB systematycznie rośnie. Warto jednak zaznaczyć, że mimo obserwowanego spadku udziału wydatków na żywność w wydatkach gospodarstw domowych jest on relatywnie wysoki w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w porównaniu do jego poziomu w krajach UE-15²⁵⁹. Świadczy to o wyższym poziomie życia w krajach „starej Unii”.

²⁵⁸ Gałązka M. (2013): Próba oszacowania stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 335, 85-102.

²⁵⁹ Piekut M. (2015): Zmiany w strukturze konsumpcji krajów Grupy Wyszehradzkiej, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie, 35(2), 91-100.

Rysunek 4. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na podstawowe potrzeby w gospodarstwach domowych ogółem oraz w I i V grupie kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Kolejną ważną pozycją w budżetach gospodarstw domowych od strony wydatkowej są te ponoszone na tzw. koszty stałe związane z utrzymaniem gospodarstwa domowego obejmujące użytkowanie mieszkania i nośniki energii.

W latach 2006-2018 wzrosły one o 97,32%, do poziomu 135,54 zł/osobę/miesiąc w gospodarstwach najuboższych, a ich udział w łącznych wydatkach konsumpcyjnych kształtował się na stabilnym poziomie 19,80% w 2006 r. i 19,22% w 2018 r.

Z kolei odmiennie przedstawiała się sytuacja w gospodarstwach najbogatszych – V grupie kwintylowej. Nastąpił wzrost poziomu omawianych wydatków o 31,20% do 331,66 zł miesięcznie na osobę, podczas gdy ich udział zmniejszył się z prawie 20% w 2006 r. do 17,51%. Warto zanotować, iż zmniejszyły się dysproporcje w wydatkach na użytkowanie mieszkania i nośniki energii między skrajnymi grupami kwintylowymi. W 2006 r. gospodarstwa najbogatsze przeznaczały na nie 3,68 razy więcej niż gospodarstwa najbiedniejsze, a w 2018 r. już tylko 2,45 razy więcej (rys. 4).

Wysoki udział kosztów związanych z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii w wydatkach konsumpcyjnych związany jest nie tylko z faktem zaspokajania podstawowej potrzeby, ale również ze sposobem naliczania niektórych opłat. Wysokość opłat uzależniona jest nie tylko od zużycia nośników, ale także od powierzchni mieszkania, czy ewentualnie dodatkowo wynika ze standardu budynku czy osiedla. Badania pokazują, że elastyczność dochodowa popytu na tę grupę dóbr i usług jest mniejsza od jedności dla gospodarstw domowych w Polsce, jednak dużo większą skłonnością do konsumpcji charakteryzują się gospodarstwa osób najuboższych²⁶⁰.

²⁶⁰ Michorowski M. (2017): Zróżnicowanie wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii wśród gospodarstw domowych w Polsce, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 487, 188-198.

Łącznie wydatki na zaspokojenie potrzeb bytowych, tj. zakup żywności oraz utrzymanie mieszkania absorbowwały w 2006 r. ponad połowę środków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, co wskazuje na niski poziom życia. W pierwszej grupie kwintylowej na te cele wydawano prawie 2/3 wydatków konsumpcyjnych, podczas gdy w piątej grupie kwintylowej niecałe 41%. W 2018 r. potrzeby bytowe pochłaniały średnio niewiele ponad 45% budżetu przeznaczonego na konsumpcję w gospodarstwach domowych ogółem, przy czym w pierwszej grupie kwintylowej było to nieco ponad połowę środków, a w piątej grupie kwintylowej – nieco więcej niż 1/3 wydatków konsumpcyjnych (tab. 3). Wydatki na potrzeby bytowe w największym stopniu limitują zaspokajanie pozostałych potrzeb członków gospodarstw domowych²⁶¹, a w Polsce są one wciąż wyższe niż średnio w krajach UE-15²⁶².

Do zakresu potrzeb o charakterze podstawowym można włączyć wydatki na odzież i obuwie. W 2006 r. ich poziom zwiększył się w Polsce z 40,18 zł do 58,48 zł, tj. o 45,55%, przy czym najbiedniejsze gospodarstwa domowe wydawały 41,37% średniej, a najbogatsze – 209,31%. Natomiast w 2018 r. – odpowiednio 60,76% i 176,30%. Takie zmiany w poziomie wydatków zaowocowały modyfikacją struktury wydatków konsumpcyjnych. Na odzież i obuwie w 2006 r. najbiedniejsze gospodarstwa domowe wydawały 4,79% wydatków ogółem, podczas gdy najbogatsze – 6,41%. W 2018 r. udział ich w wydatkach konsumpcyjnych wynosił dla pierwszej grupy kwintylowej więcej, bo już 5,04%, a dla piątej mniej, czyli 5,44%. Na uwagę zwraca fakt, że udział wydatków na odzież i obuwie wśród wszystkich kategorii wydatków konsumpcyjnych charakteryzował się jednym z najmniejszych współczynników zmienności między poszczególnymi grupami dochodowymi – kwintylowymi gospodarstw domowych. Współczynnik zmienności w 2006 r. wynosił 10%, podczas gdy w 2018 r. 4%.

Biorąc pod uwagę różne kierunki zmian poziomu wydatków, jak i udziału wydatków na odzież i obuwie w wydatkach konsumpcyjnych można stwierdzić, że ta grupa dóbr dla pierwszej i drugiej grupy kwintylowej w Polsce stanowiła dobra wyższego rzędu, natomiast dla pozostałych grup kwintylowych odzież i obuwie postrzegane były jako dobra podstawowe.

Ważną grupą potrzeb w zaspokajaniu codziennego funkcjonowania członków gospodarstwa domowego są te związane z możliwością komunikowania i przemieszczania się – czyli na transport oraz łączność. W 2006 r. w grupie gospodarstw o najniższych dochodach przeznaczano średnio na transport 62,57 zł na osobę na miesiąc, co stanowiło nieco ponad 7% wydatków ogółem, zaś w grupie o najwyższych dochodach 266,90 zł, tj. ponad 11% (rys. 5). W 2018 r. udział wydatków na transport w wydatkach ogółem zwiększył się w najbiedniejszych gospodarstwach domowych o 1,81 p.p., a w najbogatszych o 2,84 p.p. Takie zmiany oznaczały, że poziom miesięcznych wydatków na transport najbogatszych gospodarstw domowych był w 2006 r. 6,03 razy większy od poziomu w najbiedniejszych gospodarstwach, a w 2018 r. relacja ta zmniejszyła się do 4,27. Udział tych wydatków w strukturze wydatków ogółem bardzo różnił się między pierwszymi czterema grupami kwintylowymi a ostatnią, piątą grupą kwintylową, zarówno na początku, jak i na końcu analizowanego okresu. W 2006 r. udział omawianych wydatków w strukturze w pierwszych czterech grupach kwintylowych nie przekroczył 8,55%, podczas gdy w piątej

²⁶¹ Piskiewicz L. (2011): Poziom i struktura konsumpcji gospodarstw domowych w regionach, [w:] A. Kusińska (red.), *Konsumpcja a rozwój społeczno-gospodarczy regionów w Polsce*, PWE, Warszawa, 83-120.

²⁶² Piekut M. (2015): *Zmiany...*, op. cit., 95.

stanowił 11,24%. Natomiast dwanaście lat później w piątej grupie kwintylowej przekroczył 14%, w pozostałych grupach nie był większy niż 10,18%.

Wzrost poziomu wydatków na transport w gospodarstwach domowych świadczy o poprawie poziomu życia. Poziom tych wydatków jest uzależniony od wielu czynników, m.in. od wyposażenia gospodarstw domowych w samochody i inne środki transportu oraz kosztów ich utrzymania, częstotliwości korzystania z usług obcych oraz cen usług²⁶³. Znaczna różnica w udziale wydatków na transport w wydatkach konsumpcyjnych między piątym kwintylem gospodarstw domowych a pozostałymi grupami kwintylowymi może się wiązać ze zjawiskiem serwicyzacji konsumpcji. W najbogatszych gospodarstwach domowych tańsze usługi transportu publicznego zastępowane są droższymi usługami związanymi z transportem prywatnym²⁶⁴. Dodatkowo wydatki na samochody i inne środki transportu są dużo wyższe w piątej grupie kwintylowej.

Na łączność w gospodarstwach domowych w Polsce jedna osoba wydawała w 2006 r. przeciętnie 38,36 zł na miesiąc, co stanowiło 5,38% ogółu wydatków. W 2018 r. przeciętne miesięczne wydatki na ten cel wzrosły do 47,57 zł na osobę, ale wzrost ten był wolniejszy od wzrostu wydatków konsumpcyjnych, co spowodowało spadek udziału wydatków na łączność w wydatkach konsumpcyjnych do 4,19%. Poziom wydatków na ten cel w latach 2006-2018 w najuboższych gospodarstwach domowych zwiększył się dwukrotnie do 33,59 zł, natomiast w wydatkach łącznych pozostał na podobnym poziomie. Inną tendencję zaobserwowano w najbogatszych gospodarstwach domowych. Poziom wydatków w latach 2006-2018 spadł o 2,17% – do 68,43 zł/osobę/miesiąc, co skutkowało ich spadkiem w strukturze w wydatkach konsumpcyjnych z 5,33% w 2006 r. do 3,61% w 2018 r. Relacja poziomu przeciętnych miesięcznych wydatków na łączność między najbogatszymi a najbiedniejszymi gospodarstwami domowymi zmniejszyła się z 4,22 w 2006 r. do 2,04 w 2018 r. (rys. 5).

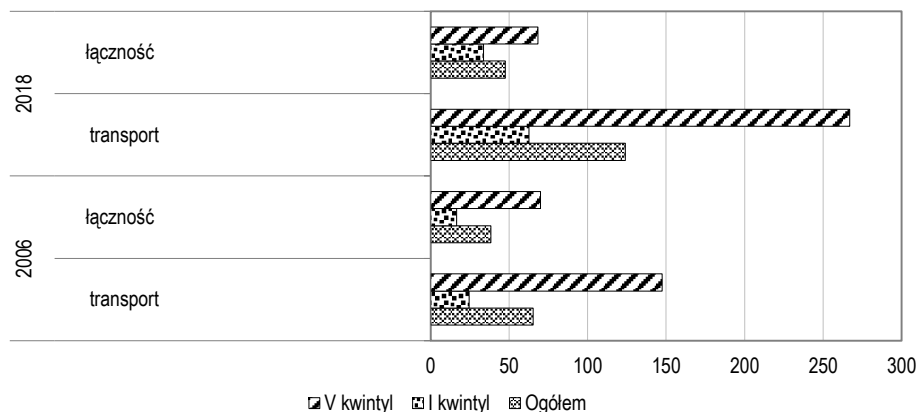
Na zmniejszenie się zróżnicowania poziomu wydatków na łączność między grupami kwintylowymi niewątpliwie miała wpływ polityka Unii Europejskiej, dążąca do obniżania cen usług telekomunikacyjnych, które stały się również bardziej powszechne²⁶⁵.

Kolejną grupę wydatków można określić jako wydatki na inwestowanie w kapitał ludzki. Składają się na nie wydatki na edukację, wydatki na ochronę zdrowia oraz na rekreację i kulturę. W latach 2006-2018 przeciętne miesięczne wydatki na edukację w przeliczeniu na osobę w gospodarstwach domowych ogółem wzrosły o 20% do poziomu 12,31 zł (rys. 6). Procentowo na edukację w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowe w Polsce przeznaczały mniej, gdyż w 2006 r. stanowił prawie 1,5%, a w 2018 r. niewiele ponad 1%. Najbiedniejsze gospodarstwa domowe (I kwintyl) w 2006 r. na edukację przeznaczały jedynie 0,66% w strukturze wydatków, podczas gdy w 2018 r. więcej, bo 1%. Z kolei najbogatsze gospodarstwa domowe na ten cel przeznaczały 1,85% wydatków konsumpcyjnych w 2006 r. i 1,26% w 2018 r. Relacja wydatków V grupy kwintylowej i I grupy kwintylowej gospodarstw domowych w analizowanym okresie znacznie się polepszyła, z 10,6 w 2006 r. do 3,35 w 2018 r.

²⁶³ Zalega T. (2010): Miejsce usług w konsumpcji gospodarstw domowych wysokodochodowych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 17, 449-464.

²⁶⁴ Radziukiewicz M. (2012): Zmiany sytuacji dochodowej a wydatki na usługi w polskich gospodarstwach domowych, *Konsumpcja i Rozwój*, 1(2), 101-116.

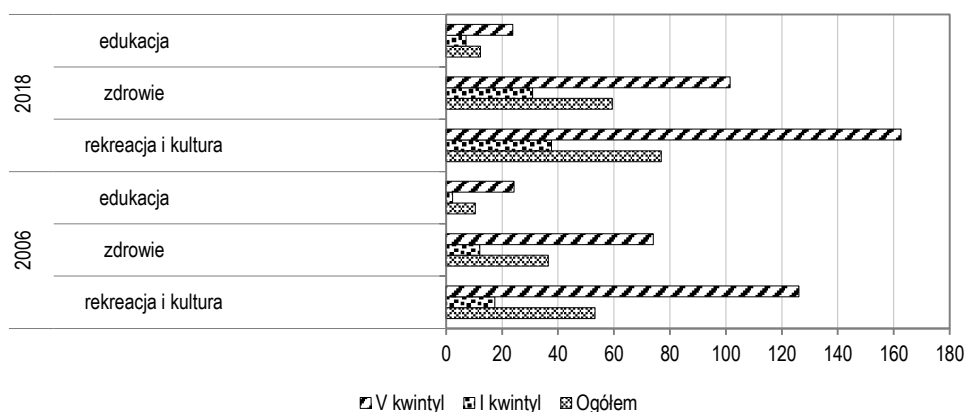
²⁶⁵ Dąbrowska A., Radziukiewicz M. (2012): Wydatki na usługi w gospodarstwach domowych, *Wiadomości Statystyczne*, 10(617), 53-74.

Rysunek 5. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na potrzeby komunikowania się w gospodarstwach domowych ogółem oraz I i V grupy kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Zdrowie pochłaniało w 2006 r. w Polsce 5,13% wydatków ogółem, a niewiele więcej, bo 5,23% w 2018 r. Oznacza to wzrost nominalnie wartości wydatków na ten cel. W 2006 r. przeciętne gospodarstwo domowe wydawało na zdrowie 36,57 zł miesięcznie, zaś w 2018 r. o 62,48% więcej (rys. 6). Udział wydatków na cele zdrowotne w wydatkach konsumpcyjnych znacznie różnił się między skrajnymi grupami dochodowymi. Można jednak zaobserwować zmniejszenie tego zróżnicowania w analizowanym okresie. I tak, w 2006 r. na zdrowie najbiedniejsze gospodarstwa domowe przeznaczały 3,47% ogółu wydatków, a najbogatsze 5,65%. W 2018 r. udział ich w pierwszej grupie kwintylowej gospodarstw domowych zwiększył się do 4,38% wobec nieznacznego spadku do poziomu 5,36% w piątym kwintylu (tab. 3).

Rysunek 6. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na inwestowanie w kapitał ludzki w gospodarstwach domowych ogółem oraz I i V grupy kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Tabela 4. Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy poszczególnymi grupami kwintylowymi gospodarstw domowych w 2006 r. i 2018 r.

Wyszczególnienie		2006 r.						2018 r.					
		Ogółem	Grupa kwintylowa					Ogółem	Grupa kwintylowa				
			I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
Ogółem		0	0,122	0,073	0,047	0,025	0,086	0	0,072	0,065	0,045	0,018	0,085
Grupa kwintylowa	I	0,122	0	0,057	0,093	0,124	0,197	0,072	0	0,023	0,044	0,072	0,154
	II	0,073	0,057	0	0,037	0,069	0,159	0,065	0,023	0	0,026	0,056	0,149
	III	0,047	0,093	0,037	0	0,032	0,132	0,045	0,044	0,026	0	0,032	0,129
	IV	0,025	0,124	0,069	0,032	0	0,103	0,018	0,072	0,056	0,032	0	0,102
	V	0,086	0,197	0,159	0,132	0,103	0	0,085	0,154	0,149	0,129	0,102	0

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

W ankiетowym badaniu spójności społecznej w Polsce zdecydowanie najczęściej, jako najważniejszą wartość w życiu wymieniano zdrowie (ponad 66%)²⁶⁶. Wśród najważniejszych determinant wydatków na zdrowie wyróżnia się poziom dochodów, stąd tak znaczne różnice w strukturze wydatków na towary i usługi związane ze zdrowiem między gospodarstwami najuboższymi i najbogatszymi. Problemy finansowe w wielu gospodarstwach domowych powodują ograniczanie wydatków na tę grupę dóbr²⁶⁷. Poprawa sytuacji materialnej wiąże się natomiast z większą serwicyzacją konsumpcji, co w zakresie ochrony zdrowia przekłada się na wyższe wydatki związane z usługami: ambulatoryjnymi, medycyny niekonwencjonalnej, szpitalne i sanatoryjne²⁶⁸.

Rekreacja i kultura to kategoria wydatków konsumpcyjnych, która znacznie różnicuje grupy kwintylowe gospodarstw domowych. Wydatki te związane są z zagospodarowaniem czasu wolnego. Wraz ze wzrostem dochodu wzrastają wydatki na towary i usługi związane z satysfakcją i zaspokojeniem potrzeb indywidualnych. Z kolei w przypadku pogorszenia się sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, w pierwszej kolejności gospodarstwa domowe ograniczają właśnie wydatki z funduszu swobodnej decyzji. Dochód wydaje się zatem mieć największy wpływ na tego rodzaju wydatki, jednak czynniki pozadochodowe, tj.: zmiana stylu życia, zmiana hierarchii wartości czy czynny wypoczynek i dbałość o zdrowie, coraz bardziej zyskują na znaczeniu przy realizacji wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych²⁶⁹.

Początek analizowanego okresu oznaczał wydatki na rekreację i kulturę na poziomie 53,20 zł miesięcznie/os., a w 2018 r. już 76,93 zł, co stanowiło odpowiednio 7,47 i 6,77% łącznych wydatków (rys. 6, tab. 3). W 2006 r. na rekreację i kulturę najuboższa część gospodarstw przeznaczala co piątą złotówkę, w drugim i trzecim kwintylu przeznaczano na ten cel co szóstą złotówkę, w czwartym – prawie co siódmą, natomiast w piątym kwintylu – prawie co dziesiątą. W 2018 r. to zróżnicowanie nieco się zmniejszyło między skrajnymi kwintylami, wciąż jednak pozostawało dość znaczne. W pierwszej grupie kwintylowej

²⁶⁶ GUS (2020): Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, Warszawa, 178.

²⁶⁷ Zalega T. (2013): Wydatki na ochronę zdrowia w polskich gospodarstwach domowych w okresie kryzysu, Problemy Zarządzania, 1(41), t. 2, 174-192, Ryć K., Skrzypczak Z. (2013): Ochrona zdrowia w warunkach turbulencji w gospodarce światowej, Problemy Zarządzania, 1(41), t. 2, 9-23.

²⁶⁸ Piekut, M. (2015). Wydatki na zdrowie w bogatych i biednych gospodarstwach domowych, Problemy Zarządzania, 2(53), t. 2, 181-195.

²⁶⁹ Dąbrowska A., Radziukiewicz M. (2012): Wydatki..., op. cit., 53-74.

nastąpił niewielki wzrost udziału wydatków na rekreację i kulturę, do poziomu 5,34%, a w pozostałych grupach dochodowych zmniejszył się (tab. 3).

Zdecydowanie najmniejsze zróżnicowanie udziału w wydatkach konsumpcyjnych między grupami kwintylowymi gospodarstw domowych zaobserwowano w przypadku wydatków na napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki. W 2006 r. udział tej kategorii w wydatkach ogółem był tym niższy, im wyższa grupa kwintylowa i wahał się od 2,63 do 3,22%, ze średnią na poziomie 2,81%. W 2018 r. zróżnicowanie było jeszcze mniejsze, ich udział w wydatkach oscylował wokół 2,60% z maksymalnymi wahaniami od +0,08 p.p. w pierwszej grupie kwintylowej do -0,06 p.p. w drugiej grupie kwintylowej.

W latach 2006-2018 zmniejszyło się zróżnicowanie między społeczeństwem podzielonym na grupy dochodowe według kwintyli – udziału wydatków na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego w wydatkach konsumpcyjnych. W 2006 r. najbiedniejsze gospodarstwa na ten cel wydawały 4,38% wydatków konsumpcyjnych, gospodarstwa z kwintyli 2-4 około 5%, natomiast najbogatsze 6,11%. W 2018 r. gospodarstwa domowe na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego z kwintyli 1-4 wydawały około 5,5% wydatków ogółem, a najbogatsze 6,41% (tab. 3). Nieco zmniejszyło się również zróżnicowanie udziału wydatków na restauracje i hotele w wydatkach konsumpcyjnych. We wszystkich grupach kwintylowych nastąpił ich wzrost – największy, prawie 2,8-krotny, do 6,57% w najbogatszych gospodarstwach domowych. W pozostałych grupach kwintylowych wzrost udziału wydatków na analizowaną kategorię w łącznych wydatkach wynosił: w pierwszej grupie kwintylowej 120%, do poziomu 3,86%, w drugiej 175%, do poziomu 4,23%, w trzeciej 208%, do poziomu 4,61%, a w czwartej 217%, do poziomu 4,93%. W tabeli 4 przedstawiono zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych między gospodarstwami domowymi zaliczanymi do poszczególnych grup kwintylowych w 2006 r. oraz w 2018 r. z wykorzystaniem miary zróżnicowania struktur opartej na metryce Braya-Curtisa. Dzięki niej możliwe było ocenienie, na ile poszczególne grupy dochodowe gospodarstw domowych różnią się między sobą pod względem struktury wydatków.

W 2006 r. pod względem struktury wydatków od przeciętnego gospodarstwa domowego najbardziej różniły się te grupowane w pierwszym kwintylu, natomiast najbardziej podobne były gospodarstwa z czwartej grupy kwintylowej. Między grupami kwintylowymi istotne różnice ujawniały się zwłaszcza najbardziej pomiędzy pierwszym i piątym kwintylem oraz z pierwszym i czwartym. Podczas gdy podobne pod względem struktury wydatków były gospodarstwa z grupy trzeciej i czwartej oraz drugiej i trzeciej (tab. 4).

W 2018 r. struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne przeciętnego gospodarstwa domowego w Polsce najbardziej różniła od struktury tych wydatków w piątej grupie kwintylowej, a zróżnicowanie struktury pozostało na podobnym poziomie jak w 2006 r. Z kolei znacznie mniej, w porównaniu do przeciętnej niż w 2006 r. różniła się struktura wydatków gospodarstw z pierwszego kwintyla. Może to oznaczać, że z poprawy warunków życia w największym stopniu skorzystały najbiedniejsze gospodarstwa domowe. Wciąż najbardziej podobna, jeszcze bardziej niż w 2006 r., do przeciętnej była struktura wydatków IV grupy kwintylowej. Najbardziej różniły się pod względem wydatków wciąż gospodarstwa ze skrajnych grup, przy czym to zróżnicowanie również się zmniejszyło w porównaniu z 2006 r.

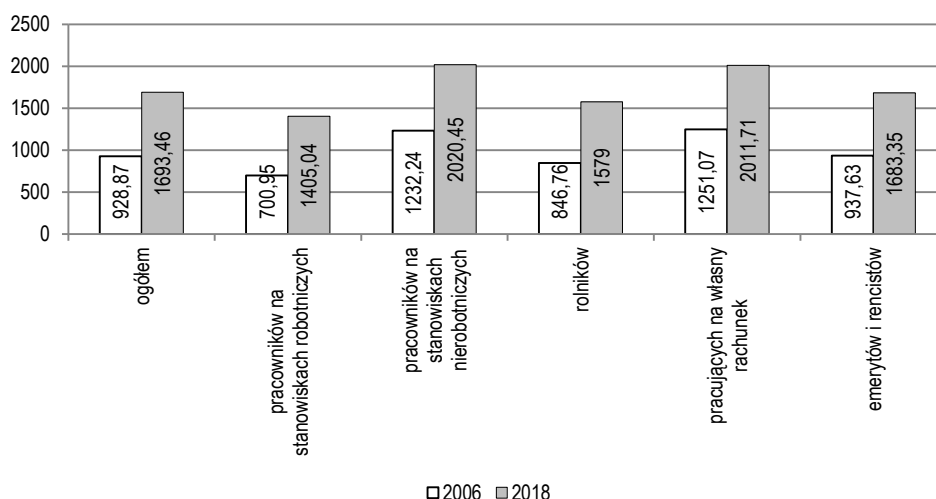
Najbardziej podobne do siebie w 2018 r. pod względem struktury omawianych wydatków były gospodarstwa z pierwszej i drugiej oraz z drugiej i trzeciej grupy kwintylowej. Lata 2006-2018 charakteryzowały się zmniejszeniem zróżnicowania struktury wydatków

konsumpcyjnych między wszystkimi grupami kwintylowymi. Największe zmiany miały miejsce w pierwszej grupie kwintylowej, która relatywnie w największym stopniu zbliżyła się do wszystkich pozostałych grup kwintylowych.

4.2. DOCHODY I WYDATKI KONSUMPCYJNE GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

4.2.1. ZMIANY W POZIOMIE DOCHODÓW ROZPORZĄDZALNYCH I WYDATKÓW OGÓŁEM

Poziom dochodów gospodarstw domowych w znacznym stopniu determinuje zarówno poziom, jak i strukturę wydatków konsumpcyjnych, a tym samym możliwości zaspokajania potrzeb²⁷⁰. Na rysunku 7 przedstawiono wysokość przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na osobę w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 i w 2018 r.

Rysunek 7. Przeciętny miesięczny dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)

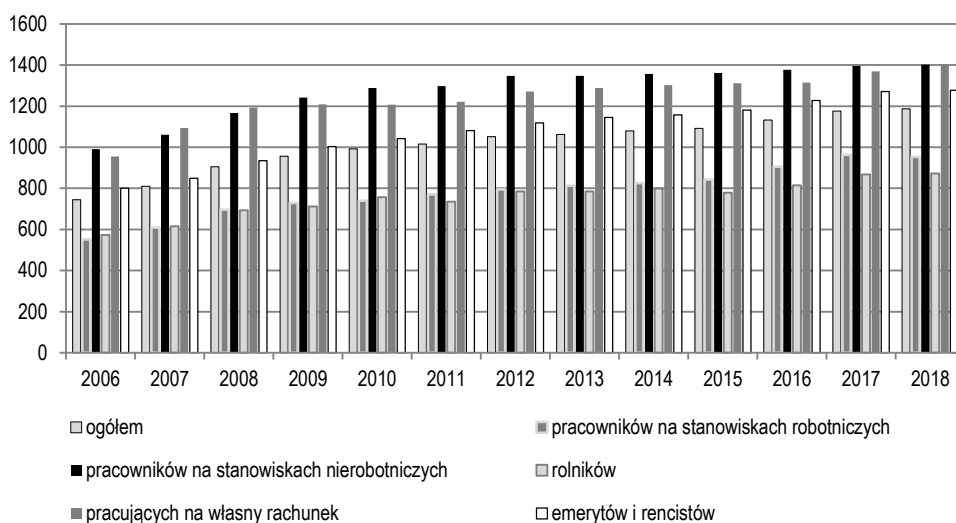
Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Zarówno w 2006 r., jak i w 2018 r. najniższymi przeciętnymi dochodami rozporządzalnymi na osobę charakteryzowały się gospodarstwa domowe pracowników na stanowiskach robotniczych, a najwyższymi gospodarstwa domowe pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. O ile jednak w analizowanym okresie przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych ogółem zwiększyły się o 82%, to u pracowników na stanowiskach robotniczych aż o 100%. W najmniejszym stopniu dochody rozporządzalne wzrosły w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (o 61%) oraz pracowników na stanowiskach nierobotni-

²⁷⁰ Chmielewska B. (2015): Nierówności społeczne w aspekcie zróżnicowania wydatków gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 41(1), 320.

czych (o 64%). Można zatem mówić o konwergencji pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych w tym zakresie. Konwergencja typu beta ma miejsce wówczas, gdy następuje szybsze tempo wzrostu badanego zjawiska w jednostkach charakteryzujących się jego początkowym najniższym poziomem²⁷¹.

W ostatnich latach obserwowana jest poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw domowych, przenosząca się na zwiększanie udziału wydatków na dobra i usługi zaspokajające inne niż najpilniejsze potrzeby²⁷². W latach 2006-2018 poprawiała się sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce, co przełożyło się na zwiększenie wydatków ogółem na osobę w poszczególnych typach gospodarstw domowych (rys. 8).

Rysunek 8. Poziom wydatków ogółem w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2006-2018 według grup społeczno-ekonomicznych (w zł/osobę)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Pomiędzy rokiem 2006 a 2018 przypadające na osobę wydatki gospodarstw domowych ogółem zwiększyły się w ujęciu nominalnym o 59%. W tym okresie ceny towarów i usług konsumpcyjnych wzrosły łącznie o 26%²⁷³, zatem w ujęciu realnym przeciętne wydatki na osobę w gospodarstwach domowych wzrosły o ok. 26%. Rozpatrując zmiany wartości realnej wydatków w poszczególnych latach można zauważyć, że poza latami: 2011, 2012 oraz 2018 odnotowywano wzrost tej wartości. Największy wzrost w stosunku do roku poprzedniego odnotowano w latach 2007, 2008, oraz 2016.

Prawie we wszystkich latach wartość wydatków ogółem była najwyższa w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych. W latach 2007-2008 najwyższy poziom wydatków występował w gospodarstwach pracujących na własny ra-

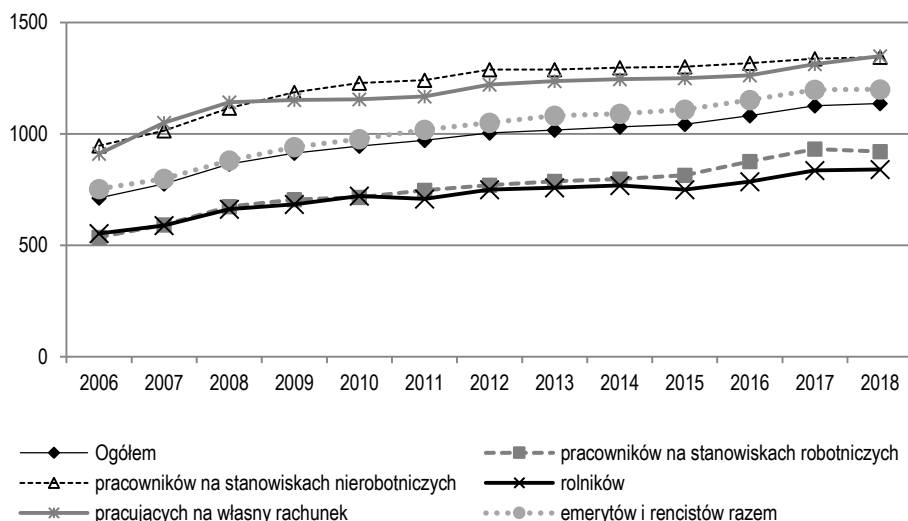
²⁷¹ Utzig M. (2014): Konwergencja dochodowa ludności wiejskiej i miejskiej w Polsce, *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 101(4), 149.

²⁷² Łacka I. (2017): Sytuacja dochodowa wiejskich gospodarstw domowych w Polsce w latach 2007-2014 i jej skutki, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 1, 40.

²⁷³ GUS: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych/> (10.05.2020).

chunek, natomiast najniższy w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych (w latach 2006-2008 oraz 2010) oraz rolników (w roku 2009 i w latach 2011-2018).

W analizowanych trzynastu latach (2006-2018) największy wzrost wydatków (o ok. 73% z 551,97 zł do 953,75 zł) odnotowano w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych. Wzrost wydatków o 73% (z 659,70 zł do 1141,21 zł) nastąpił również w gospodarstwach rencistów, ale ponieważ w gospodarstwach emerytów wynosił on tylko 52%, to w grupie łącznie emerytów i rencistów wydatki zwiększyły się o 59%. W najmniejszym stopniu przeciętne wydatki ogółem wzrosły w tych grupach gospodarstw domowych, gdzie ich poziom był najwyższy, czyli u pracowników na stanowiskach nierobotniczych (o 42% z 990,06 zł do 1400,95 zł) oraz pracujących na własny rachunek (o 47% z 955,26 zł do 1399,56 zł). Pomiedzy rokiem 2006 a 2018 relacja przeciętnego poziomu wydatków w tych grupach gospodarstw domowych, gdzie ten poziom był najniższy do wydatków w grupach gospodarstw o najwyższym poziomie wydatków zwiększyła się z ok. 56% do ok. 62%. Świadczy to o zmniejszającym się zróżnicowaniu pod względem wysokości przeciętnych wydatków ogółem gospodarstw domowych.

Rysunek 9. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w Polsce w latach 2006-2018 według grup społeczno-ekonomicznych (w zł/osobę)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Na rysunku 9 przedstawiono przeciętną wysokość wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych w podziale na grupy społeczno-ekonomiczne. Pomiedzy rokiem 2006 a 2018 przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przypadające na osobę w gospodarstwach domowych ogółem zwiększyły się o 59,5%. Najwyższe wzrosty odnotowano w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych (o 71,7% z 536,50 zł do 921,06 zł), a w najmniejszym stopniu zwiększyły się one u pracowników na stanowiskach nierobotniczych (o 42% z 947,33 zł do 1344,94 zł) oraz pracujących na własny rachunek (o 48% z 911,48 zł do 1349,47 zł).

4.2.2. WARTOŚĆ I STRUKTURA WYDATKÓW NA TOWARY I USŁUGI KONSUMPCYJNE

W tabeli 5 przedstawiono kształtowanie się wysokości wydatków na towary i usługi konsumpcyjne według klasyfikacji COICOP. W 2006 roku najniższe przeciętne wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe występowały w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych (168,48 zł), a najwyższe u emerytów i rencistów (236,65 zł), dlatego że najczęściej są to gospodarstwa domowe jednoosobowe. Kolejną ważną kategorią wydatków dla gospodarstw domowych są te związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii. Okazuje się, że najwyższe były w gospodarstwach emerytów i rencistów (186,16 zł/osobę/miesiąc), co świadczy o tym, że gospodarstwa seniorów były w największym stopniu obciążone wydatkami na cele bytowe. Poza tym ta grupa społeczna ponosiła również największe wydatki na zdrowie (64,88 zł). Jest to podyktowane koniecznością pokrywania regularnych, zazwyczaj ze względu na wiek oraz jednostki chorobowe, kosztów związanych z zakupem leków, sprzętu terapeutycznego i zabiegów pielęgnacyjnych oraz opiekuńczych.

Tabela 5. Poziom przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe									
	pracowników na stanowiskach robotniczych		pracowników na stanowiskach nierobotniczych		rolników		pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
Żywność i napoje bezalkoholowe	168,48	257,95	213,38	296,66	201,74	268,39	216,07	292,6	236,65	357,63
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	18,87	28,10	23,36	30,89	15,26	20,80	23,09	29,99	19,39	33,11
Odzież i obuwie	30,33	48,38	66,05	81,12	32,72	47,42	67,47	84,52	27,71	38,68
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	109,92	174,45	169,97	233,43	93,42	122,85	161,9	225,46	186,16	276,75
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	27,84	53,04	55,70	86,71	31,53	51,46	51,00	78,06	36,62	64,23
Zdrowie	17,84	34,78	39,32	58,60	20,45	42,25	33,39	57,88	64,88	101,86
Transport	48,29	100,76	114,51	172,79	64,61	112,97	102,79	184,75	41,93	84,95
Łączność	28,96	44,34	53,02	52,68	26,47	37,79	56,44	50,30	38,16	48,50
Rekreacja i kultura	33,66	50,87	90,79	110,64	25,77	40,17	92,84	122,83	45,12	66,49
Edukacja	6,90	7,59	23,45	24,01	6,34	5,71	17,65	24,5	3,58	1,44
Restauracje i hotele	10,60	41,83	25,98	86,33	3,59	23,79	26,00	90,21	8,97	43,19
Pozostałe towary i usługi	25,53	52,95	59,46	93,67	24,39	48,21	52,37	93,14	37,38	72,05
Kieszonkowe	9,27	26,03	12,34	17,42	7,41	19,64	10,48	15,23	6,83	12,00

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Warto zwrócić uwagę na kategorię wydatków – napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki. Jak wynika z budżetów gospodarstw domowych, najwięcej na ten cel przeznaczały gospodarstwa domowe pracowników na stanowiskach nierobotniczych (23,36 zł/osobę/miesiąc), kolejna pozycja w wydatkach dotyczyła wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego (55,70 zł), na dalszej pozycji był transport (114,51 zł), kolejna edukacja (23,45 zł) oraz pozostałe towary i usługi (59,46 zł) i kieszonkowe (12,34 zł). Natomiast w gospodarstwach pracujących na własny rachunek najwyższe spośród wszystkich grup społeczno-ekonomicznych były wydatki na odzież i obuwie (67,47 zł), łączność (56,44 zł), rekreację i kulturę (92,84 zł) oraz restauracje i hotele (26 zł). Można zatem zauważyć, że w dysponujących najwyższymi dochodami gospodarstwach domowych: pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek miały najwyższe wydatki związane z zagospodarowaniem funduszu wolnego, świadczące o wyższym poziomie życia tej grupy społecznej. Jest to zbieżne z wynikami badań, wskazującymi na coraz większe znaczenie czasu wolnego oraz rosnącą atrakcyjność jego zagospodarowania, reprezentowaną przez wydatki na turystykę, kulturę, rozrywkę, sport i mass media²⁷⁴. Są to czynności, które są poza sferą obowiązków człowieka, będąc istotnymi wartościami społecznymi kształtującymi poziom i jakość życia, poziomu kultury i stanu zdrowia²⁷⁵. Dążenie do zwiększania czasu wolnego jest jednym z ważniejszych celów życiowych. Choć społeczeństwa są coraz bogatsze, to jest odczuwany coraz większy brak czasu²⁷⁶.

Ciekawie kształtują się w gospodarstwach domowych w latach 2006-2018 wydatki na restauracje i hotele, będące tylko jedynym z elementów zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu. Coraz większa mobilność Polaków a także rozwój infrastruktury drogowej, chęć bycia aktywnym turystą sprawia, że zmienia się postrzeganie i wykorzystanie bazy noclegowej w kraju. Obserwowany jest wzrost częstości korzystania przez gospodarstwa domowe z usług związanych z wyżywieniem i zakwaterowaniem poza domem.

Najniższe wydatki na restauracje i hotele występowały w gospodarstwach domowych rolników. Mogły one wynikać zarówno z braku wolnego czasu w związku z posiadaniem gospodarstwa rolnego, jak i z trudniejszej sytuacji finansowej²⁷⁷. Również w 2018 r. w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów były one relatywnie niższe, gdyż seniorzy są w dominującym udziale obciążeni najwyższymi wydatkami związanymi z realizacją potrzeb bytowych (żywność i napoje bezalkoholowe oraz użytkowanie mieszkania i nośniki energii). Z kolei gospodarstwa pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek charakteryzowały się najwyższym poziomem wydatków związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego, co wskazuje na wyższy poziom ich życia.

²⁷⁴ Piekut M. (2013): Wydatki na zagospodarowanie czasu wolnego w gospodarstwach domowych, *Economics and Management*, 3, 66.

²⁷⁵ Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010), Korzystanie z usług związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego przez gospodarstwa domowe w świetle wyników badań, [w:] Ozimek I., *Zachowania konsumentów na rynku dóbr i usług. Wybrane aspekty*, Difin, Warszawa.

²⁷⁶ Piekut M. (2013): Wydatki..., op. cit., 64-81.

²⁷⁷ Gutkowska K., Murawska A. (2011): Zagospodarowanie czasu wolnego w miejskich i wiejskich gospodarstwach domowych, *Polityka Społeczna*, 8, 28.

Od 2006 r. do 2018 r. we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych najbardziej wzrosły wydatki na restauracje i hotele, zwłaszcza w gospodarstwach domowych rolników (6,6 razy z 3,59 zł do 23,79 zł), choć 4,8-krotnie w gospodarstwach emerytów i rencistów, 3,9-krotnie u pracowników na stanowiskach robotniczych, 3,5-krotnie pracujących na własny rachunek oraz 3,3-krotnie w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych.

Warto wskazać prawdopodobne źródła tego rodzaju zmian, otóż przyczyn należy upatrywać w coraz lepszej infrastrukturze drogowej, rozbudowanej ofercie kulturalno-oświatowej, rozwoju bazy noclegowej i wypoczynkowej o różnym standardzie oraz bardziej powszechnym wyposażeniu w samochody osobowe gospodarstw domowych, a także wzroście zaangażowania licznych instytucji na rzecz aktywizacji społeczności wiejskiej.

Ponad 2-krotnie zwiększyły się wydatki na: kieszonkowe (definiowane jako środki przeznaczone na konsumpcję a nie oszczędności, w stosunku do których nie można wyszczególnić, na zakup jakich artykułów i usług zostały przeznaczone), pozostałe towary i usługi oraz transport w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych, na kieszonkowe i zdrowie u rolników oraz na transport w przypadku emerytów i rencistów.

Od 2008 do 2016 roku zmniejszyły się wydatki na edukację w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów (o 60%) oraz rolników (o 10%). Zmniejszyły się również wydatki na łączność w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek (o 11%) oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych (o 0,5%). Porównując zmianę poziomu comiesięcznych wydatków ponoszonych przez gospodarstwa domowe na poszczególne kategorie towarów i usług konsumpcyjnych należy zwrócić uwagę na fakt, że do 2012 r. wydatki na usługi internetowe były zaliczane do kategorii rekreacja i kultura a od 2013 r. są uwzględnione w kategorii łączność²⁷⁸.

W tabeli 6 przedstawiono udział wydatków zaliczanych do poszczególnych kategorii COICOP w wydatkach na towary i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych ze względu na grupy społeczno-ekonomiczne w 2006 r. i w 2018 r.

Największy udział w wydatkach na towary i usługi konsumpcyjne w 2006 r. miała kategoria żywność i napoje bezalkoholowe, stanowiąc od 22,5% (w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych) oraz 23,7% (w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek) do 36,4% (w gospodarstwach domowych rolników). Kolejną istotną pozycją w wydatkach były te przeznaczone na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wynosząc od 16,9% u rolników do 24,7% u emerytów i rencistów. Istotny udział w budżetach gospodarstw domowych miały też wydatki na rekreację i kulturę (od 4,7% u rolników do 10,2% w gospodarstwach pracujących na własny rachunek) oraz wydatki na transport (od 5,6% emerytów i rencistów do 12,1% u pracowników na stanowiskach nierobotniczych).

---

²⁷⁸ GUS (2019): Budżety..., op. cit., 335.

Tabela 6. Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe									
	pracowników na stanowiskach robotniczych		pracowników na stanowiskach nierobotniczych		rolników		Pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
Żywność i napoje bezalkoholowe	31,4	28,0	22,5	22,1	36,4	31,9	23,7	21,7	31,4	29,8
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	3,5	3,1	2,5	2,3	2,8	2,5	2,5	2,2	2,6	2,8
Odzież i obuwie	5,7	5,3	7,0	6,0	5,9	5,6	7,4	6,3	3,7	3,2
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	20,5	18,9	17,9	17,4	16,9	14,6	17,8	16,7	24,7	23,0
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,2	5,8	5,9	6,4	5,7	6,1	5,6	5,8	4,9	5,3
Zdrowie	3,3	3,8	4,2	4,4	3,7	5,0	3,7	4,3	8,6	8,5
Transport	9,0	10,9	12,1	12,8	11,7	13,4	11,3	13,7	5,6	7,1
Łączność	5,4	4,8	5,6	3,9	4,8	4,5	6,2	3,7	5,1	4,0
Rekreacja i kultura	6,3	5,5	9,6	8,2	4,7	4,8	10,2	9,1	6,0	5,5
Edukacja	1,3	0,8	2,5	1,8	1,1	0,7	1,9	1,8	0,5	0,1
Restauracje i hotele	2,0	4,5	2,7	6,4	0,6	2,8	2,9	6,7	1,2	3,6
Pozostałe towary i usługi	4,8	5,7	6,3	7,0	4,4	5,7	5,7	6,9	5,0	6,0
Kieszonkowe	1,7	2,8	1,3	1,3	1,3	2,3	1,1	1,1	0,9	1,0

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Nadal najwyższe w strukturze wydatków w budżetach gospodarstw domowych są te przeznaczane na żywność i napoje bezalkoholowe. Choć ich udział w 2018 r. w porównaniu do 2006 r. zmniejszył się we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych, od 0,5 p.p. w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych do 4,5 p.p. rolników. Niewielki spadek udziału tych wydatków nastąpił w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych, co może świadczyć o kupowaniu przez nie żywności relatywnie droższej, lepszej jakości. Jest to spójne z zachodzącymi w ostatnich latach zmianami wzorca konsumpcji żywności wraz ze wzrostem dochodów gospodarstw domowych. Część gospodarstw spożywa wówczas bardziej zróżnicowane produkty żywnościowe, opierając w większym stopniu posiłki na warzywach, owocach i mięsie. Inna część gospodarstw domowych na skutek wzrostu dochodu konsumuje więcej przetworzonej żywności, bogatej w tłuszcze, cukry i sól²⁷⁹.

²⁷⁹ Rogala A. (2015): Współczesna konsumpcja żywności – w pułapce paradoksu postmodernistycznego świata, *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 3(37), 513.

Ważne dla gospodarstw domowych są wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii. W 2018 r. ich udział w strukturze wydatków ogółem wynosił od 14,6% u rolników do 23% emerytów i rencistów. Wysoki udział w przypadku tych drugich wynika z tego, że gospodarstwa te charakteryzują się najmniejszą przeciętną liczbą osób (1,83 w 2018 r.) wobec poziomu krajowego wynoszącego 2,49 osoby w gospodarstwie²⁸⁰. Największe różnice pomiędzy gospodarstwami domowymi ze względu na grupy społeczno-ekonomiczne w 2018 roku występowały w odniesieniu do udziałów wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (różnica pomiędzy udziałem maksymalnym a minimalnym wynosiła 10,2 p.p.), wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (8,4 p.p.), oraz transport (6,6 p.p.).

Udział wydatków na dobra o charakterze bytowym (żywność i napoje bezalkoholowe oraz utrzymanie mieszkania i nośniki energii) stanowił w 2006 roku od 40,5% wydatków konsumpcyjnych pracowników na stanowiskach nierobotniczych i 41,5% pracujących na własny rachunek do 56,1% w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów. W 2018 r. udział ich zmniejszył się do 38,4% w gospodarstwach pracujących na własny rachunek, do 39,4% pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz do 52,8% emerytów i rencistów. Mniejsze obciążenie budżetów gospodarstw domowych wydatkami o charakterze bytowym świadczy o poprawie poziomu życia, rozumianego jako stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług²⁸¹.

O poprawie poziomu życia gospodarstw domowych może również świadczyć wzrost udziału wydatków na wypoczynek oraz dobra i usługi związane z zagospodarowaniem czasu wolnego (tj. rekreacja i kultura oraz hotele i restauracje). Udział tych wydatków w latach 2006-2018 zwiększył się w gospodarstwach domowych rolników z 5,3% do 7,6%, a w pracujących na własny rachunek z 13% do 15,8%. W tabeli 7 zaprezentowano miary zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych w 2006 r. oraz w 2018 r.

W 2006 r. najbardziej różniły się pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowe emerytów i rencistów od charakteryzujących się największymi dochodami gospodarstw pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. Najbardziej zbliżona była struktura wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. W 2018 r., podobnie jak w 2006 r., najistotniejsze różnice występowały w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw emerytów i rencistów, gospodarstw pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek, jednak różnice te w niewielkim stopniu się zmniejszyły.

---

²⁸⁰ GUS (2019): Budżety..., op. cit., 85.

²⁸¹ Piasny J. (1993): Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 73; Utzig M. (2018): Wydatki konsumpcyjne wiejskich i miejskich gospodarstw domowych jako miara ich poziomu życia, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, XX(4), 195-199.

Tabela 7. Miara zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy gospodarstwami domowymi według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r.

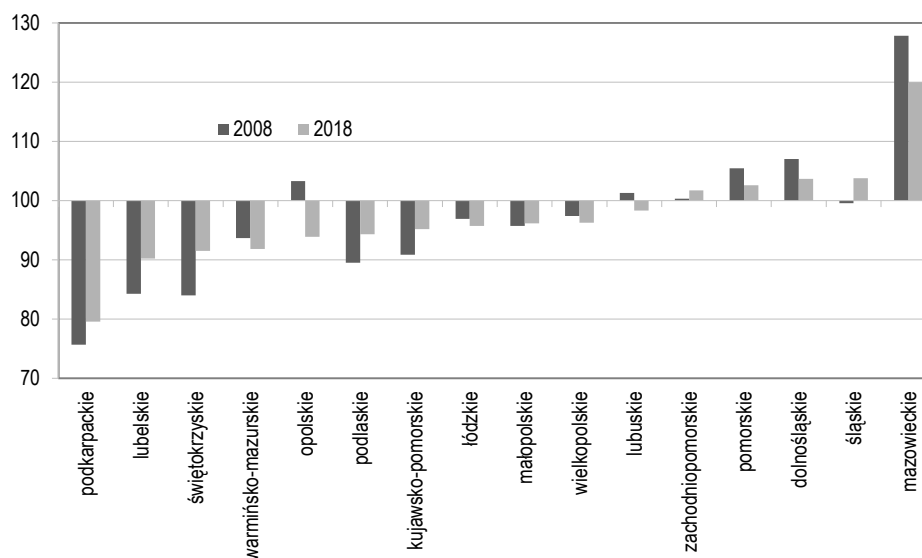
Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe									
	pracowników na stanowiskach robotniczych		pracowników na stanowiskach nierobotniczych		rolników		Pracujących na własny rachunek		emerytów i rencistów	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
Pracowników na stanowiskach robotniczych	0,00	0,00	0,13	0,11	0,09	0,08	0,12	0,12	0,10	0,11
Pracowników na stanowiskach nierobotniczych	0,13	0,11	0,00	0,00	0,14	0,13	0,03	0,02	0,20	0,18
Rolników	0,09	0,08	0,14	0,13	0,00	0,00	0,14	0,13	0,15	0,14
Pracujących na własny rachunek	0,12	0,12	0,03	0,02	0,14	0,13	0,00	0,00	0,20	0,19
Emerytów i rencistów	0,10	0,11	0,20	0,18	0,15	0,14	0,20	0,19	0,00	0,00

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

4.3. DOCHODY I WYDATKI KONSUMPCYJNE GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG WOJEWÓDZTW

4.3.1. ZMIANY W POZIOMIE DOCHODÓW ROZPORZĄDZALNYCH I WYDATKÓW OGÓŁEM

W 2008 r. w sześciu województwach gospodarstwa domowe dysponowały dochodami rozporządzalnymi wyższymi od przeciętnej krajowej wartości. Były to gospodarstwa z województw: zachodniopomorskiego, lubuskiego, opolskiego, pomorskiego, dolnośląskiego i mazowieckiego. Zdecydowanie najwyższe dochody rozporządzalne na osobę wystąpiły w województwie mazowieckim – 1336,46 zł/miesiąc – i były o 27,83% wyższe niż przeciętny dochód w kraju. Najniższy poziom miesięcznych dochodów rozporządzalnych odnotowano w województwie podkarpackim – 791,27 zł/osobę, tj. niższy o 24,32% od średniej krajowej i o 40,79% niższy od dochodu w województwie mazowieckim (rys. 10). W latach 2008-2018 średnie roczne tempo wzrostu dochodów rozporządzalnych było zróżnicowane – od 3,94% w województwie opolskim do 5,85% w świętokrzyskim. W 2018 r. w województwach: zachodniopomorskim, pomorskim, dolnośląskim, śląskim i mazowieckim poziom przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na osobę był wyższy od średniej krajowej. Ponownie najwyższe średnie dochody rozporządzalne osiągały gospodarstwa domowe z województwa mazowieckiego i było to 2031,59 zł, co oznaczało dochody wyższe od średniej krajowej o 19,97%.

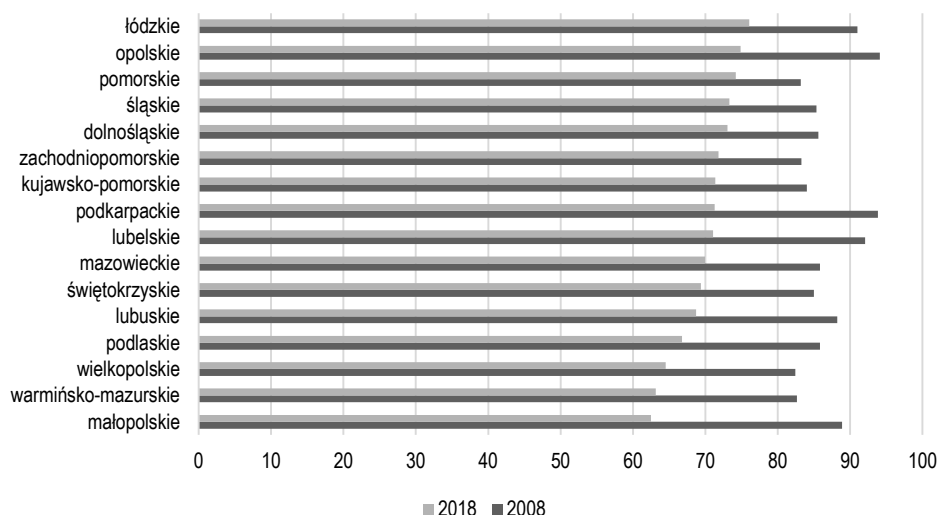
Rysunek 10. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne gospodarstw domowych na osobę w relacji do średniej krajowej według województw w 2008 r. i 2018 r. (Polska = 100)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W województwie podkarpackim wciąż gospodarstwa domowe osiągały najniższe przeciętne dochody rozporządzalne, niższe o 20,44% od średniej w kraju i o 33,69% niższe od przeciętnego dochodu rozporządzalnego w województwie mazowieckim. Rozpiętość między najwyższym a najniższym średnim dochodem w województwach w 2018 r. wyniosła 40,41 p.p. i była niższa niż w 2008 r. o 11,74 p.p.

W analizowanym okresie poziom dochodu w stosunku do średniej najbardziej wzrósł w województwach świętokrzyskim (7,52 p.p.) oraz lubelskim (5,98 p.p.), a uległ obniżeniu w ośmiu województwach, co oznacza, że w tych województwach poziom dochodów gospodarstw domowych w stosunku do średniej krajowej w 2018 r. był niższy niż w 2008 r. W największym stopniu dotyczyło to województw: opolskiego (–9,46 p.p.) i mazowieckiego (–7,86 p.p.) (rys. 10).

Zróżnicowany terytorialnie był również udział wydatków ogółem w dochodzie rozporządzalnym. W 2008 r. największą część dochodów rozporządzalnych, ponad 90%, wydawali mieszkańcy województw: opolskiego, podkarpackiego, lubelskiego i łódzkiego. Z kolei najmniejszą, poniżej 85% przeznaczali mieszkańcy województw: wielkopolskiego, warmińsko-mazurskiego, pomorskiego, zachodniopomorskiego oraz kujawsko-pomorskiego (rys. 11).

Rysunek 11. Udział wydatków ogółem w przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych w 2008 r. i 2018 r. według województw (w %)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W 2018 r. udział wydatków ogółem w dochodzie rozporządzalnym w gospodarstwach domowych spadł we wszystkich województwach. Większą część dochodów rozporządzalnych niż przeciętnie w kraju, powyżej 70% wydawali mieszkańcy województw: łódzkiego, opolskiego, pomorskiego, śląskiego, dolnośląskiego, zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego, podkarpackiego i lubelskiego.

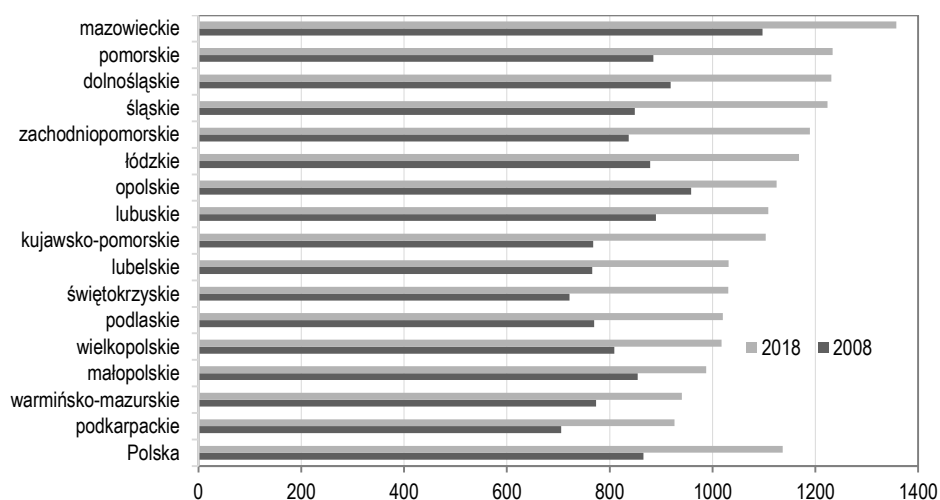
Największy spadek udziału wydatków ogółem w dochodach rozporządzalnych w latach 2008-2018, o ponad 20 p.p. odnotowano w gospodarstwach z województw: małopolskiego, podkarpackiego i lubelskiego. Z kolei w najmniejszym stopniu uległ obniżeniu w gospodarstwach z województw: pomorskiego o 9 p.p. oraz łódzkiego, kujawsko-pomorskiego, dolnośląskiego, śląskiego i zachodniopomorskiego – o mniej niż 15 p.p. (rys. 11).

4.3.2. WARTOŚĆ I STRUKTURA WYDATKÓW NA TOWARY I USŁUGI KONSUMPCYJNE

W Polsce w 2008 r. udział wydatków konsumpcyjnych w wydatkach ogółem wahał się od 94,28% w województwie opolskim do 96,65% w świętokrzyskim, przy średniej krajowej 95,7%, natomiast dekadę później w 2018 r. średnio w kraju wzrósł do poziomu 95,76%. Wzrost omawianych wydatków w strukturze wystąpił w województwach: lubuskim, podkarpackim, małopolskim, lubelskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim, opolskim, warmińsko-mazurskim i dolnośląskim.

Warto dodać, że poziom wydatków ogółem na osobę był wyższy od średniej wydatków w Polsce w 2008 r. w sześciu województwach, tj.: łódzkim, pomorskim, lubuskim, dolnośląskim, opolskim i mazowieckim. Były to te same województwa (poza województwem łódzkim), w których również zaobserwowano najwyższe przeciętne miesięczne

dochody rozporządzalne na osobę. Najwięcej w gospodarstwach domowych wydawano na towary i usługi konsumpcyjne w województwie mazowieckim – 1097,36 zł, tj. o 26,82% więcej wobec średniej w kraju, z kolei najmniej w województwie podkarpackim – 705,53 zł/osobę/miesiąc (o 18,47% mniej niż przeciętne w kraju). W 2018 r. dwa skrajne pod względem poziomu wydatków województwa nie zmieniły swojej pozycji, jednak inna była skala wzrostu wydatków – w województwie mazowieckim. Wydatki na towary i usług konsumpcyjne wzrosły o 23,68% w porównaniu do 2008 r., zaś w województwie podkarpackim o 31,24%. Wciąż jednak w województwie mazowieckim gospodarstwa domowe w 2018 r. wydawały średnio o 46,57% więcej (wobec 55,54% w 2008 r.) od tych w województwie podkarpackim (rys. 12).

Rysunek 12. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych według województw w 2008 r. i 2018 r. (w zł)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

Relacja wydatków konsumpcyjnych w stosunku do średniej wzrosła w 2018 r. w porównaniu do 2008 r. w dziewięciu województwach, w największym stopniu w śląskim o 9,54 p.p., kujawsko-pomorskim o 8,35 p.p i w zachodniopomorskim o 7,89 p.p. Uległa ona zmniejszeniu w pozostałych województwach, najbardziej w małopolskim (o 11,87 p.p.), opolskim (o 11,76 p.p.) i mazowieckim (o 7,40 p.p.)²⁸².

Struktura wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe była także zróżnicowana terytorialnie. Największą część tych wydatków konsumpcyjnych w 2008 r. przeznaczały gospodarstwa domowe z województwa świętokrzyskiego – prawie 31%, a najmniej z mazowieckiego, nieco ponad 23% (tab. 8). W 2018 r. wciąż najmniejszy udział w wydat-

²⁸² Na zróżnicowanie wysokości oraz struktury wydatków konsumpcyjnych według województw wpływ może mieć poziom bezrobocia. W 2008 r. i w 2018 r. stopa bezrobocia w województwach kształtowała się następująco (odpowiednio, w %): dolnośląskie: 10,0 i 5,2; kujawsko-pomorskie: 13,3 i 8,8; lubelskie: 11,2 i 8,0; lubuskie: 12,5 i 5,8; łódzkie: 9,2 i 6,1; małopolskie: 7,5 i 4,7; mazowieckie: 7,3 i 4,9; opolskie: 9,8 i 6,3; podkarpackie: 13,0 i 8,7; podlaskie: 9,7 i 7,7; pomorskie: 8,4 i 4,9; śląskie: 6,9 i 4,3; świętokrzyskie: 13,7 i 8,3; warmińsko-mazurskie: 16,8 i 10,4; wielkopolskie: 6,4 i 3,2; zachodniopomorskie: 13,3 i 7,4. Źródło: GUS: BDL.

kach na ten cel mieli mieszkańcy województwa mazowieckiego (22,6%), a najwięcej – prawie 30% podkarpackiego.

Biorąc pod uwagę potrzeby bytowe, tj. wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz użytkowanie mieszkania i nośniki energii, stanowiły one dominujący udział w wydatkach gospodarstw domowych województw świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego – ponad 50% w 2008 r., podczas gdy najmniejszy mazowieckiego i opolskiego, odpowiednio: 41,79% i 43,03%. Nadal po dziesięciu latach (w 2018 r.) najmniejsze procentowo wydatki na cele bytowe obecne były w województwach mazowieckim i opolskim, odpowiednio: 40,13% i 42,74%, a największe w warmińsko-mazurskim (50,16%) i małopolskim (49,30%).

Z kolei na potrzeby wyższego rzędu, tj. edukację, rekreację i kulturę oraz restauracje i hotele w wydatkach konsumpcyjnych w 2008 r. gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo mazowieckie przeznaczały co siódmą złotówkę, a opolskie co ósmą złotówkę, natomiast najmniejsza część, która szła na ten cel identyfikowano w gospodarstwach z województw: świętokrzyskiego i podkarpackiego (co jedenasta złotówka). W 2018 r. ranking województw pod względem udziału wydatków na potrzeby wyższego rzędu w wydatkach konsumpcyjnych był podobny.

W celu określenia różnic w zachowaniach konsumpcyjnych gospodarstw domowych w różnych regionach kraju porównano strukturę wydatków konsumpcyjnych w danym województwie do przeciętnej struktury w Polsce w 2008 r. i 2018 r. (tab. 9).

Województwem w największym stopniu różniącym się od typowych wzorców konsumpcji w Polsce w 2008 r. było mazowieckie, w którym struktura wydatków może świadczyć o tym, że poziom życia gospodarstw domowych na tym terenie był najwyższy. W 2018 r. różnice te pogłębiły się. Najbardziej od struktury wydatków konsumpcyjnych przeciętnego gospodarstwa domowego w kraju różniła się struktura wydatków gospodarstw z województwa podlaskiego. Otóż udział wydatków na potrzeby bytowe był jednym z najwyższych w kraju, a dysproporcje struktury pogłębiły się, co może świadczyć o trudniejszych niż przeciętnie warunkach życia gospodarstw domowych. Duże różnice występowały również w odniesieniu do województw: warmińsko-mazurskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego, a zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych pogłębiło się między 2008 a 2018 r.

W 2008 r. najbardziej zbliżoną do średniej Polski strukturą wydatków konsumpcyjnych charakteryzowało się województwo małopolskie, ale różnice znacznie się pogłębiły w 2018 r. Z kolei w analizowanym okresie upodabniały się do przeciętnej struktury wydatków gospodarstw domowych wydatki z województwa pomorskiego. Typowe zachowania konsumpcyjne charakteryzowały ponadto gospodarstwa domowe z województwa dolnośląskiego.

Tabela 8. Struktura wydatków gospodarstw domowych na towary i usługi konsumpcyjne ogółem według województw w 2008 r. i 2018 r. (w %)

Wyszczególnienie	Wydatki na												
	żywność i napoje bealkoholowe	napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe, i narkotyki	odzież i obuwie	użytkowanie mieszkania i nośniki energii	wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	zdrowie	transport	łączność	rekreacja i kultura	edukacja	restauracje i hotele	pozostałe towary i usługi	kieszonkowe
	2008												
Polska	26,71	2,75	5,75	19,74	5,71	5,05	10,53	4,97	8,30	1,30	2,09	5,47	1,64
Dolnośląskie	25,12	2,87	5,08	20,41	5,85	5,63	11,3	5,18	8,52	1,23	2,31	5,10	1,40
Kujawsko-pomorskie	28,03	3,16	5,78	19,92	6,18	4,14	10,08	4,94	8,20	1,29	1,39	5,12	1,77
Lubelskie	27,45	2,51	6,14	18,86	6,18	5,37	11,72	5,00	7,24	0,94	2,01	5,54	1,03
Lubuskie	26,96	2,86	6,08	20,93	6,47	4,64	8,98	4,97	7,87	0,99	1,84	5,81	1,58
Łódzkie	26,22	2,92	5,60	19,60	5,07	5,46	10,97	4,83	8,08	1,40	2,75	5,79	1,30
Małopolskie	26,98	2,35	5,47	20,12	5,57	5,13	10,29	4,94	8,15	1,26	1,77	5,50	2,47
Mazowieckie	23,44	2,65	6,33	18,35	5,61	5,66	12,14	4,98	9,86	1,75	2,65	5,76	0,82
Opolskie	24,79	3,16	5,29	18,24	5,71	5,48	11,60	4,48	8,77	1,12	2,61	5,63	3,12
Podkarpackie	30,13	2,10	6,02	17,79	5,70	5,42	10,69	4,64	6,88	1,14	1,36	5,75	2,37
Podlaskie	29,93	2,54	5,98	19,14	6,36	5,04	10,23	5,00	7,24	1,15	1,46	5,57	0,37
Pomorskie	26,48	2,82	5,94	18,55	6,29	4,61	10,32	4,71	8,65	1,31	2,18	6,21	1,92
Śląskie	26,95	2,85	5,49	22,00	5,83	4,53	8,99	4,94	8,37	1,06	2,02	5,00	1,96
Świętokrzyskie	30,93	2,32	5,66	20,80	5,83	5,16	9,90	4,78	6,33	1,30	1,42	5,20	0,38
Warmińsko-mazurskie	29,30	3,05	6,08	20,85	5,98	4,33	8,43	5,41	7,40	1,49	1,66	5,32	0,70
Wielkopolskie	28,23	2,88	5,32	19,95	4,90	4,61	10,55	5,22	7,82	1,31	1,80	5,18	2,23
Zachodniopomorskie	28,01	3,23	5,67	20,56	5,24	4,20	8,05	5,17	8,16	1,12	2,27	5,19	3,12

Tabela 8, cd.

Wyszczególnienie	Wydatki na												
	żywność i napoje bealkoholowe	napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe, i narkotyki	odzież i obuwie	użytkowanie mieszkania i nośniki energii	wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	zdrowie	transport	łączność	rekreacja i kultura	edukacja	restauracje i hotele	pozostałe towary i usługi	kieszonkowe
	2018												
Polska	25,91	2,60	5,15	19,13	5,90	5,23	10,91	4,19	6,77	1,08	5,18	6,33	1,61
Dolnośląskie	24,38	2,67	4,91	19,10	6,85	4,91	10,87	4,25	7,34	1,06	5,86	6,44	1,35
Kujawsko-pomorskie	27,11	2,83	5,22	19,19	5,94	5,09	11,38	4,77	6,00	0,82	3,76	6,28	1,61
Lubelskie	27,51	2,26	5,57	16,31	6,22	5,42	11,89	4,51	6,32	0,79	4,92	7,30	0,99
Lubuskie	26,42	3,01	4,39	20,69	6,35	4,58	10,87	4,38	6,56	1,12	4,29	5,56	1,78
Łódzkie	25,15	2,45	5,62	18,78	5,60	5,89	10,09	4,23	6,42	0,77	5,49	6,96	2,55
Małopolskie	27,69	2,39	4,74	21,61	5,09	5,00	9,61	3,88	5,92	1,00	5,62	5,62	1,83
Mazowieckie	22,60	2,52	5,33	17,53	6,13	5,58	12,62	3,47	8,17	1,80	6,74	6,78	0,76
Opolskie	25,65	2,95	4,25	17,09	5,41	5,12	9,62	4,19	6,88	0,82	6,59	7,84	3,59
Podkarpackie	29,90	2,24	5,41	17,60	6,44	5,05	10,62	4,20	5,58	0,67	3,48	6,17	2,63
Podlaskie	29,75	2,43	5,84	17,22	6,35	4,43	12,75	4,41	5,26	0,75	4,34	6,16	0,31
Pomorskie	25,77	3,11	5,35	18,91	5,44	5,58	10,91	4,72	6,60	1,26	4,54	6,28	1,55
Śląskie	24,97	2,81	4,83	20,44	5,93	5,31	11,38	3,97	7,70	0,85	4,07	5,87	1,86
Świętokrzyskie	28,93	2,23	5,72	19,33	7,46	5,45	10,47	3,36	5,38	0,72	4,49	6,34	0,11
Warmińsko-mazurskie	29,20	2,75	5,35	20,95	6,22	4,83	8,78	4,80	5,69	1,01	4,34	6,01	0,07
Wielkopolskie	27,00	2,45	5,01	20,56	4,84	5,09	9,71	4,84	6,11	1,10	5,16	5,59	2,51
Zachodniopomorskie	26,74	2,65	4,98	20,24	5,47	4,52	8,81	4,83	6,24	0,97	5,53	6,51	2,52

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

Tabela 9. Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych w poszczególnych województwach względem Polski w latach 2008 i 2018

Lata	Województwo							
	dolnośląskie	kujawsko-pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie
2008	0,0294	0,0254	0,0323	0,0299	0,0210	0,0161	0,0567	0,0455
2018	0,0245	0,0264	0,0479	0,0331	0,0306	0,0491	0,0657	0,0536
	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warminsko-mazurskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie
2008	0,0525	0,0423	0,0231	0,0312	0,0551	0,0524	0,0274	0,0446
2018	0,0582	0,0704	0,0176	0,0328	0,0558	0,0640	0,0410	0,0405

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W latach 2008-2018 w większości województw zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych względem ogółu gospodarstw domowych w Polsce zwiększyło się, poza województwami: pomorskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim.

W celu określenia międzywojewódzkich różnic w strukturze wydatków oraz zmian zachodzących w latach 2008-2018 obliczono miary zróżnicowania struktury między poszczególnymi parami województw. Średnie wartości tej miary oraz jej zmienność dla wszystkich par województw w 2008 r. i 2018 r. przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Wartości miary zróżnicowania struktur wydatków konsumpcyjnych ogółem między województwami w 2008 r. i 2018 r.

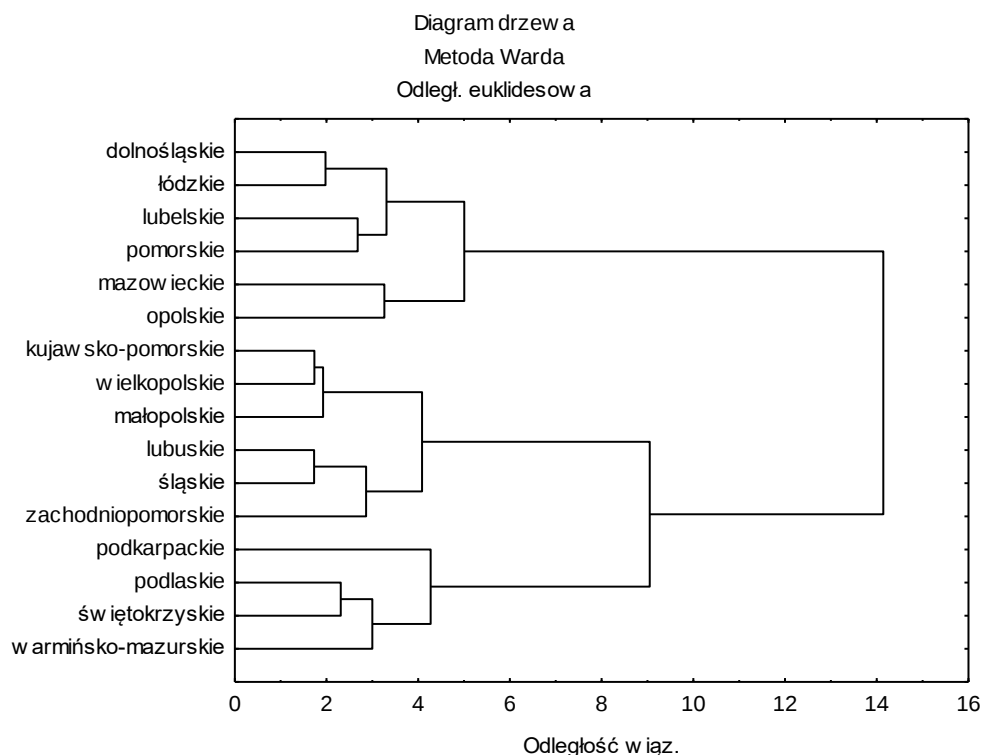
Wyszczególnienie	Lata			
	2008		2018	
Średnia	0,0523		0,0624	
Odchylenie	0,0174		0,0193	
Zmienność (w %)	33,27		30,93	
Min	0,0219	lubuskie – śląskie	0,0223	wielkopolskie – zachodniopomorskie
Max	0,1016	mazowieckie – świętokrzyskie	0,1172	mazowieckie - warminsko-mazurskie

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W latach 2008-2018 różnice w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych wrosły. Oznacza to zwiększanie się dysproporcji konsumpcji i polaryzacji poziomu życia w kraju. W 2008 r. struktura wydatków konsumpcyjnych najbardziej różniła się między gospodarstwami z województwa mazowieckiego i świętokrzyskiego, przy czym w 2018 r. zróżnicowanie uległo niewielkiemu zmniejszeniu, chociaż i tak pozostało na relatywnie wysokim poziomie.

Zachowaniami konsumpcyjnymi różniły się również gospodarstwa z województw: opolskiego i świętokrzyskiego oraz mazowieckiego i zachodniopomorskiego. W 2018 r. najbardziej odmienne wobec średniej były województwa mazowieckie i warminsko-mazurskie. Relatywnie duże różnice wystąpiły również w zachowaniach konsumpcyjnych gospodarstw z województw: małopolskiego i mazowieckiego oraz mazowieckiego i wiel-

kopolskiego, podczas gdy należy uznać za zbliżone i podobne do siebie pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych w 2008 r. gospodarstwa domowe z województw: lubuskiego i śląskiego.

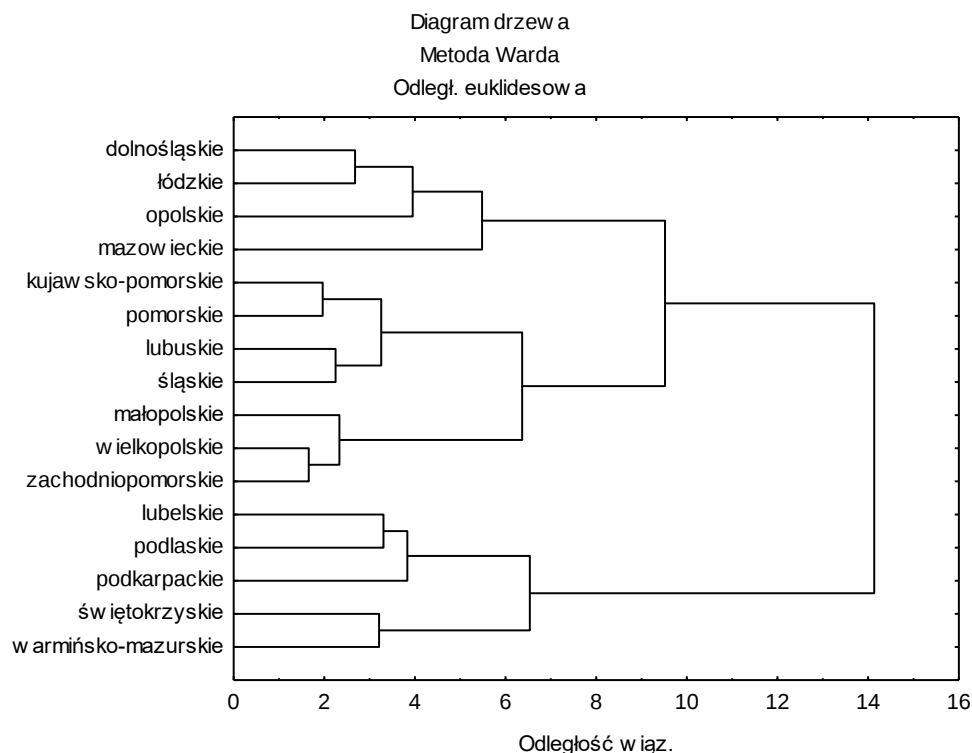

Rysunek 13. Grupowanie województw na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych w 2008 r. (w %)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008, GUS, Warszawa.

Dość podobnymi zachowaniami konsumpcyjnymi charakteryzowały się również gospodarstwa z województw kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego oraz małopolskiego i wielkopolskiego. W 2018 r. zbliżone pod względem analizowanej struktury były gospodarstwa z województw: wielkopolskiego i zachodniopomorskiego, jak również kolejne pary – z województw: kujawsko-pomorskiego i pomorskiego oraz małopolskiego i wielkopolskiego. Struktura wydatków gospodarstw domowych z 16 województw pozwoliła na grupowanie regionów ze względu na podobne zachowania konsumpcyjne pod względem struktur wydatków konsumpcyjnych. Grupowania dokonano dla dwóch skrajnych lat, tj. dla 2008 r. i 2018 r. W tym celu wykorzystano hierarchiczną metodę grupowania – analizę skupień metodą Warda. I tak, w 2008 r. wyróżniono trzy grupy regionów, tj. w pierwszej znalazło się sześć województw: dolnośląskie, łódzkie, lubelskie, pomorskie, mazowieckie i opolskie (rys. 13). Cechowały się one relatywnie niskim udziałem wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe oraz relatywnie wysokim udziałem wydatków na zdrowie, transport i restauracje i hotele w wydatkach ogółem. Do drugiej grupy zaklasyfikowano

również sześć województw: kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, małopolskie, lubuskie, śląskie i zachodniopomorskie. Wyróżniał je relatywnie niski udział w strukturze wydatków ogółem na zdrowie i transport. W trzeciej grupie województw znalazły się głównie te ze ścian wschodniej, tj.: podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. Ich specyfiką okazało się to, iż miały wysoki udział wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz relatywnie niski na rekreację i kulturę oraz na restauracje i hotele.

Rysunek 14. Grupowanie województw na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2018 r. (w %)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2018, GUS, Warszawa.

W 2018 r. również wyróżniono trzy grupy obszarów Polski (województw), jednak różniły się one od grup wyróżnionych w 2008 r. (rys. 14). Widać jednocześnie, że w porównaniu z 2008 r. występują większe różnice pod względem liczebności województw w grupach. W pierwszej grupie znalazły się województwa: dolnośląskie, łódzkie, opolskie i mazowieckie, jednak to ostatnie różniło się nieznacznie od pozostałych województw w grupie. Drugie skupienie – najliczniejsze – składało się z siedmiu województw: do województw z grupy drugiej z 2008 r. dołączyło województwo pomorskie. Z kolei w grupie trzeciej, w porównaniu do 2008 r. znalazło się dodatkowo województwo lubelskie. W 2018 r., w porównaniu do 2008 struktura wydatków konsumpcyjnych w wydatkach ogółem województw z grupy drugiej stała się bardziej podobna do struktury wydatków konsumpcyjnych w województwach z grupy 1.

Na podstawie przeprowadzonego grupowania można zauważyć, że gospodarstwa domowe z województw Polski Wschodniej, a więc z regionów o najniższym poziomie rozwoju mierzonym PKB *per capita* charakteryzują się odmiennymi zachowaniami konsumpcyjnymi niż gospodarstwa w pozostałych częściach kraju.

W celu określenia zależności między poziomem rozwoju gospodarczego regionu a strukturą wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych obliczono współczynnik korelacji Pearsona między PKB *per capita* a udziałem wydatków na poszczególne grupy dóbr w wydatkach konsumpcyjnych ogółem w województwach (tab. 11).

Tabela 11. Zależność PKB *per capita* i udziału wydatków na poszczególne grupy dóbr i usług konsumpcyjnych w latach 2008 i 2018

Wyszczególnienie	2008	2018
PKB <i>per capita</i> a udział wydatków na:		
Żywność i napoje bezalkoholowe	-0,71	-0,62
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	0,18	0,30
Odzież i obuwie	-0,02	-0,38
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	-0,01	0,42
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	-0,31	-0,40
Zdrowie	0,21	0,20
Transport	0,32	-0,09
Łączność	0,13	0,05
Rekreacja i kultura	0,80	0,54
Edukacja	0,61	0,32
Restauracje i hotele	0,57	0,28
Pozostałe towary i usługi	0,00	-0,29
Kieszonkowe	-0,03	0,34

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W 2008 r. największą wartość współczynnika korelacji liniowej – 0,8 odnotowano dla PKB *per capita* oraz udziału wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Po dziesięciu latach zależność ta zmniejszyła się do poziomu 0,54. Dodatnia korelacja potwierdza prawidłowość, że udział wydatków na dobra wyższego rzędu wzrasta wraz ze wzrostem dochodu gospodarstw domowych. Dostatecznie silna ujemna korelacja wystąpiła w przypadku udziału wydatków na żywność, której siła zmniejszyła się w ostatnim roku analizy. Ogólnie w większości grup wydatków zaobserwowano zmniejszenie się liniowej zależności między PKB *per capita* a udziałem danej grupy wydatków w wydatkach konsumpcyjnych. Może to wynikać z faktu, że PKB *per capita* w województwie nie odzwierciedla poziomu dochodów gospodarstw domowych w tym województwie.

4.4. DOCHODY I WYDATKI KONSUMPCYJNE GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG KLASY MIEJSCOWOŚCI ZAMIESZKANIA

4.4.1. ZMIANY LICZBY MIESZKAŃCÓW NA WSIACH I W MIASTACH

W 2006 roku 38,7% ludności Polski zamieszkiwało wsie, a 61,3% miasta. W miastach do 20 tys. mieszkańców funkcjonowało ok. 12,9% ludności kraju, zaś 19,5% zamieszkiwało miasta od 20 do 99 tys. mieszkańców, podczas gdy 8% miasta liczące od 100 do 199 tys. mieszkańców, a 20,9% 200 tys. i więcej mieszkańców. W 2006 roku było w Polsce 5 miast o liczbie ludności 500 tys. i więcej: Warszawa (1,702 mln.), Łódź (760,3 tys.), Kraków (756,3 tys.), Wrocław (634,6 tys.), Poznań (565 tys.)²⁸³.

W 2018 roku w kraju zmniejszył się udział ludności zamieszkującej miasta do 60,1%, na rzecz cieszącej się coraz większą popularnością wśród Polaków wsi (39,9%). Biorąc pod uwagę osadnictwo w miastach około 12,9% ludności kraju mieszkało w małych miastach do 20 tys. mieszkańców, blisko 19,2% w miastach od 20 do 99 tys. mieszkańców, 8% od 100 do 199 tys. mieszkańców, a 19,9% liczących ponad 200 tys. mieszkańców. Nadal najbardziej zaludnionymi były miasta wojewódzkie, a na pięciu pierwszych pozycjach utrzymywały się te same, z tą różnicą, że w Krakowie osiedliło się do 2018 r. więcej osób, niż w Łodzi odpowiednio łącznie 771,1 tys. oraz 685,3 tys. mieszkańców²⁸⁴. Warszawa jako stolica oraz centrum administracyjno-educacyjne, a także atrakcyjny i rozwijający się rynek pracy skłoniła do zamieszkania 1,778 mln osób, podczas gdy na przykład Wrocław 640,6 tys., a Poznań 536,4 tys.²⁸⁵. Wzrost udziału ludności zamieszkującej wsie wynikał z odpływu mieszkańców zwłaszcza małych miast od 20 do 99 tys. mieszkańców oraz największych, mających ponad 200 tys. mieszkańców.

Z dekady na dekadę udział napływu ludności na wieś, w stosunku do odpływu, wzrastał najszybciej w wielkich miastach. Jest on podyktowany w dużej mierze efektem suburbanizacji związanej z lokowaniem inwestycji w dużych ośrodkach miejskich i obszarach je otaczających. Konsekwencją metropolizacji działań gospodarczych staje się selektywny napływ kapitału ludzkiego²⁸⁶. Co więcej, widoczny jest także proces dekoncentracji aglomeracji miejskiej, tj. rozwój przestrzenny aglomeracji poprzez wzrost przemieszczeń ludności na obszary okalające wyraźnie zaznaczone centrum miejskie – zamożniejsza ludność miast, szukająca bardziej komfortowych warunków do życia, osiedla się na terenach podmiejskich (tj. wiejskich, które utraciły już dawno swój rolniczy charakter)²⁸⁷. Ponadto na bilans przemieszczeń w wielkich miastach ma wpływ występująca w nich sytuacja społeczno-ekonomiczna. Choć eksperci potwierdzają, że są miasta, jak np. Poznań²⁸⁸, które dobrze radzą sobie z rozwojem gospodarczym, jednak z drugiej strony

²⁸³ GUS (2007): Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 205-208.

²⁸⁴ Liszewski S. (2005): Delimitacja obszaru metropolitalnego Łodzi, [w:] Obszar metropolitalny Łodzi – wyzwania i problemy, Bald K., Markowski T. (red.), Biuletyn PAN, Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, z. 215, Warszawa.

²⁸⁵ GUS (2019): Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 214-216.

²⁸⁶ Kałuża-Kopias D. (2010): Migracje wewnętrzne w łodzi na tle wybranych, największych miast w Polsce, Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica, 35, 199-217, Mikulec A. (2008): Próba delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi na podstawie ruchu wędrownego ludności w latach 1989-2007, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.

²⁸⁷ Markowski T., Marszał T. (2007): Metropolie obszary metropolitalne metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe, KPZK PAN, Warszawa.

²⁸⁸ Kałuża-Kopias D. (2010): Migracje..., op. cit., 199-217.

niejednokrotnie z powodów infrastrukturalnych, zaszłości historycznych, obyczajowych czy mentalnych są miastami „zamkniętymi” na przybyszów z zewnątrz.

W zależności od czynników sprawczych można wyróżnić cztery podstawowe powody migracji w Polsce. Pierwszym jest migracja stała, która ma na celu osiedlenie się na danym terytorium, lub ma charakter powrotu do dawnego miejsca zamieszkania (reemigracja). Migracja dobrowolna wynika z powodów ekonomicznych lub kulturowych, podczas gdy przymusowej podłożem jest konieczność, np. polityczna, religijna, rasowa itp. Trzecim powodem migracji jest cel – zamiar uzyskania np. lepszego wykształcenia, zawodu, dochodów itp., podczas gdy przypadkowa wynika z deportacji, czy zawarcia małżeństw mieszanych. Ostatnim typem jest migracja innowacyjna lub konserwatywna. Sytuacja na krajowym rynku pracy (wakaty, bezrobocie) oraz oferowane przez pracodawców wynagrodzenie ma istotne znaczenie dla aktywności Polaków w poszukiwaniu pracy. Problem ze znalezieniem pracy mają zarówno osoby młode i bez kwalifikacji, jak i osoby starsze, powyżej 50. roku życia. Zdobycie nowych kwalifikacji, wyższego wykształcenia i ukończenie kilku fakultetów nie gwarantuje zatrudnienia. Wśród przyczyn ekonomicznych przemieszczania się ludności w kraju można zaliczyć tzw. wolny wybór, podyktowany koniecznością zdobycia doświadczenia zawodowego, chęcią sprawdzenia się w środowisku biznesowym, nawiązywanie kontaktów czy zrobienia kariery²⁸⁹.

4.4.2. ZMIANY W POZIOMIE DOCHODÓW ROZPORZĄDZALNYCH I WYDATKÓW OGÓŁEM

W badanym okresie poprawiła się sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce, na co wskazuje wzrost przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego (rys. 15). W 2006 roku najuboższe gospodarstwa domowe – wiejskie²⁹⁰ – dysponowały dochodami rozporządzalnymi o 48% niższymi niż najzasobniejsze gospodarstwa domowe z największych miast. W 2018 roku przeciętne dochody rozporządzalne w wiejskich gospodarstwach domowych były już tylko o 39% niższe niż w tych zamieszkujących miasta liczące 500 tys. i więcej mieszkańców. Dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych z miast liczących poniżej 20 tys. mieszkańców w 2006 r. wynosiły 59% poziomu z największych miast, a w 2018 r. 68%.

Dysproporcje między gospodarstwami domowymi z poszczególnych klas miejscowości zamieszkania uległy zmniejszeniu, nadal jednak dochody przeciętnie były większe w gospodarstwach domowych z większych miejscowości.

W Polsce poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw domowych przełożyła się zarówno na zmiany w ruchach wewnętrznych, jak i na zwiększenie wydatków ogółem na osobę w poszczególnych typach gospodarstw domowych (rys. 16).

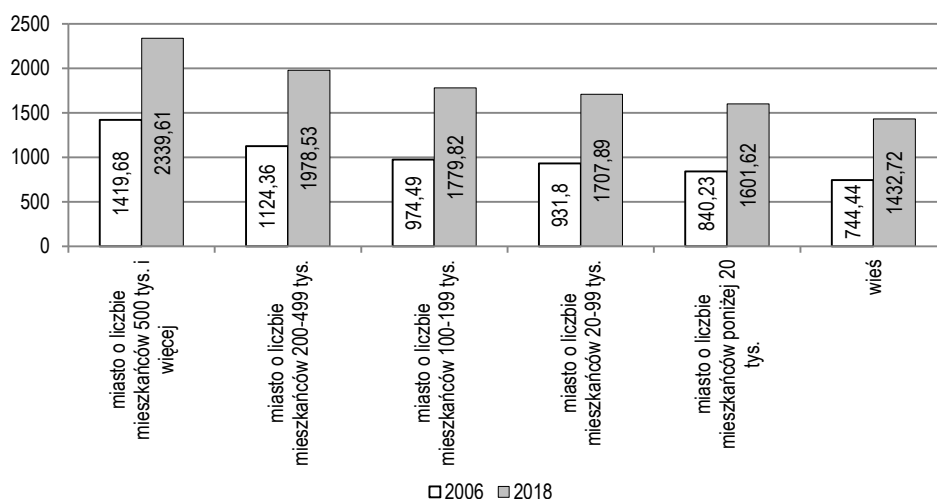
Pomiędzy rokiem 2006 a 2018 wydatki gospodarstw domowych ogółem zwiększyły się w ujęciu nominalnym o 59%, a realnym wzrosły o ok. 26%²⁹¹. Rozpatrując zmiany wartości realnej wydatków w poszczególnych latach można zauważyć, że poza latami: 2011, 2012 oraz 2018 odnotowywano ich wzrost. Największy wzrost w stosunku do roku poprzedniego odnotowano w latach 2007, 2008, oraz 2016. Nominalne wydatki ogółem

²⁸⁹ Michałków I. (2011): Ekonomiczne uwarunkowania emigracji Polaków do krajów Europy Zachodniej, Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne, 2, 267.

²⁹⁰ Raczkowska M., Wrzesińska-Kowal J. (2015): Nierówności i ubóstwo ekonomiczne na obszarach wiejskich w Polsce, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 105, 1, 7-17.

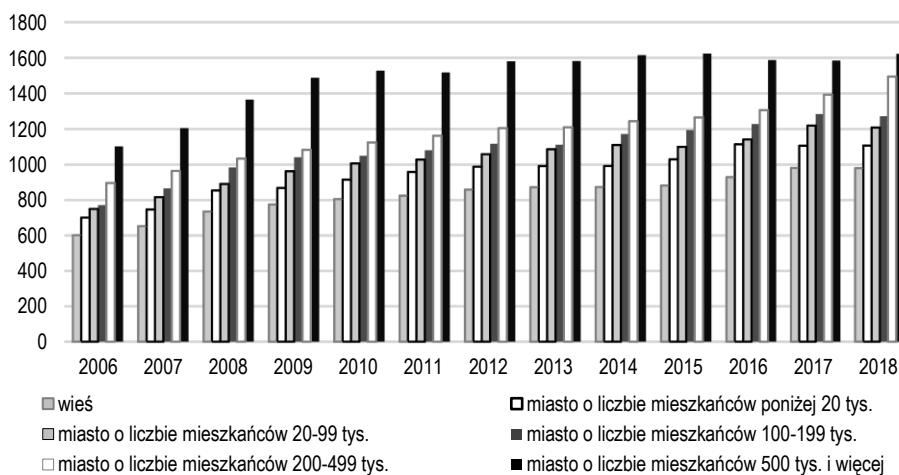
²⁹¹ GUS: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych/>, (10.05.2020).

na osobę w gospodarstwie domowym we wszystkich latach były najwyższe w miastach o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej, natomiast najniższe na wsi, stanowiąc od 52% do 62% wydatków realizowanych w największych aglomeracjach w kraju.

Rysunek 15. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych w latach 2006 i 2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Rysunek 16. Przeciętne miesięczne wydatki ogółem w gospodarstwach domowych w latach 2006-2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Po przystąpieniu Polski do UE na skutek realizacji wspólnej polityki rolnej oraz polityki spójności zmniejszyły się dysproporcje pomiędzy dochodami ludności wiejskiej, głównie rolników, oraz miejskiej²⁹². W 2006 roku wydatki na osobę w gospodarstwach domowych wiejskich wynosiły 602 zł, podczas gdy w 2018 roku 980 zł, zatem nominalnie zwiększyły się o 62%. W większym stopniu zwiększyły się jednak wydatki w gospodarstwach domowych zamieszkałych w miastach o liczbie mieszkańców 200-499 tys. (o 67% z 897 zł do 1494 zł) oraz w miastach liczących 100-199 tys. osób (o 65% z 772 zł do 1272 zł).

Najmniejsze wzrosty wydatków ogółem odnotowano w największych miastach – powyżej 500 tys. mieszkańców (z 1102 zł do 1622 zł, czyli o 47%). Ponieważ wydatki rosły w najmniejszym stopniu w gospodarstwach domowych zamieszkałych w największych miastach, gdzie początkowy ich poziom był najwyższy, można mówić o zmniejszaniu się w tym zakresie różnic między gospodarstwami zamieszkującymi największe miasta a pozostałymi. O ile relacja wysokości przeciętnych miesięcznych wydatków na osobę w gospodarstwach domowych zamieszkałych w miastach o liczbie mieszkańców od 200 do 499 tys. w stosunku do przeciętnych miesięcznych wydatków w gospodarstwach domowych zamieszkujących największe miasta początkowo wynosiła 0,81, to na koniec analizowanego okresu wynosiła 0,92. Można zatem stwierdzić, że dystans pomiędzy miastami o liczbie mieszkańców powyżej 500 tys. a miastami o liczbie mieszkańców od 200 do 499 tys. w ostatnich latach się zmniejszył.

W tabeli 12 przedstawiono poziom przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwie domowym na osobę według klasy miejscowości zamieszkania. Od 2006 do 2018 roku ich poziom w gospodarstwach domowych ogółem zwiększył się o 59,5% (z 712,56 zł do 1136,54 zł). Największy wzrost zaobserwowano w gospodarstwach domowych zamieszkujących miasta od 200 do 499 tys. mieszkańców (o 65,6% z 858,33 zł do 1421,74 zł), a najmniejszy w największych miastach (o 46,7% do poziomu 1548,09 zł). W wiejskich gospodarstwach domowych wydatki na towary i usługi konsumpcyjne zwiększyły się o 64% (z 577,22 zł do 946,38 zł/osobę/miesiąc), a w miejskich o 57,9% (z 796,85 zł do 1258,27%).

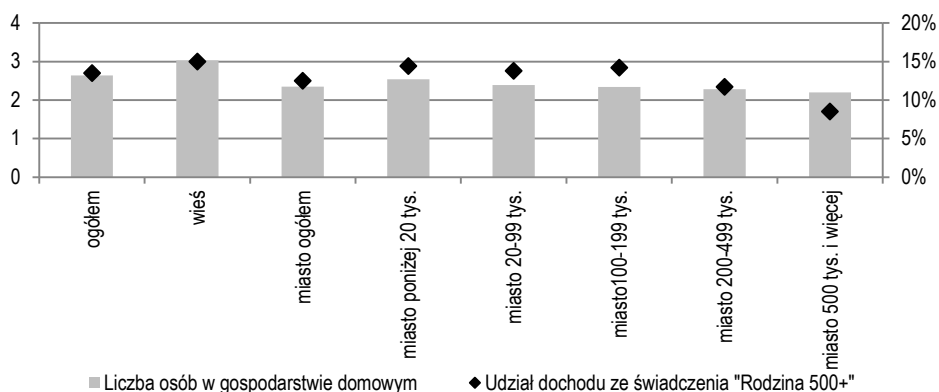
Tabela 12. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w latach 2006-2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)

Wyszczególnienie	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Gospodarstwa domowe ogółem	712,56	865,32	945,80	1005,19	1031,62	1082,83	1136,54
Wieś	577,22	704,61	771,74	826,65	842,56	897,98	946,38
Miasto ogółem	796,85	965,42	1054,21	1119,88	1153,21	1201,14	1258,27
Miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	667,98	817,82	872,62	943,61	946,11	1067,70	1059,10
Miasto o liczbie mieszkańców 20-99 tys.	715,77	850,00	956,96	1009,77	1052,06	1088,11	1152,00
Miasto o liczbie mieszkańców 100-199 tys.	738,26	936,91	996,62	1064,17	1113,64	1168,19	1212,51
Miasto o liczbie mieszkańców 200-499 tys.	858,33	993,18	1072,07	1150,76	1190,91	1238,32	1421,74
Miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	1055,39	1307,71	1457,27	1507,49	1543,57	1509,03	1548,09

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

²⁹² Kozera A., Stanisławska J., Wysocki F. (2014): Sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 101(2), 91.

Mimo że poziom przeciętnych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w największych miastach rósł najwolniej, to nadal pozostawały one najwyższe spośród wszystkich klas miejscowości zamieszkania. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w wiejskich gospodarstwach domowych stanowiły od 53-55% (w latach 2006-2015), zaś w gospodarstwach zamieszkujących największe miasta kształtował się w granicach 60-62% (w latach 2016-2018). Prawdopodobnie jest to związane z wprowadzonym w 2016 r. programem „Rodzina 500+”, gdyż w gospodarstwach domowych mieszkających na wsi przeciętna liczba osób jest największa (rys. 17).

Rysunek 17. Przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych (lewa oś) oraz udział dochodu ze świadczenia „Rodzina 500+” w przeciętnym dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę w gospodarstwach domowych, które otrzymywały to świadczenie (prawa oś) według klasy miejscowości zamieszkania w 2018 r.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2018, GUS, Warszawa.

I tak, dla porównania w 2018 r. przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym w Polsce wynosiła 2,64, podczas gdy w gospodarstwach wiejskich 3,03, a zamieszkujących największe miasta 2,2. Jednocześnie udział dochodu ze świadczenia „Rodzina 500+” stanowił największy udział w gospodarstwach wiejskich (15%), a najmniejszy w gospodarstwach domowych w miastach liczących ponad 500 tys. ludności (8,5%).

4.4.3. WARTOŚĆ I STRUKTURA WYDATKÓW KONSUMPCYJNYCH

W Polsce największe wydatki na poszczególne kategorie towarów i usług konsumpcyjnych w podziale na miejsce zamieszkania gospodarstw domowych występowały w największych miastach poza w 2006 r. kieszonkowym, czyli kwotami wydatków nie-uwzględnionymi w pozostałych kategoriach. Najniższy poziom wydatków na poszczególne kategorie występował w gospodarstwach domowych wiejskich, nie licząc wydatków na transport, które w gospodarstwach domowych zamieszkujących na wsi były wyższe niż w gospodarstwach domowych z miast o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys. Ponieważ wydatki na transport obejmują nabycie środków transportu, ich eksploatację oraz wydatki na usługi transportowe²⁹³, wyższa wartość tych wydatków w wiejskich gospodarstwach

²⁹³ GUS (2019): Budżety..., op. cit., 323.

domowych nie jest niczym dziwnym w kontekście mniejszej dostępności do transportu publicznego na wsiach i w rezultacie konieczności wykorzystywania własnych środków transportu. W tabeli 13 przedstawiono wysokość wydatków na towary i usługi konsumpcyjne według klasyfikacji COICOP.

Tabela 13. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne według klasy miejscowości zamieszkania w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe według klasy miejscowości zamieszkania											
	miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej		miasto o liczbie mieszkańców 200-499 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 100-199 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 20-99 tys.		miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.		wieś	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
A	230,88	320,48	219,83	324,67	201,95	303,09	198,37	299,91	196,26	290,64	192,59	276,61
B	28,72	38,74	24,61	37,01	22,05	33,33	20,12	29,29	18,06	27,2	16,25	25,13
C	62,68	76,52	49,85	73,99	38,77	63,00	39,71	59,19	39,89	54,49	31,45	49,40
D	205,18	310,83	184,86	278,35	165,05	240,64	155,53	234,22	144,02	213,74	112,09	162,86
E	56,42	91,57	45,61	83,77	40,05	79,02	36,39	65,92	37,53	58,97	30,84	56,38
F	60,02	84,87	45,74	77,68	35,24	64,24	36,36	62,49	34,19	54,07	28,17	46,64
G	108,73	168,17	73,15	181,26	58,23	115,85	59,36	113,04	52,32	99,46	58,61	112,81
H	62,21	55,35	48,55	61,46	39,57	54,55	39,59	51,1	36,38	45,23	28,17	39,62
I	111,15	133,72	75,02	100,37	58,65	88,69	55,03	76,82	43,77	64,94	30,74	55,41
J	22,44	28,68	13,53	15,44	12,00	14,13	10,88	12,6	9,60	9,48	5,67	6,89
K	33,48	118,82	18,33	77,20	17,26	58,88	15,66	58,26	12,89	55,81	7,36	37,44
L	64,31	109,13	49,18	95,62	39,78	80,52	38,87	72,19	34,45	66,25	27,33	55,00
M	9,16	11,21	10,07	14,91	9,65	16,56	9,91	16,95	8,61	18,81	7,94	22,2

A – Żywność i napoje bezalkoholowe, B – Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki, C – Odzież i obuwie, D – Użytkowanie mieszkania i nośniki energii, E – Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, F – Zdrowie, G – Transport, H – Łączność, I – Rekreacja i kultura, J – Edukacja, K – Restauracje i hotele, L – Pozostałe towary i usługi, M – Kieszonkowe.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Największe dysproporcje w 2006 r. pomiędzy wysokością wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych zamieszkujących miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej oraz wsie występowały w odniesieniu do wydatków na restauracje i hotele (4,55 razy większe), edukację (3,96 razy większe) oraz rekreację i kulturę (3,62 razy większe), a najmniejsze na kieszonkowe (o 15% większe) oraz na żywność i napoje bezalkoholowe (o 20% większe).

W 2018 r. zmniejszył się dystans pod względem przeciętnych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne pomiędzy gospodarstwami domowymi zamieszkującymi największe miasta a tymi z miast liczących 200-499 tys. mieszkańców. Poziom przeciętnych wydatków w gospodarstwach domowych z największych miast nie był najwyższy w odniesieniu do wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, transport, łączność oraz kieszonkowe. Jednocześnie wysokość wydatków na kieszonkowe w gospodarstwach domowych wielkomiejskich była w 2018 roku najniższa spośród wszystkich klas miejscowości zamieszkania. Z kolei w gospodarstwach funkcjonujących na wsi najniższych przeciętnych wydatków nie odnotowano w odniesieniu do wydatków na transport oraz kieszonkowe.

Największe dysproporcje w 2018 r. pomiędzy wysokością wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych zamieszkujących miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej oraz wsie występowały w odniesieniu do edukacji (4,16 razy większe), restauracji i hoteli (3,17 razy większe) oraz rekreacji i kultury (2,41 razy większe), a najmniejsze na kieszonkowe (niemal 2-krotnie mniejsze) oraz na żywność i napoje bezalkoholowe (o 16% większe).

Podsumowując, można stwierdzić że między 2006 a 2018 r. dysproporcje dotyczące poziomu przeciętnych wydatków na osobę w gospodarstwie domowym wielkomiejskim oraz wiejskim uległy zmniejszeniu.

Zarówno w 2006 r., jak i w 2018 r. w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych dominowały te na żywność i napoje bezalkoholowe (tab. 14). W 2006 r. udział ich w wydatkach ogółem na towary i usługi konsumpcyjne był najniższy w gospodarstwach domowych zamieszkujących miasta liczące 500 tys. i więcej mieszkańców (21,9%) a największy na wsiach (33,4%). Znaczącą, z uwagi na skalę, kategorią wydatków są tzw. koszty stałe utrzymania gospodarstw domowego – czyli użytkowanie mieszkania i nośniki energii. Najwięcej przeznaczano na nie w gospodarstwach domowych z miast liczących 100-199 tys. mieszkańców – 22,4%, a najmniej w wiejskich oraz z największych miast (po 19,4%).

Tabela 14. Udział przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne ogółem na osobę w gospodarstwach domowych w 2006 r. i 2018 r. według klasy miejscowości zamieszkania (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe według klasy miejscowości zamieszkania											
	miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej		miasto o liczbie mieszkańców 200-499 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 100-199 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 20-99 tys.		miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.		wieś	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
A	21,9	20,7	25,6	22,8	27,4	25,0	27,7	26,0	29,4	27,4	33,4	29,2
B	2,7	2,5	2,9	2,6	3,0	2,7	2,8	2,5	2,7	2,6	2,8	2,7
C	5,9	4,9	5,8	5,2	5,3	5,2	5,5	5,1	6,0	5,1	5,4	5,2
D	19,4	20,1	21,5	19,6	22,4	19,8	21,7	20,3	21,6	20,2	19,4	17,2
E	5,3	5,9	5,3	5,9	5,4	6,5	5,1	5,7	5,6	5,6	5,3	6,0
F	5,7	5,5	5,3	5,5	4,8	5,3	5,1	5,4	5,1	5,1	4,9	4,9
G	10,3	10,9	8,5	12,7	7,9	9,6	8,3	9,8	7,8	9,4	10,2	11,9
H	5,9	3,6	5,7	4,3	5,4	4,5	5,5	4,4	5,4	4,3	4,9	4,2
I	10,5	8,6	8,7	7,1	7,9	7,3	7,7	6,7	6,6	6,1	5,3	5,9
J	2,1	1,9	1,6	1,1	1,6	1,2	1,5	1,1	1,4	0,9	1,0	0,7
K	3,2	7,7	2,1	5,4	2,3	4,9	2,2	5,1	1,9	5,3	1,3	4,0
L	6,1	7,0	5,7	6,7	5,4	6,6	5,4	6,3	5,2	6,3	4,7	5,8
M	0,9	0,7	1,2	1,0	1,3	1,4	1,4	1,5	1,3	1,8	1,4	2,3

A – Żywność i napoje bezalkoholowe, B – Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki, C – Odzież i obuwie, D – Użytkowanie mieszkania i nośniki energii, E – Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, F – Zdrowie, G – Transport, H – Łączność, I – Rekreacja i kultura, J – Edukacja, K – Restauracje i hotele, L – Pozostałe towary i usługi, M – Kieszonkowe.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

Istotny udział w budżetach gospodarstw domowych miały też wydatki na transport (od 7,8% w miastach do 20 tys. mieszkańców do 10,2% na wsiach oraz do 10,3% w największych miastach) oraz na rekreację i kulturę (od 5,3% na wsiach do 10,5% w miastach liczących 500 tys. i więcej mieszkańców). Najmniejsze różnice pomiędzy gospodarstwami domowymi według klasy miejscowości zamieszkania występowały w 2006 roku w odniesieniu do wydatków na napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki (różnica między udziałem maksymalnym a minimalnym wynosiła 0,3 p.p.), wyposażenie mieszkania i nośniki energii (0,5 p.p.) oraz odzież i obuwie (0,7 p.p.). Również w 2018 r. dominującą pozycją w budżetach gospodarstw domowych były wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe. Ich udział w wydatkach ogółem zmniejszył się od 2006 r., co wskazuje na poprawę poziomu życia gospodarstw domowych we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, a także uległ spłyceniu dystans dzielący zróżnicowanie gospodarstw domowych z różnych klas miejscowości zamieszkania²⁹⁴. Różnica między maksymalnym a minimalnym udziałem wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe zmniejszyła się z 11 do 8,5 p.p.

W 2018 r. znaczące różnice występowały pod względem udziału wydatków na restauracje i hotele między gospodarstwami domowymi. Dla przykładu ich udział na wsiach wynosił 4%, podczas gdy 7,7% w największych miastach. Wydatki na transport kształtowały się w granicach 12,7% w miastach o liczbie mieszkańców 200-499 tys. i 9,4% w miastach do 20 tys. mieszkańców. Z kolei użytkowanie mieszkania i nośniki energii stanowiły 17,2% struktury wydatków ogółem na wsiach i 20,3% w miastach o liczbie mieszkańców 20-99 tys., zaś na rekreację i kulturę odpowiednio – 5,9% na wsiach i 8,6% w największych miastach.

Można zatem uznać, że łączny udział wydatków na dobra o charakterze bytowym (żywność i napoje bezalkoholowe oraz utrzymanie mieszkania i nośniki energii) stanowił zarówno w 2006 r., jak i 2018 r. istotną pozycję budżetu gospodarstw domowych co potwierdzają dane liczbowe – w 2006 r. wydatki te wynosiły od 41% w największych miastach do 52,8% na wsiach. W 2018 r. udział ich wydatków zmniejszył się do 40,8% w miastach liczących 500 tys. i więcej mieszkańców oraz do 47,6% w miastach do 20 tys. mieszkańców. Mniejsze obciążenie gospodarstw domowych wydatkami o charakterze bytowym świadczy o poprawie poziomu życia. O ich lepszej kondycji świadczy również wzrost udziału wydatków na wypoczynek oraz zagospodarowanie czasu wolnego (rekreacja i kultura oraz hotele i restauracje), gdyż ich skala w ujęciu względnym zwiększyła się w latach 2006-2018 z poziomu 6,6 do 9,8% w gospodarstwach domowych wiejskich i dla kontrastu w największych miastach z 13,7 do 16,3%.

W tabeli 15 zaprezentowano miary zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych między gospodarstwami domowymi według klasy miejscowości zamieszkania w 2006 oraz w 2018 r.

---

²⁹⁴ Zalega T. (2013a): Nowe trendy w zachowaniach konsumpcyjnych miejskich gospodarstw domowych w okresie kryzysu, *Marketing i Rynek*, 8(20), 24-31.

Tabela 15. Miara zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem pomiędzy gospodarstwami domowymi w 2006 r. i 2018 r. według klasy miejscowości zamieszkania

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe według klasy miejscowości zamieszkania											
	miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej		miasto o liczbie mieszkańców 200-499 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 100-199 tys.		miasto o liczbie mieszkańców 20-99 tys.		miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.		wieś	
	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018	2006	2018
I	0,00	0,00	0,06	0,05	0,09	0,07	0,09	0,07	0,10	0,09	0,12	0,12
II	0,06	0,05	0,00	0,00	0,03	0,04	0,03	0,04	0,04	0,06	0,10	0,08
III	0,09	0,07	0,03	0,04	0,00	0,00	0,02	0,02	0,03	0,04	0,09	0,08
IV	0,09	0,07	0,03	0,04	0,02	0,02	0,00	0,00	0,03	0,02	0,08	0,07
V	0,10	0,09	0,04	0,06	0,03	0,04	0,03	0,02	0,00	0,00	0,07	0,05
VI	0,12	0,12	0,10	0,08	0,09	0,08	0,08	0,07	0,07	0,05	0,00	0,00

I – miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej, II – miasto o liczbie mieszkańców 200–499 tys., III – miasto o liczbie mieszkańców 100–199 tys., IV – miasto o liczbie mieszkańców 20–99 tys., V – miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys., VI – wieś.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2006 i 2018, GUS, Warszawa.

W 2006 r. pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych najbardziej różniły się od pozostałych gospodarstwa domowe wiejskie oraz z największych miast. Struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych zamieszkujących miasta różnej wielkości (poza największymi) były do siebie bardzo podobne (miara zróżnicowania struktury nie przekraczała 4%). W 2018 r. struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw wielkomiejskich oraz wiejskich była do siebie najbardziej niepodobna. Oczywiście można jednak zauważyć, że gospodarstwa mieszkające na wsi zbliżyły się do miejskich pod względem analizowanej struktury wydatków konsumpcyjnych – ale tych najmniejszych – natomiast gospodarstwa z największych miast do tych z miejscowości liczących 200-499 tys. mieszkańców.

Rozdział 5. WYPOSAŻENIE GOSPODARSTW DOMOWYCH W DOBRA TRWAŁEGO UŻYTKU

Zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałego użytku można traktować z jednej strony jako jeden z przejawów zmian zachodzących w konsumpcji, z drugiej zaś jako jeden z wyznaczników poziomu i jakości życia²⁹⁵. Liczba posiadanych dóbr świadczy o określonej pozycji gospodarstwa w hierarchii społecznej, a także o stopniu jego nowoczesności. Stanowi ona pewnego rodzaju drabinę, której najniższym szczeblem jest sytuacja, kiedy gospodarstwo nie posiada żadnego ze sprzętów, najwyższy poziom oznacza zaś posiadanie wszystkich sklasyfikowanych sprzętów²⁹⁶.

Badania (m.in. Kędzior 1992, Bretyn 2015, Zalega 2012, Włodarczyk-Śpiewak 2004, Bylok 2006, Piekut 2017, Raczkowska, Wrzesińska-Kowal 2018) dowodzą, że sytuacja materialna, cechy demograficzne oraz lokalizacja zamieszkania gospodarstw domowych są ważnymi i istotnymi czynnikami determinującymi zaspokojenie potrzeb i tym samym zasobność tychże gospodarstw w dobra trwałe. Ponadto procesy innowacji technicznych i technologicznych powodują, iż wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku podlega nieustannym zmianom.

5.1. POZIOM I STRUKTURA WYPOSAŻENIA W PRZEDMIOTY TRWAŁEGO UŻYTKOWANIA

W przyjętym okresie badawczym²⁹⁷ zaobserwowano wzrost wyposażenia gospodarstw domowych w niemal wszystkie przedmioty trwałego użytkowania, co jest wynikiem większej powszechności i dostępności tych dóbr, m.in. poprzez łatwość kredytową i coraz niższe ceny (tab. 16). Wyjątek stanowiły odbiorniki telewizyjne, odtwarzacze DVD, zestawy kina domowego oraz rowery, w przypadku których w 2017 r. widać było niewielkie spadki wyposażenia w stosunku do poziomu z początku przyjętego do analizy okresu. Jeszcze do niedawna posiadanie telewizora czy też kina domowego świadczyło o materialnym statusie. Obecnie tendencja ta odwraca się – brak telewizora nie jest wynikiem np. problemów finansowych, a świadomą decyzją, na którą mają wpływ różnorodne czynniki. Taki trend może wynikać ze zwiększenia aktywności osób tworzących gospodarstwa domowe w Internecie oraz z wirtualizacji życia, co skutkuje rozwojem konsumpcji (oglądanie filmów, słuchanie muzyki, przechowywanie zdjęć i dokumentów w komputerze, telefonie komórkowym czy w sieci)²⁹⁸. Pomimo zaobserwowanych zmian nadal najpowszechniej

²⁹⁵ Bertyn A. (2015): Zmiany wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w Polsce a jakość życia, *Studia Ekonomiczne*, 209, 19.

²⁹⁶ Włodarczyk-Śpiewak K. (2008): Wyposażenie młodych gospodarstw domowych w dobra trwałe jako jeden z elementów jakości życia na tle krajów Unii Europejskiej, <http://www.konferencja.edu.pl/ref8/pdf/pl/Wlodarczyk-Spiewak-Szczecin.pdf> (13.05.2020).

²⁹⁷ W latach 2006-2018 Główny Urząd Statystyczny systematycznie zaprzestawał badań nad posiadaniem przez gospodarstwa domowe dóbr trwałego użytku, które stawały się coraz mniej popularne. W 2018 r. liczba dóbr uwzględnianych w statystykach GUS uległa wyraźnej zmianie – rok ten w analizie ogółem został potraktowany oddzielnie.

²⁹⁸ Ślaby T. (2006): *Konsumpcja: eseje statystyczne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 16.

niejszym urządzeniem w latach 2006-2018, obecnym niemal w każdym polskim domu, był telewizor. W 2017 r. zaledwie 3,4% gospodarstw domowych nie posiadało telewizora.

W 2017 r. w stosunku do 2006 r. największy przyrost udziału liczby gospodarstw domowych zasobnych w dane dobro odnotowano przede wszystkim w przypadku dóbr ułatwiających prowadzenie domu, a w szczególności: zmywarki do naczyń – przyrost o ponad 400% oraz kuchenki mikrofalowej – o 54%. Nastąpił również wzrost stopnia wyposażenia gospodarstw domowych w komputer osobisty – w relacji do okresu wyjściowego w 2017 r. liczba gospodarstw domowych posiadających komputer zwiększyła się o ponad 70%, a komputer z dostępem do Internetu o ok. 163%. W przypadku komputera należy także zaznaczyć, iż w 2006 r. w komputer bez dostępu do Internetu wyposażonych było blisko 16% gospodarstw domowych, a jedenaście lat później już niecałe 2% gospodarstw. Ponadto udział gospodarstw domowych korzystających z Internetu poprzez szerokopasmowe łącze internetowe w 2017 r. wynosił ponad 53%. Raport firmy Mintel wskazuje, że do 2030 roku sieć 5G połączy 125 miliardów urządzeń (11 mld w 2019 r.), zatem technologia mobilna będzie zacierać granice między czasem i miejscem podróży, pracy, nauki i odpoczynku. To spowoduje coraz częstsze wykorzystanie elementów wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości (VR/AR) w różnych branżach, jak np. turystyka i rozrywka, a jednocześnie sporty wirtualne będą skutecznie konkurować pod względem popularności z tradycyjnymi rozgrywkami²⁹⁹.

Dążenie konsumentów do wygody i oszczędności czasu można zauważyć w rosnącym zainteresowaniu mobilnymi urządzeniami elektronicznymi. Większość gospodarstw domowych w całym okresie posiadała telefon komórkowy, który powoli wypierał z powszechnego użycia telefon stacjonarny. Telefon komórkowy z kolei coraz częściej zastępowany był przez smartfon, łączący w sobie funkcje telefonu komórkowego i komputera kieszonkowego. W smartfon wyposażonych było w 2013 r. ponad 21% gospodarstw, a w 2017 r. ponad 60%, odnotowano więc blisko 2-krotny wzrost.

Analiza stanu posiadania poszczególnych dóbr związanych z mobilnością gospodarstw domowych wskazuje, że w 2006 r. ponad 50% gospodarstw domowych nie miało i nie użytkowało samochodu osobowego, w 2017 r. takich gospodarstw było mniej o 32%. Ponadto ok. 38% gospodarstw nie posiadało roweru, a motocykl, skuter, motorower znajdował się w posiadaniu mniej niż 6%.

Dokonując oceny nasycenia gospodarstw domowych poszczególnymi przedmiotami według trójstopniowej skali ocen, można stwierdzić, że w 2006 r. gospodarstwa domowe w Polsce w wysokim stopniu wyposażone były jedynie dobrami zapewniającymi podstawowy standard życia, tj.: odbiornikami telewizyjnymi, chłodziarkami, automatami pralniczymi, odkurzaczami elektrycznymi. Sprzęty te obecne były w ponad 90% gospodarstw. W 2017 r. o wysokim poziomie nasycenia można mówić również w odniesieniu do telefonu komórkowego, który był obecny w ponad 96% gospodarstw. Średni poziom wyposażenia (50-80% gospodarstw posiadających) w 2006 r. dotyczył odbiornika radiowego, telefonu komórkowego, robota kuchennego oraz roweru. Natomiast w 2017 r. średnie nasycenie cechowało takie dobra, jak: zestaw do odbioru telewizji satelitarnej,

---

²⁹⁹ Raport Mintel (2020): Trendy Konsumenckie 2030, Mintel, <https://polska.mintel.com/swiatowe-trendy-konsumenckie> (10.09.2020).

Tabela 16. Gospodarstwa domowe ogółem wyposażone w przedmioty trwałego użytkowania za lata 2006-2018 (w %)

Wyszczególnienie	Lata												
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Odbiornik telewizyjny	98,5	98,5	98,5	98,5	98,4	98,4	97,9	97,1	96,7	96,8	96,4	95,2	96,4
Urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej	48,9	51,8	55,9	60,3	64,5	67,6	69,4	66,3	65,9	66,5	62,2	60,6	62,0
Zestaw kina domowego	11,2	14,3	15,5	16,2	17,1	15,6	14,6	14,2	13,6	13,0	11,7	10,8	12,0
Zestaw do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (wieża)	44,1	44,9	43,3	42,3	41,6	37,6	34,1	32,8	31,9	x	x	x	x
Radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych	25,7	28,0	23,7	23,7	24,5	20,1	18,5	x	x	x	x	x	x
Odtwarzacz MP3	12,5	21,8	27,5	29,4	29,1	25,4	22,5	x	x	x	x	x	x
Odtwarzacz płyt kompaktowych	12,4	13,9	14,6	13,5	12,9	9,4	7,7	x	x	x	x	x	x
Odbiornik radiowy	59,4	57,5	67,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Radio, radiomagnetofon, radio z odtwarzaczem płyt kompaktowych lub radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, wieża	x	x	x	x	x	x	x	62,0	63,5	75,2	71,3	69,0	68,7
Magnetowid, odtwarzacz wideo	43,1	39,2	34,5	28,8	25,2	19,3	x	x	x	x	x	x	x
Odtwarzacz DVD	31,4	40,6	47,7	51,7	54,2	51,7	48,1	45,2	40,7	37,7	31,4	26,3	x
Kamera wideo	6,3	7,9	8,9	9,4	10,4	10,1	9,8	9,2	8,8	8,8	7,9	7,0	x
Cyfrowy aparat fotograficzny	18,4	28,4	38,0	45,6	49,6	50,0	49,4	50,8	50,6	48,8	44,6	40,1	x
Komputer osobisty:	43,7	50,1	56,4	60,8	64,9	66,7	68,3	71,5	73,1	74,2	75,2	75,9	74,1
w tym laptop, tablet	x	x	x	x	x	36,0	42,1	48,9	54,8	60,3	63,2	65,4	66,0
z dostępem do Internetu	28,4	36,6	45,7	53,4	59,6	62,3	64,7	68,8	71,2	72,8	74,0	74,8	x
w tym z dostępem szerokopasmowym	x	x	x	31,2	43,3	48,2	52,4	55,4	58,9	60,9	56,1	53,8	x
bez dostępu do Internetu	15,9	14,2	11,7	8,3	7,4	6,9	6,0	4,9	3,8	3,1	2,0	1,7	x

Tabela 16, cd.

Wyszczególnienie	Lata												
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Urządzenie z dostępem do Internetu	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Drukarka	29,5	33,6	37,1	40,1	41,4	40,2	37,2	35,8	35,6	34,9	32,0	31,1	34,5
w tym drukarka wielofunkcyjna	x	x	x	x	x	x	19,7	21,9	22,0	23,1	21,6	21,4	24,8
Konsola do gier	x	x	x	x	x	x	x	x	x	8,8	9,8	11,0	13,3
Telefon stacjonarny	x	x	x	x	x	51,2	46,8	44,6	39,4	35,5	30,5	26,0	22,3
Telefon komórkowy	73,1	79,3	83,5	86,5	88,8	90,3	92,0	93,5	94,4	95,2	95,7	96,2	96,7
w tym smartfon	x	x	x	x	x	x	x	21,5	44,9	45,4	53,4	60,6	67,5
Pralnia i wórnówka elektryczna lub automat pralniczy	96,8	97,1	97,3	97,9	98,0	98,0	98,1	98,1	98,3	x	x	x	x
w tym automat pralniczy	82,8	84,7	86,7	89,0	89,8	91,1	92,3	93,2	94,0	95,5	95,8	96,3	95,1
Odkurzacz elektryczny	94,2	94,8	95,1	95,4	95,0	94,4	93,8	93,7	93,8	94,2	93,9	94,1	x
Chłodziarka lub zamrażarka	98,6	98,9	98,8	98,5	98,9	98,6	98,9	98,5	98,7	99,0	98,9	98,8	x
Kuchenka elektryczna z płytą ceramiczną	x	x	x	x	x	8,1	8,4	x	x	x	x	x	x
Kuchenka elektryczna z płytą ceramiczną, indukcyjną	x	x	x	x	x	x	x	10,1	11,0	11,0	12,0	13,1	15,6
Kuchenka mikrofalowa	38,0	42,5	46,1	50,1	52,6	53,3	54,3	56,2	56,9	58,9	58,1	58,7	62,7
Robot kuchenny	57,8	59,8	61,1	61,3	63,2	60,2	60,2	60,4	60,7	62,5	59,7	58,1	x
Zmywarka do naczyń	6,2	7,4	9,6	12,3	15,7	17,7	19,5	22,3	24,7	27,2	29,2	31,8	36,4
Rower (bez dziecięcego)	62,5	63,0	63,6	63,9	64,3	62,9	62,4	62,2	62,3	62,2	62,5	60,7	61,6
Motocykl, skuter, motorower	3,7	4,2	5,2	6,2	6,2	6,1	6,1	6,3	6,5	6,7	6,4	5,9	5,5
Samochód osobowy	49,5	52,5	54,7	57,4	59,5	60,2	60,1	61,2	62,0	62,8	63,7	65,0	66,2

x – dobro wyłączone w danym roku z badania przez GUS.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w latach 2008-2018, GUS, Warszawa.

komputer osobisty, telefon komórkowy, kuchenka mikrofalowa, robot kuchenny, rower oraz samochód osobowy. W 2006 r. gospodarstwa domowe na niskim poziomie (poziom nasycenia poniżej 50%) wyposażone były przede wszystkim w sprzęt audiowizualny: urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej, zestaw kina domowego, zestaw do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (wieża), radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, odtwarzacz mp3, odbiornik radiofoniczny, magnetowid, odtwarzacz wideo, odtwarzacz DVD, cyfrowy aparat fotograficzny, komputer osobisty, drukarka, a także w kuchenkę mikrofalową, zmywarkę do naczyń oraz w motocykl, skuter i motorower. W 2017 r. dokonał się wzrost w zakresie wyposażenia gospodarstw w przedmioty zaliczane do grupy nowoczesnej elektroniki użytkowej. Niski poziom nasycenia dotyczył tych dóbr, które mogły być zastąpione przez komputer lub smartfon, tj. zestaw kina domowego, odtwarzacz DVD, kamera wideo czy cyfrowy aparat fotograficzny.

W 2018 r. wystąpił wysoki wzrost poziomu wyposażenia gospodarstw domowych w większość dóbr trwałego użytkowania. W gospodarstwach domowych przybyło przede wszystkim zmywarek do naczyń, odnotowano wzrost o 14,5% wobec 2017 r., zestawów kina domowego (o 13%), smartfonów (11,4%), drukarek (10,9%) i kuchenek mikrofalowych (6,8%). Zmniejszyła się natomiast liczba telefonów stacjonarnych (o 14%) oraz komputerów osobistych (o 2,4%). Nowym dobrem, które pojawiło się w 2018 r. w statystykach GUS było urządzenie z dostępem do Internetu. Wykorzystanie nowych technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w gospodarstwach domowych staje się coraz bardziej powszechne. Rewolucja cyfrowa jest czynnikiem motywującym do zmiany struktury zakupów gospodarstw domowych, można zatem oczekiwać, że proces ten będzie dalej obserwowany³⁰⁰.

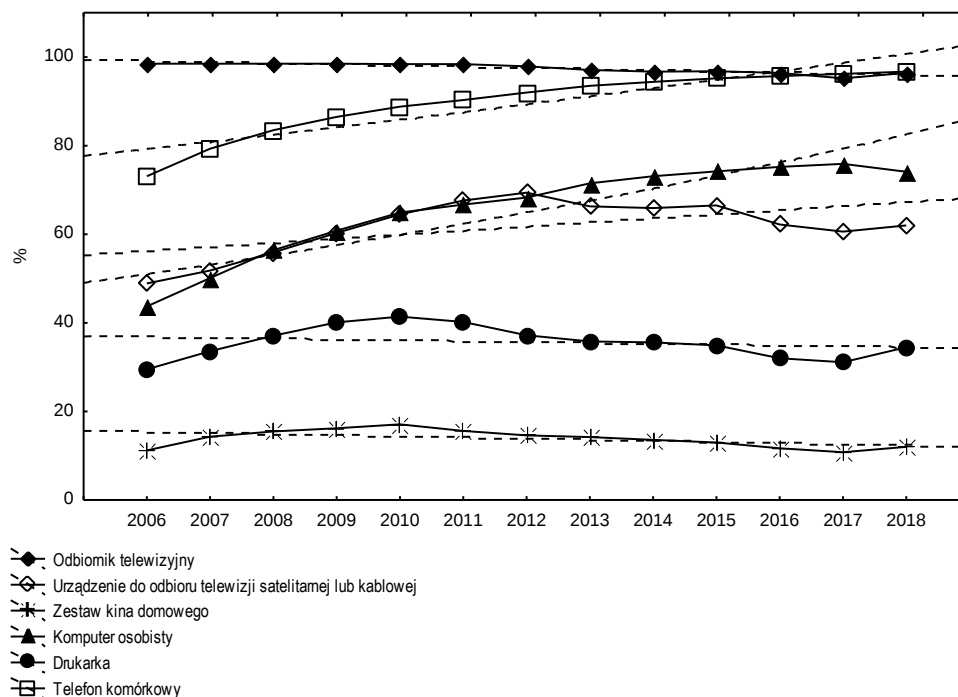
5.1.1. TENDENCJE W WYPOSAŻENIU GOSPODARSTW DOMOWYCH

Analizując trendy w poziomie nasycenia gospodarstw domowych wybranymi dobrami trwałego użytku można zauważyć różnokierunkowe tendencje³⁰¹.

W latach 2006-2018 w grupie produktów związanych z domową rozrywką, nauką oraz informacją wyraźny trend wzrostowy widoczny był w przypadku trzech produktów: telefonu komórkowego, komputera osobistego oraz urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej. Najwyższe średnioroczne tempo wzrostu zaobserwowano w wyposażeniu gospodarstw domowych w komputer osobisty – udział gospodarstw zasobnych w to dobro zwiększał się przeciętnie o 4,6% rocznie. W przypadku telefonu komórkowego oraz urządzeń do odbioru telewizji kablowej nasycenie gospodarstw tymi dobrami rosło średnio o ok. 2% rocznie. Wyposażenie gospodarstw w drukarkę i zestaw kina domowego wykazywało niewielkie zmiany na poziomie +0,1% rocznie. Niewielką tendencją spadkową charakteryzowało się nasycenie gospodarstw domowych odbiornikami telewizyjnymi – średnioroczne zmiany – 0,2% (rys. 18).

³⁰⁰ Dąbrowska A. (2015): Postawy polskich konsumentów – od konsumpcjonizmu do zrównoważonej konsumpcji, *Handel Wewnętrzny*, 2(355), 91.

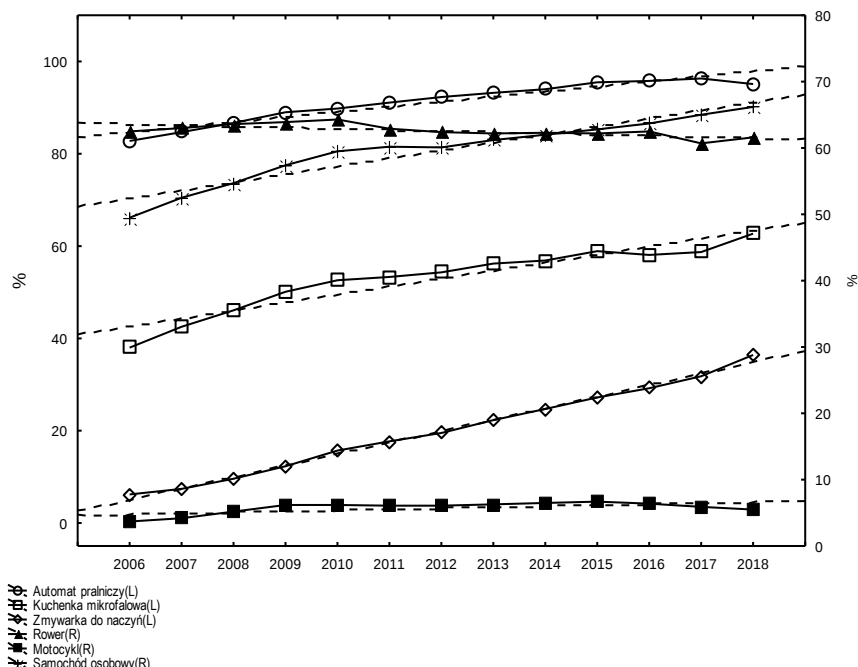
³⁰¹ Analizę trendów przeprowadzono dla 12 produktów trwałego użytku, dla których występowały pełne dane w Budżetach Gospodarstw Domowych GUS.

Rysunek 18. Tendencje w wyposażeniu gospodarstw domowych w elektroniczne sprzęty informacyjno-rozrywkowe w latach 2006-2018

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w latach 2008-2018, GUS, Warszawa.

W grupie sprzętów usprawniających prace domowe poziomy nasycenia charakteryzowały się tendencją rosnącą. Najszybciej w latach 2006-2018 wzrastało wyposażenie gospodarstw domowych w zmywarkę – w tempie rocznym ok. 16%, następnie w kuchenkę mikrofalową – 4,3% oraz w automat pralniczy – ok. 1,1% (rys. 19). W grupie dóbr umożliwiających przemieszczanie się tendencję wzrostową wykazywało wyposażenie gospodarstw domowych w samochód osobowy – średnioroczne tempo zmian +2,4%. Niewielką tendencję malejącą wykazywało nasycenie gospodarstw rowerami – średnio – 0,1% rocznie. Stan posiadania przez gospodarstwa domowe motorów nie wykazywał żadnej tendencji – charakteryzował się względną stabilnością na średnim poziomie ok. 5,7% (rys. 19).

Rysunek 19. Tendencje w wyposażeniu gospodarstw domowych w sprzęty usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się w latach 2006-2018

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w latach 2008-2018, GUS.

5.1.2. CHARAKTER DÓBR TRWAŁEGO UŻYTKU W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

W latach 2006-2018 stopień upowszechnienia dóbr trwałej konsumpcji był zróżnicowany (tab. 17)³⁰². W 2006 r. do dóbr standardowych, tj. obecnych w ponad 50% gospodarstw zaliczono jedynie osiem podstawowych produktów. Do grupy produktów o podwyższonym standardzie, tj. znajdujących się w 10-50% gospodarstw, wliczono czternaście, a do dóbr luksusowych, występujących w mniej niż 10% gospodarstw, dwa dobra. W kolejnych latach w wyniku poszerzania asortymentu dóbr trwałych, które dotychczas były nieosiągalne bądź nieznane, w 2017 r. oraz w 2018 r. większość dóbr trwałej konsumpcji uznawanych w 2006 r. za dobra o wyższym standardzie lub luksusowe zaliczono do produktów o charakterze standardowym.

³⁰² Należy zauważyć, iż powyższe informacje wskazują jedynie na ilościowy stan posiadania, lecz nie odzwierciedlają takich elementów, jak stopień zużycia dóbr trwałych, nowoczesność, rok produkcji, marka dobra, gwarancje, serwisy itp.

Tabela 17. Charakter dóbr trwałego użytku w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2006, 2017 i 2018

Rodzaj dóbr:	Lata		
	2006	2017	2018
Dobra standardowe	- odbiornik telewizyjny, - odbiornik radiowy, - telefon komórkowy, - automat pralniczy, - odkurzacz elektryczny, - chłodziarka lub zamrażarka, - robot kuchenny, - rower	- odbiornik telewizyjny, - urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej, - komputer osobisty, - komputer osobisty z dostępem do Internetu, - telefon komórkowy, - laptop, tablet, - automat pralniczy, - odkurzacz elektryczny, - chłodziarka lub zamrażarka, - kuchenka mikrofalowa, - robot kuchenny, - rower, - samochód osobowy	- odbiornik telewizyjny, - urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej, - radio, radiomagnetofon, radio z odtwarzaczem płyt kompaktowych lub radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, wieża, - komputer osobisty, - laptop, tablet, - urządzenie z dostępem do Internetu, - telefon komórkowy, - smartfon - kuchenka mikrofalowa, - rower, - samochód osobowy
Dobra o wyższym standardzie	- urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej, - zestaw kina domowego, - zestaw do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (wieża), - radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, - odtwarzacz mp3, - odtwarzacz płyt kompaktowych, - magnetowid, odtwarzacz wideo, - odtwarzacz DVD - cyfrowy aparat fotograficzny, - komputer osobisty, - komputer osobisty z dostępem do Internetu, - drukarka, - kuchenka mikrofalowa, - samochód osobowy	- zestaw kina domowego, - odtwarzacz DVD, - cyfrowy aparat fotograficzny, - drukarka, - konsola do gier, - telefon stacjonarny, - zmywarka do naczyń, - kuchenka elektryczna z płytą ceramiczną, indukcyjną	- zestaw kina domowego, - drukarka, - konsola do gier, - telefon stacjonarny, - kuchenka elektryczna z płytą ceramiczną, indukcyjną
Dobra luksusowe	- zmywarka do naczyń, - motocykl, skuter, motorower	- kamera wideo, - motocykl, skuter, motorower	- motocykl, skuter, motorower
Dobra schyłkowe	-	- zestaw do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (wieża), - zestaw do odbioru, nagrywania i odtwarzania dźwięku (wieża), - radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, - odtwarzacz mp3, - odtwarzacz płyt kompaktowych, - magnetowid, odtwarzacz wideo, - pralka wirówka, - kuchenka elektryczna z płytą ceramiczną	- odtwarzacz DVD, - kamera wideo, - cyfrowy aparat fotograficzny, - robot kuchenny

Źródło: Opracowano na podstawie tabeli 16.

W 2017 r. i 2018 r. do dóbr schyłkowych, tzn. stopniowo wycofywanych przez gospodarstwa domowe z użytku, zaliczono przede wszystkim dobra z grupy produktów multimedialnych i audiowizualnych: odtwarzacz DVD, radiomagnetofon z odtwarzaczem płyt kompaktowych, cyfrowy aparat fotograficzny, kamera wideo. Wyeliminowanie tych produktów przez gospodarstwa wynika z tego, że są to urządzenia zastępowane przez inne,

nowocześniejsze rozwiązania techniczne. Inną przyczyną jest deklarowany brak potrzeby posiadania tych dóbr przez gospodarstwa.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można zauważyć, że większość dóbr trwałego użytku ma charakter przynajmniej standardowy i brakuje dóbr o charakterze wyraźnie luksusowym. Należy jednak zaznaczyć, że przyjmowanie powyższego podziału może również prowadzić do niewłaściwej klasyfikacji dóbr. Mały udział w strukturze wyposażenia gospodarstw domowych w produkty luksusowe może nie wynikać ze szczególnych walorów tych urządzeń ani z przejawu luksusu, ale z coraz rzadszego ich użytkowania, jak i krótkiego okresu dostępności na rynku³⁰³.

5.2. ZRÓŻNICOWANIE W WYPOSAŻENIU W DOKŁAD TRWAŁEGO UŻYTKU GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

W latach 2006-2018 nasycenie gospodarstw domowych wybranymi dobrami trwałego użytku³⁰⁴ było wyraźnie zróżnicowane w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej³⁰⁵. Jedynym dobrem, jak już wspomniano, który występował w niemalże w każdym polskim gospodarstwie we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych był odbiornik telewizyjny – poziom zasobności zbliżony był do pełnego nasycenia. W porównaniu do roku wyjściowego (2006) w 2018 r. w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów wystąpił niewielki wzrost liczby telewizorów – odpowiednio o 0,2% do 0,4%, natomiast w pozostałych grupach odnotowano spadek – największy (o 5,2%) w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych³⁰⁶ (tab. 18).

W stosunku do pozostałych dóbr z grupy sprzętów multimedialnych, tj. urządzeń do odbioru telewizji satelitarnej i kablowej oraz zestawu kina domowego, poziomy nasycenia były średnie bądź niskie. W 2006 r. najwyższy odsetek gospodarstw zasobnych w te dobra zaobserwowano w grupie osób pracujących na własny rachunek, a najniższy wśród rencistów, emerytów i rolników. Biorąc pod uwagę dynamikę zmian, w 2018 r. największy wzrost poziomu nasycenia tymi urządzeniami wystąpił w gospodarstwach domowych rolników – 123% w przypadku sprzętu do odbioru telewizji satelitarnej oraz blisko 40% w przypadku zestawu kina domowego.

Rozwój społeczeństwa oraz rosnące zapotrzebowanie na Internet przyczyniają się do powszechnego stosowania komputerów w różnych dziedzinach życia. Pomiędzy wyróżnionymi grupami, różnice w poziomie nasycenia komputerami stacjonarnymi były bardzo wyraźne. W 2006 r. w swoim gospodarstwie domowym komputer osobisty posiadało ponad 17% emerytów i rencistów oraz blisko 77% pracowników na stanowiskach nierobotniczych. We wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych w 2018 r. w stosunku do 2006 r. odnotowano wzrost odsetka posiadaczy komputerów osobistych – od 22,5% wśród osób pracujących na stanowiskach nierobotniczych do aż 102% wśród rolników (tab. 18).

³⁰³ Kalinowski S. (2015): Poziom..., op. cit., 153-154.

³⁰⁴ W badaniu uwzględniono jedynie te zmienne, które posiadały komplet danych dla lat 2008-2018.

³⁰⁵ W analizie spośród grup społeczno-ekonomicznych wyróżniono: osoby pracujące na stanowiskach robotniczych, osoby pracujące na stanowiskach nierobotniczych, rolników, pracujących na własny rachunek, emerytów oraz rencistów.

³⁰⁶ Wałęga A. (2011): Wyposażenie pracowniczych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania a kształtowanie się dochodów, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 847, 75-90.

Tabela 18. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyposażenie gospodarstw domowych	Emeryci	Renciści	Rolnicy	Stanowiska nierobotnicze	Stanowiska robotnicze	Pracujący na własny rachunek
Odbiornik telewizyjny						
2006	98,6	98,2	99,5	98,5	99,5	98,9
2018	98,8	98,6	98,8	93,4	98,1	94,3
Urządzenia do odbioru TV satelitarnej lub kablowej						
2006	44,5	37,1	22,7	63,6	50,5	64,8
2018	57,9	52,2	50,7	66,3	66,7	69,0
Zestaw kina domowego						
2006	3,7	3,5	7,9	18,7	15,3	25,7
2018	5,2	3,2	11,0	17,7	14,2	25,0
Komputer osobisty						
2006	17,2	17,5	42,6	77,1	50,4	73,6
2018	45,6	39,9	86,0	94,5	86,9	95,4
Drukarka						
2006	11,3	10,4	27,3	56,2	30,4	59,8
2018	15,5	11,8	52,3	49,2	35,6	67,5
Telefon komórkowy						
2006	43,9	47,6	81,2	96,0	90,6	94,7
2018	92,6	89,9	99,1	99,6	99,5	99,1

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W 2018 r. posiadanie telefonów komórkowych było tylko w niewielkim stopniu zróżnicowane społecznie. Najczęściej nie posiadały go, na ogół z własnego wyboru, osoby najstarsze (gospodarstwa domowe emerytów i rencistów), choć i wśród nich ogromna większość miała w swoich gospodarstwach domowych komórki (w 2018 r. około 90%). Co ciekawe, największy wzrost liczby telefonów komórkowych zaobserwowano właśnie w grupie emerytów – o ponad 110%.

W latach 2006-2018 poprawiło się także wyposażenie wyróżnionych grup gospodarstw w zmechanizowany sprzęt gospodarczy, tj. oszczędzający czas, usprawniający prace domowe oraz ułatwiający funkcjonowanie członków gospodarstw w domu/mieszkanu (tab. 19). W 2006 r. wysoki stopień nasycenia dotyczył automatu pralniczego jedynie w gospodarstwach pracowniczych. Trzydzieści lat później już niemal wszystkie gospodarstwa w wyróżnionych grupach posiadały pralkę automatyczną. Najniższy poziom wyposażenia w tej grupie sprzętów odnosił się do zmywarki do naczyń. W 2006 r. nie posiadało jej 98,5% gospodarstw rencistów, 97,2% emerytów oraz 96,7% pracowników robotniczych. We wszystkich analizowanych grupach gospodarstw w 2018 r. odnotowano bardzo wysoki wzrost odsetka osób posiadających zmywarkę – największy ponad 10-krotny w gospodarstwach domowych rolników oraz blisko 4-krotny w grupie pracowników na stanowiskach robotniczych.

Tabela 19. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyposażenie gospodarstw domowych	Emeryci	Renciści	Rolnicy	Stanowiska nierobotnicze	Stanowiska robotnicze	Pracujący na własny rachunek
Automat pralniczy						
2006	77,5	72,2	71,8	94,9	85,5	94,9
2018	94,8	91,1	97,1	96,3	96,0	94,7
Kuchenka mikrofalowa						
2006	24,2	21,2	35,4	53,2	44,4	63,7
2018	49,8	47,2	74,2	68,3	72,5	74,2
Zmywarka do naczyń						
2006	2,8	1,5	4,0	13,5	3,3	21,4
2018	20,6	13,5	42,4	53,1	35,3	67,8
Rower (bez dziecięcego)						
2006	49,8	48,6	92,1	67,9	74,3	70,4
2018	47,8	45,6	89,2	68,6	70,3	71
Motocykl, skuter, motorower						
2006	2,1	2,2	11,6	3,6	4,5	6,1
2018	1,9	2,6	16,8	5,7	8,1	9,0
Samochód osobowy						
2006	31,9	21,8	83,3	69,5	56,5	83,2
2018	45,2	25,4	95,1	82,0	77,3	93,2

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

Analizując wyposażenie wyróżnionych grup społeczno-ekonomicznych w dobra związane z zaspokojeniem potrzeb w zakresie mobilności, można zaobserwować w większości gospodarstw średni stopień nasycenia rowerami i samochodami osobowymi. W 2006 r. wyjątek stanowiły gospodarstwa domowe rolników, gdzie blisko 92% osób deklarowało posiadanie roweru oraz w 2018 r. gospodarstwa pracujących na własny rachunek, w których ponad 93% osób posiadało samochód (tab. 19). Zauważono również bardzo niski poziom wyposażenia gospodarstw domowych w motocykle, skutery i motorowery (w 2006 r. od 2,1% w gospodarstwach domowych emerytów do 11,6% w gospodarstwach rolników). Odnosząc do siebie lata skrajne widać wyraźny wzrost liczby posiadanych motocykli we wszystkich wyróżnionych grupach (najwyższy u rolników o ponad 44%), z wyłączeniem gospodarstw emerytów (spadek o 9,5%).

Reasumując, zdecydowanie najlepiej wyposażone, tak pod względem asortymentowym, jak i ilościowym, w dobra trwałej konsumpcji były gospodarstwa domowe osób pracujących na własny rachunek oraz osób zatrudnionych najemnie na stanowiskach nierobotniczych. Natomiast gospodarstwa domowe rencistów i emerytów oraz rolników charakteryzowały się najniższym poziomem nasycenia większości analizowanych dóbr trwałego użytku.

5.3. ZMIANY W WYPOSAŻENIU W DOKŁAD TRWAŁEGO UŻYTKU GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG WOJEWÓDZTW

W Polsce występują znaczące różnice terytorialne w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałe konsumpcji. W analizie zagadnienia nie dysponowano danymi z lat 2006-2007, w związku z czym przyjętym okresem w interpretacji problematyki były lata 2008-2018, przy czym pełne dane występowały jedynie w przypadku 12 spośród 37 dóbr.

Do najpopularniejszych dóbr trwałego użytku wykorzystywanych w gospodarstwach domowych należały we wszystkich województwach odbiorniki telewizyjne, pralki automatyczne oraz telefony komórkowe (tab. 20 i 21). W 2008 r. poziomy ich nasycenia kształtowały się odpowiednio – w przypadku telewizorów od 97,1% w województwie opolskim do blisko 99,6% w kujawsko-pomorskim, pralek automatycznych od 74,4% w województwie lubelskim do 93,7% w śląskim, a telefonów komórkowych od 79% w województwie podkarpackim do blisko 89% w pomorskim. Porównując lata skrajne można zauważyć, że wśród analizowanych województw, z wyłączeniem opolskiego i świętokrzyskiego, średni odsetek gospodarstw posiadających odbiorniki telewizyjne w niewielkim stopniu zmniejszył się – przeciętnie o 2%. Natomiast w przypadku telefonów komórkowych i automatów pralniczych zauważono w 2018 r. wzrost wyposażenia gospodarstw w te dobra we wszystkich województwach – średnio o ok. 16 i 11%.

W ciągu omawianych jedenastu lat zwiększył się także średni odsetek gospodarstw domowych posiadających komputery osobiste – o około 30% w niemal każdym z badanych województw. W 2008 r. największe nasycenie komputerami powyżej 75% wystąpiło w województwach mazowieckim, pomorskim, małopolskim oraz w wielkopolskim, natomiast najrzadziej w komputery wyposażone były gospodarstwa w województwie świętokrzyskim – poniżej 65% (tab. 20).

W grupie dóbr usprawniających prowadzenie domu, w 2008 r. najniższe poziomy nasycenia dotyczyły zmywarki do naczyń – od 4% w województwie podkarpackim do 12,5% w województwie mazowieckim (tab. 20). W 2018 r. w stosunku do 2008 r. największy przyrost gospodarstw zasobnych w to dobro odnotowano w gospodarstwach domowych województw opolskiego (ponad 8-krotny) i świętokrzyskiego (ponad 5-krotny), a najmniejszy w województwie pomorskim (ponad 3-krotny).

Oceniając stan wyposażenia w dobra umożliwiające przemieszczanie się w poszczególnych województwach, zaobserwowano największe różnice w przypadku poziomu nasycenia motocyklami. W 2008 r. najniższy odsetek gospodarstw posiadających to dobro zamieszkiwał województwo warmińsko-mazurskie – 3,4%, a najwyższy opolskie – 9,3%. Różnica między województwami wynosiła aż 173%. Porównując skrajne lata, czyli rok 2008 z 2018, zanotowano spadek odsetka gospodarstw posiadających motocykl w sześciu województwach: małopolskim, podkarpackim, pomorskim, świętokrzyskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Natomiast we wszystkich województwach zbliżony procent gospodarstw domowych posiadał samochód osobowy i rower (średnio ok. 65%) – tabela 21.

We wszystkich województwach w 2018 r. w stosunku do roku wyjściowego nastąpił wzrost liczby posiadanych samochodów – największy ponad 34% w województwie warmińsko-mazurskim. W odniesieniu do rowerów zauważono spadek odsetka gospodarstw zasobnych w to dobro w województwach: dolnośląskim, mazowieckim, opolskim, świętokrzyskim, wielkopolskim oraz zachodniopomorskim.

Tabela 20. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na województwo w 2008 r. i 2018 r. (w %)

Wyszczególnienie	Wyposażenie											
	odbiornik telewizyjny		urządzenia do odbioru TV satelitarnej lub kablowej		zestaw kina domowego		komputer osobisty		drukarka		telefon komórkowy	
	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018
Województwa		97,4	93,5	55,8	64,8	15,2	11,5	55,3	72,0	35,0	81,3	95,6
	dolnośląskie											
	kujawsko-pomorskie	99,6	98,3	62,8	69,3	19,3	10,2	57,3	74,4	38,8	87,5	97,5
	lubelskie	97,7	96,3	42,0	51,3	9,7	8,0	51,2	70,6	34,7	79,9	96,3
	lubuskie	99,7	98,0	71,2	70,6	16,1	12,9	57,6	75,3	38,0	84,4	96,5
	łódzkie	98,6	97,0	57,8	63,6	12,0	12,8	53,1	72,2	33,1	82,4	97,0
	małopolskie	97,2	93,5	47,0	44,1	13,0	13,3	60	76,3	40,3	83,0	96,0
	mazowieckie	97,7	94,5	51,6	59,6	13,6	12,0	59,7	76,6	39,1	85,6	97,3
	opolskie	97,1	97,2	60,4	67,0	17,5	12,5	54,3	72,8	35,7	80,8	95,1
	podkarpackie	98,6	97,8	54,6	61,1	8,4	8,3	56,1	73,4	36,3	79,1	95,2
	podlaskie	98,5	98,1	49,7	59,2	12,3	9,0	54,8	70,1	36,2	74,8	94,7
	pomorskie	99,2	97,6	70,3	77,8	21,3	16,5	62,1	77,2	40,4	88,6	97,9
	śląskie	99,3	97,0	54,0	62,4	22,1	14,3	57,1	75,0	37,8	85,7	97,2
	świętokrzyskie	99,0	99,3	52,0	56,2	9,2	12,6	49,7	63	30,6	81,7	94,7
	warmińsko-mazurskie	98,7	97,7	59,4	55	14,9	13,7	51,3	70	32,5	82,1	97,2
	wielkopolskie	99,0	96,9	62,4	68,2	16,7	11,6	57	76,3	39,0	86,0	97,4
	zachodniopomorskie	99,3	99,0	61,5	72,7	19,5	15,2	54,1	75,7	37,0	82,9	98,7

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS.

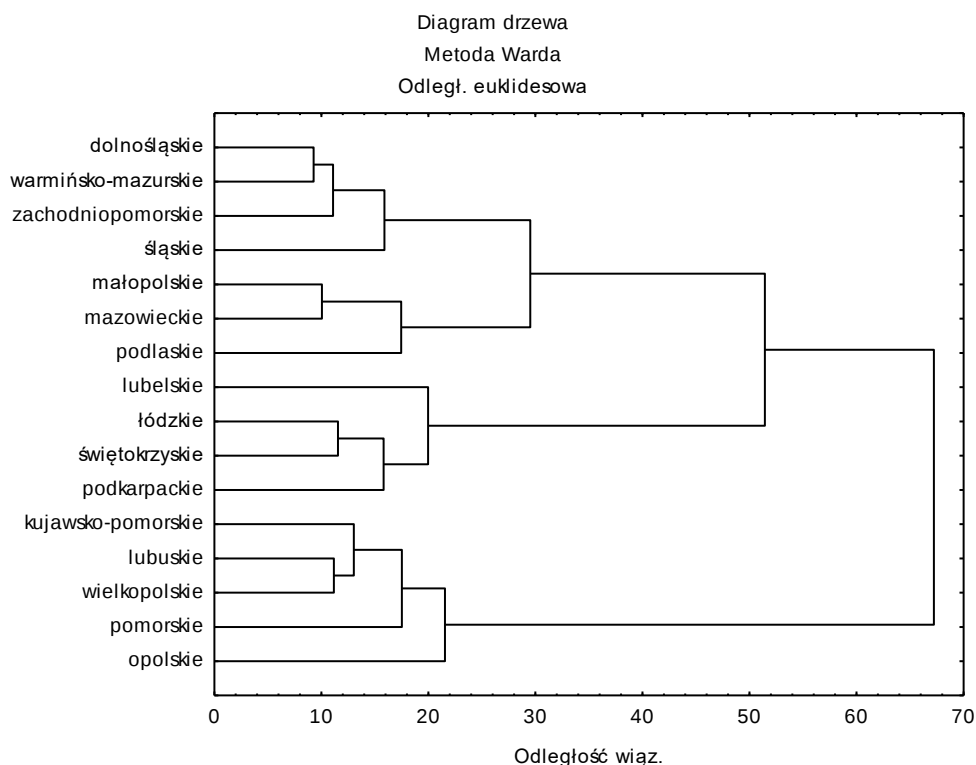
Tabela 21. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na województwo w 2008 r. i 2018 r. (w %)

Wyszczególnienie	Wyposażenie											
	automat pralniczy		kuchenska mikrofalowa		zmywarka do naczyń		rower (bez dziecięcego)		motocykl, skuter, motorower		samochód osobowy	
	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018	2008	2018
Województwa	dolnośląskie											
	kujawsko-pomorskie											
	lubelskie											
	lubuskie											
	łódzkie											
	małopolskie											
	mazowieckie											
	opolskie											
	podkarpackie											
	podlaskie											
	pomorskie											
	śląskie											
	świętokrzyskie											
	warmińsko-mazurskie											
	wielkopolskie											
	zachodniopomorskie											

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

5.3.1. PODOBIENSTWA I RÓŻNICE REGIONALNE W WYPOSAŻENIU GOSPODARSTW DOMOWYCH W DOBRA TRWAŁEGO UŻYTKU

W celu określenia podobieństwa między województwami pod względem wyposażenia w dobra trwałe użytku dokonano ich podziału na skupienia o najmniejszym zróżnicowaniu wewnątrzgrupowym i największym zróżnicowaniu międzygrupowym. Analizę skupień metodą Warda przeprowadzono dla dwóch skrajnych roczników: 2008 oraz 2018, uwzględniając jedynie te zmienne, które posiadały komplet danych dla lat 2008-2018.

Rysunek 20. Grupowanie województw na podstawie wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałe użytku w 2008 r.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008, GUS, Warszawa.

Na rysunku 20 zaprezentowano dendrogram dla hierarchicznej analizy skupień dla województw w 2008 r. W komórkach tabeli 6 podano średnie wartości uwzględnionych zmiennych w poszczególnych grupach. Uwzględniono podział o odległości wiązań na wysokości 26. Uzyskana hierarchia pozwoliła na wyodrębnienie w 2008 r. czterech relatywnie jednorodnych grup województw o liczebności: 4, 3, 4, 5, różniących się między sobą poziomem nasycenia wybranymi dobrami trwałego użytku (tab. 22).

W skupieniu czwartym znalazło się pięć województw (lubuskie, wielkopolskie, kujawsko-pomorskie, pomorskie, opolskie), w których zaobserwowano najwyższy odsetek

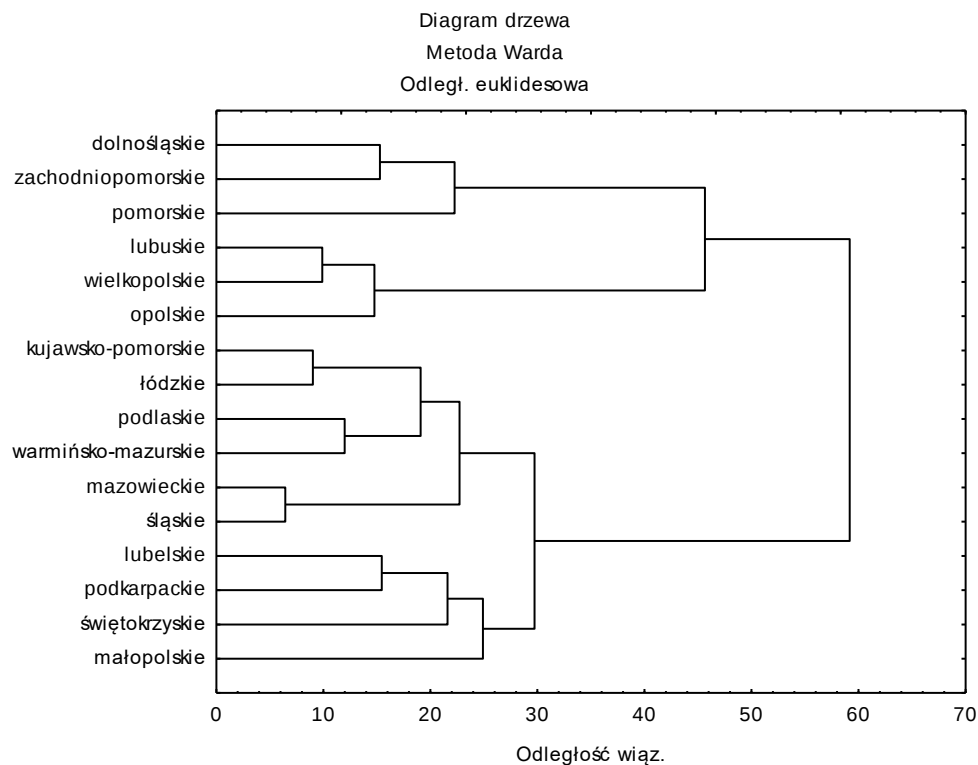
gospodarstw wyposażonych w dobra zaspokajające różnorodne potrzeby związane z domową rozrywką tj.: odbiornik telewizyjny, urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej, zestaw kina domowego, telefon komórkowy, a także kuchenkę mikrofalową i rower. Do grupy trzeciej przyporządkowane zostały cztery województwa: lubelskie, łódzkie, podkarpackie, świętokrzyskie, gdzie odnotowano niższy odsetek osób posiadających elektroniczny sprzęt powszechnego użytku: zestaw kina domowego, komputer osobisty, drukarkę, telefon komórkowy, a także sprzęty ogólnogospodarcze: automat pralniczy, kuchenkę mikrofalową oraz zmywarkę do naczyń.

Tabela 22. Wyniki grupowania województw na podstawie wyposażenia w dobra trwałe metodą Warda – 2008 r.

Charakterystyka skupienia	Skupienie 1	Skupienie 2	Skupienie 3	Skupienie 4
Skład skupienia	dolnośląskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie śląskie	małopolskie, podlaskie, mazowieckie	lubelskie, łódzkie, podkarpackie, świętokrzyskie	lubuskie, wielkopolskie, opolskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie
Odbiornik telewizyjny	98,7	97,8	98,5	98,9
Urządzenie do odbioru TV satelitarnej lub kablowej	57,7	49,4	51,6	65,4
Zestaw kina domowego	17,9	13,0	9,8	18,2
Komputer osobisty	54,5	58,2	52,5	57,7
Drukarka	35,6	38,5	33,7	38,4
Telefon komórkowy	83,0	81,1	80,8	85,5
Automat pralniczy	89,9	85,1	78,2	89,6
Kuchenska mikrofalowa	48,3	46,9	39,1	52,1
Zmywarka do naczyń	9,9	9,8	5,2	8,8
Rower	59,1	60,4	67,2	70,2
Motocykl, skuter, motorower	4,0	5,1	6,6	6,4
Samochód osobowy	48,8	56,2	56,5	56,7

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

Województwa z grupy pierwszej, tj. dolnośląskie, warmińsko-mazurskie, śląskie zachodniopomorskie charakteryzowały się najniższym poziomem nasycenia dobrami zaspokajającymi potrzeby w zakresie przemieszczania się, tj. rowerami, motocyklami oraz samochodami osobowymi. Województwa w skupieniu drugim (małopolskie, podlaskie, mazowieckie) uzyskiwały najwyższe wartości dla komputerów osobistych i drukarek. Analogiczne analizy przeprowadzono dla danych z 2018 r. Analiza odległości wiązań na dendrogramie wskazała na istnienie czterech skupień, w tym dwa zbiory trzejelementowe, jeden zbiór czteroelementowy oraz jeden zbiór sześcieelementowy – rysunek 21.

Rysunek 21. Grupowanie województw na podstawie wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w 2018 r.

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2018, GUS, Warszawa.

Trzy województwa ze skupienia czwartego (lubuskie, wielkopolskie, opolskie) cechował najwyższy wśród wszystkich grup odsetek gospodarstw domowych posiadających sprzęt związany z domową rozrywką i przemieszczaniem się (urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej, zestaw kina domowego, rower, motocykl oraz samochód), a także sprzęty usprawniające prace domowe (zmywarka do naczyń, automat pralniczy, kuchenka mikrofalowa). Województwa z grupy trzeciej – lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie i małopolskie – charakteryzowały się najniższym poziomem nasycenia większości dóbr trwałego użytku z wyłączeniem roweru. Województwa z grupy pierwszej, tj. dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie uzyskiwały najwyższe wartości nasycenia dla urządzeń związanych z rozrywką i komunikacją, takich jak: zestaw kina domowego oraz telefon komórkowy. Jednocześnie grupa ta charakteryzowała się najniższym odsetkiem gospodarstw domowych posiadających dobra zaspokajające potrzeby w zakresie przemieszczania się, tj. rowery, motocykle, samochody. Województwa w skupieniu drugim (kujawsko-pomorskie, łódzkie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie, śląskie) w większości plasowały się w poziomie nasycenia wybranymi dobrami trwałego użytku pomiędzy skupieniem trzecim a czwartym oraz charakteryzowały się najwyższym odsetkiem gospodarstw posiadających komputery osobiste i drukarki (tab. 23).

Tabela 23. Wyniki grupowania województw na podstawie wyposażenia w dobra trwałe metodą Warda – 2018 r.

Charakterystyka skupienia	Skupienie 1	Skupienie 2	Skupienie 3	Skupienie 4
Skład skupienia	dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie	kujawsko-pomorskie, łódzkie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, mazowieckie, śląskie	lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie, małopolskie	lubuskie, wielko- polskie, opolskie
Odbiornik telewizyjny	96,7	97,1	96,7	97,4
Urządzenie do odbioru TV satelitarnej lub kablowej	71,7	61,5	53,1	68,6
Zestaw kina domowego	14,4	12,0	10,5	12,3
Komputer osobisty	74,9	75,3	70,8	74,8
Drukarka	32,4	35,0	32,2	34,9
Telefon komórkowy	97,4	97,1	95,5	96,3
Automat pralniczy	96,0	94,3	94,5	96,9
Kuchenka mikrofalowa	62,1	62,9	60,9	71,4
Zmywarka do naczyń	42,6	35,2	27,7	43,2
Rower	55,0	64,1	66,4	72,5
Motocykl, skuter, motorower	3,8	5,9	6,125	9,4
Samochód osobowy	62,3	66,2	66,9	70,1

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2018, GUS, Warszawa.

Porównując wyniki grupowania pomiędzy 2008 a 2018 r. zauważyć można, że w grupie trzeciej, charakteryzującej się najniższym poziomem wyposażenia w analizowane dobra, niezmiennie znajdowały się trzy województwa: świętokrzyskie, podkarpackie, lubelskie. Natomiast województwo łódzkie przesunęło się z grupy trzeciej do grupy drugiej o przeciętnym poziomie nasycenia. Ponadto w 2018 r. do grupy czwartej, odznaczającej się najwyższym nasyceniem dobrami trwałego użytkowania, przesunęło się z grupy pierwszej województwo pomorskie oraz z grupy drugiej województwo kujawsko-pomorskie.

W celu określenia zależności między poziomem rozwoju gospodarczego województwa a stopniem wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku obliczono współczynnik korelacji Pearsona (tab. 24).

W większości województw w 2008 i 2018 r. na stan wyposażenia w dobra trwałe konsumpcji gospodarstw domowych, poziom PKB *per capita* nie wywierał wpływu, a zależność tę odzwierciedla wartość współczynnika korelacji Pearsona dla $p < 0,05$ (tab. 26). Badanie pozwala stwierdzić występowanie w 2006 r. dodatniej umiarkowanej korelacji pomiędzy PKB *per capita* a poziomem nasycenia jedynie w komputer osobisty, telefon komórkowy oraz w zmywarkę do naczyń. W 2018 r. zależność ta nie dotyczyła już telefonu komórkowego. Ujemną, słabą korelację pomiędzy PKB *per capita* a dobrami trwałego użytku zaobserwowano w przypadku czterech produktów, tj.: telewizora, kuchenki mikrofalowej, roweru oraz motoru.

Tabela 24. Zależność PKB *per capita* i wyposażenia w dobra trwałego użytku dóbr w 2008 r. i 2018 r.

Wyszczególnienie	2008	2018
PKB <i>per capita</i> a wyposażenie gospodarstw domowych w:		
odbiorniki telewizyjne	-0,16	-0,42
urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej	0,05	0,13
zestaw kina domowego	0,29	0,28
komputer osobisty	0,50	0,51
drukarka	0,41	0,37
telefon komórkowy	0,51	0,35
automat pralniczy	0,41	0,11
kuchenka mikrofalowa	-0,03	-0,26
zmywarka do naczyń	0,64	0,69
rower	-0,21	-0,28
motocykl	-0,31	-0,31
samochód osobowy	0,36	0,44

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych 2008 i 2018, GUS.

5.4. ZMIANY W WYPOSAŻENIU W DOBRA TRWAŁEGO UŻYTKU GOSPODARSTW DOMOWYCH WEDŁUG KLASY MIEJSCOWOŚCI

Zmienną słabiej różnicującą wyposażenie w dobra trwałego użytku jest klasa miejscowości zamieszkania gospodarstw domowych. Rezultaty te potwierdzają badania Piekut (2008), Grzega (2015)³⁰⁷. W latach 2006-2018 lepiej wyposażone pod względem ilościowym były gospodarstwa zamieszkujące aglomeracje miejskie, chociaż różnice pomiędzy miastem a wsią systematycznie zmniejszały się. W 2006 r. gospodarstwa miejskie posiadały najwyższą liczbę takich dóbr, jak: komputer osobisty (udział gospodarstw domowych zlokalizowanych w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców wynosił ponad 56%, na wsi – 35%), telefon komórkowy (79% : 68,5%), zmywarka do naczyń (10,5% : 4%). Gospodarstwa wiejskie posiadały natomiast wyższe wskaźniki wyposażenia w dobra ułatwiające przemieszczanie się, tj. w samochód osobowy (przeciętny poziom na terenach wiejskich to 76,4%, a w największych miastach blisko 58%), motocykl (10% : 2,6%) oraz rower (82% : 42%). Należy tu zaznaczyć, że wyposażenie w niektóre sprzęty często jest wynikiem praktycznego podejścia do realizacji określonych potrzeb, np. posiadanie samochodu na terenach wiejskich daje swobodę przemieszczania i jest bardziej istotne niż w miastach, gdzie transport publiczny jest zorganizowany na zadowalającym poziomie. Ponadto zestawienie niektórych przedmiotów trwałego użytku, które posiadają gospodarstwa domowe w mieście i na wsi, nie oddaje zróżnicowania jakościowego poszczególnych rodzajów przedmiotów, nie może zatem stanowić dostatecznej podstawy dla oceny zróżnicowania zamożności gospodarstw domowych w podziale miasto – wieś.

Jak pokazują dane GUS, między 2006 a 2018 r. wyposażenie w dobra trwałego użytku zarówno miejskich, jak i wiejskich gospodarstw domowych, uległo znaczącej poprawie.

³⁰⁷ Piekut M. (2008): Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania, Wydawnictwo SGGW, Warszawa., Grzega U. (2015): Typ biologiczny oraz miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego jako determinanty unowocześniania konsumpcji w Polsce, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 231, 30-55.

Największymi zmianami w poziomie nasycenia tymi dobrami charakteryzowały się gospodarstwa domowe zamieszkujące tereny wiejskie. Gospodarstwa te dokonywały m.in. zakupów urządzeń związanych z dostępem do informacji oraz nośników przekazu rekreacyjnego i kulturowego: komputerów osobistych – nastąpił wzrost między analizowanymi latami o ponad 103%, urządzeń do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej o 80% oraz telefonów komórkowych – o blisko 40% (tab. 25). W grupie sprzętów ułatwiających utrzymanie porządku i czystości odnotowano ponad 8-krotny wzrost liczby wiejskich gospodarstw domowych posiadających zmywarkę do naczyń i 30% automat pralniczy.

Tabela 25. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na klasę miejscowości w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyposażenie gospodarstw domowych	Miasto poniżej 20 tys.	Miasto 20-99 tys.	Miasto 100-199 tys.	Miasto 200-499 tys.	Miasto powyżej 500 tys.	Wieś
Odbiornik telewizyjny						
2006	99,2	99,3	98,9	97,9	96,8	98,6
2018	98,6	97,7	96	95,8	88,1	98,7
Urządzenia do odbioru TV satelitarnej lub kablowej						
2006	57,0	62,9	58,8	60,8	55,6	28,6
2018	68,0	71,7	65,5	69,6	57,6	52,1
Zestaw kina domowego						
2006	13	13,2	13,5	12,2	12,0	8,8
2018	11,9	13,1	12,6	14	11,7	11,3
Komputer osobisty						
2006	43,0	45,5	48,3	47,8	56,1	34,8
2018	71,1	72,4	74,5	79,5	82,1	70,9
Drukarka						
2006	29,8	31,0	31,4	33,4	37,0	23,2
2018	33,9	32,8	31,1	37,1	38,3	35,7
Telefon komórkowy						
2006	73,3	74,2	74,7	75,0	79,4	68,5
2018	97,2	97,4	96,7	98,2	97,7	95,4

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

Z kolei dynamika zmian wyposażenia w urządzenia ułatwiające przemieszczanie się była mniejsza na wsi niż w przypadku dużych miast. Największe zmiany zaobserwowano w odniesieniu do motocykli, skuterów i motorowerów. Porównując dane z 2006 r. i 2018 r. należy stwierdzić, że nastąpił wzrost liczby gospodarstw posiadających te sprzęty w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców o ponad 85%, podczas gdy na wsi o 51% (tab. 25).

Analizując poziom nasycenia dobrami trwałej konsumpcji w małych i dużych miastach zauważyć można podobną, choć nieidentyczną tendencję, jak w przypadku relacji miasto – wieś. W 2006 r. w miejscowościach poniżej 20 tys. mieszkańców częściej niż w największych miastach gospodarstwa wyposażone były w sprzęty służące domowej rozrywce, tj. w odbiorniki telewizyjne (odpowiednio: 99% i 95,6%), w urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej (67% i 63%) oraz w zestawy kina domowego (13% i 12%).

Tabela 26. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na klasę miejscowości w 2006 r. i 2018 r. (w %)

Wyposażenie gospodarstw domowych	Miasto poniżej 20 tys.	Miasto 20-99 tys.	Miasto 100-199 tys.	Miasto 200-499 tys.	Miasto powyżej 500 tys.	Wieś
Automat pralniczy						
2006	86,7	87,4	89,3	90,1	89,0	71,5
2018	96,1	96,5	95,7	95,5	94,6	93,9
Kuchenka mikrofalowa						
2006	42,3	42,2	39,9	35,6	37,6	34,4
2018	66,5	65,0	58,0	55,4	53,3	67,4
Zmywarka do naczyń						
2006	5	5,8	7,0	8,3	10,5	4,0
2018	36,6	33,6	31,7	42,8	38,5	36,7
Rower (bez dziecięcego)						
2006	67,2	60,2	48,7	42,3	41,4	82,3
2018	65,7	57,9	45,2	50,4	44,4	78,0
Motocykl, skuter, motorower						
2006	3,9	2,1	2,0	1,5	1,4	6,8
2018	4,2	3,3	2,9	2,7	2,6	10,3
Samochód osobowy						
2006	64,3	61,9	59,3	63,2	57,9	76,4
2018	47,7	46,1	44,6	42,2	44,8	58,2

Źródło: Opracowano na podstawie: Budżety Gospodarstw Domowych w 2008 i 2018, GUS, Warszawa.

W 2006 r. wyższy poziom zasobności wystąpił także w przypadku dóbr służących do przemieszczania się – udział gospodarstw domowych zlokalizowanych w najmniejszych miastach posiadających samochody osobowe wynosił 64,3% a w największych miastach 58% (tab. 26). W przypadku motocyklu i roweru różnice pomiędzy miejscowościami były jeszcze większe. W najmniejszych miastach blisko 4% gospodarstw posiadało motocykl, natomiast w największych miastach było to niecałe 1,5%. Poziom nasycenia gospodarstw domowych rowerami był również zróżnicowany – od 41% w miejscowościach powyżej 500 tys. mieszkańców do ponad 67% w miastach do 20 tys. mieszkańców.

Porównując w latach skrajnych stan wyposażenia miejskich gospodarstw domowych w dobra trwałej konsumpcji, widać największe zmiany w gospodarstwach zamieszkałych w miastach do 20 tys. mieszkańców. Na obszarach tych odnotowano blisko 6-krotny wzrost stopnia nasycenia gospodarstw zmywarkami do naczyń, 65% komputerami osobistymi oraz ok. 30% telefonami komórkowymi i samochodami osobowymi. Natomiast w największych miastach, tj. powyżej 500 tys. mieszkańców, wystąpił w 2018 r. w stosunku do 2006 r. najwyższy wzrost odsetka gospodarstw domowych zasobnych w motor/skuter/motorower – o ponad 85%.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonej analizy zmian, jakie zachodziły w poziomie dochodów, wydatków oraz wyposażenia w dobra trwałe w latach 2006-2018 można wyodrębnić różnokierunkowe zmiany.

Sytuacja dochodowa polskiego społeczeństwa znacznie się poprawiła. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych rosły, a największe roczne tempo wzrostu dochodów można było zaobserwować w 2007 r. i 2008 r.

W badanym okresie poprawa sytuacji dochodowej dotyczyła wszystkich grup kwintylowych. W relatywnie największym stopniu wzrosły dochody rozporządzalne gospodarstw domowych z pierwszej grupy kwintylowej, a w najmniejszym w najzamożniejszej grupie. Może to świadczyć o zmniejszeniu się dysproporcji w poziomie dochodów. Mimo zmniejszania się zróżnicowania dochodowego, relacja między średnimi dochodami rozporządzalnymi z piątej i pierwszej grupy kwintylowej pozostała znacząca.

W największym stopniu zwiększeniu uległy przypadające na osobę dochody rozporządzalne w gospodarstwach domowych z grup społeczno-ekonomicznych o najniższych dochodach na początku okresu (pracowników na stanowiskach robotniczych), a w najmniejszym stopniu w dysponującymi początkowo największymi dochodami gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. Zmniejszyły się dysproporcje pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi.

Poziom przeciętnych dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych był zróżnicowany terytorialnie. Najwyższe dochody, zarówno w 2008 r. i 2018 r. osiągały gospodarstwa domowe z województwa mazowieckiego. Z kolei województwo podkarpackie charakteryzowało się najmniejszym przeciętnym dochodem rozporządzalnym. Zmniejszyła się jednak rozpiętość między najwyższym a najniższym średnim dochodem rozporządzalnym w województwach. W ostatnim roku analizy w pięciu województwach gospodarstwa domowe dysponowały dochodami rozporządzalnymi wyższymi od przeciętnej krajowej wartości, w 2008 r. tych województw było dziesięć. Może to świadczyć o pewnym zmniejszaniu zróżnicowania dochodowego między gospodarstwami domowymi z różnych województw.

Zmniejszanie różnic pomiędzy gospodarstwami domowymi można zaobserwować również w odniesieniu do klasy miejscowości zamieszkania. Skurczyły się dysproporcje ze względu na wysokość przeciętnego dochodu rozporządzalnego na osobę między najbiedniejszymi gospodarstwami domowymi wiejskimi a najbogatszymi wielkomiejskimi.

Wraz z poprawą sytuacji dochodowej polskiego społeczeństwa można było zaobserwować wzrost skłonności gospodarstw domowych do oszczędzania we wszystkich grupach kwintylowych. W największym stopniu wzrost stopy oszczędności dotyczył drugiej i trzeciej grupy kwintylowej. W najuboższych gospodarstwach domowych w całym analizowanym okresie stopa oszczędzania była ujemna.

Udział wydatków ogółem w dochodzie rozporządzalnym zmniejszył się w gospodarstwach domowych we wszystkich województwach. Większą część dochodów rozporządzalnych niż przeciętnie w kraju wydawali mieszkańcy dziewięciu województw: łódzkiego, opolskiego, pomorskiego, śląskiego, dolnośląskiego, zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego, podkarpackiego i lubelskiego. Największy spadek udziału wydatków ogółem w dochodach rozporządzalnych zaobserwowano wśród gospodarstw

domowych z województw: małopolskiego, podkarpackiego i lubelskiego, natomiast w najmniejszym stopniu spadł udział wydatków w rozporządzalnych dochodach gospodarstw domowych z województwa pomorskiego, łódzkiego, kujawsko-pomorskiego, dolnośląskiego, śląskiego i zachodniopomorskiego.

Poziom wydatków ogółem w gospodarstwach domowych zwiększał się, a w relatywnie większym stopniu dotyczył rodzin znajdujących się w dolnej części rozkładu dochodów (czyli najuboższych), co oznacza zmniejszenie zróżnicowania poziomu omawianych wydatków między grupami kwintylowymi.

Realne wydatki ogółem na osobę zwiększyły się w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Różnice między poszczególnymi typami gospodarstw w tym zakresie odzwierciedlały różnice w dochodach rozporządzalnych. Najwyższe wydatki występowały w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych a najniższe w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych oraz rolników. Podobne tendencje występowały w zakresie przeciętnej wysokości wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych.

Poziom wydatków konsumpcyjnych na osobę wyższy od średniej wartości wydatków w Polsce w 2008 r. odnotowano w sześciu województwach, w tych samych (poza województwem łódzkim), w których zaobserwowano najwyższe przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne na osobę. Wzrost poziomu wydatków konsumpcyjnych był większy w tych województwach, które charakteryzowały się ich niższym poziomem na początku badanego okresu, jednak zróżnicowanie pozostało znaczne.

Struktura wydatków gospodarstw domowych różniła się między kwintylami. We wszystkich grupach kwintylowych zmniejszył się udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, przy czym relatywnie największy spadek dotyczył pierwszej grupy kwintylowej. Spadkową tendencję udziału w wydatkach można było zaobserwować we wszystkich grupach kwintylowych w przypadku udziału wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe. Z kolei we wszystkich grupach kwintylowych zwiększył się udział wydatków na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport, restauracje i hotele oraz pozostałe wydatki na towary i usługi konsumpcyjne, a także na kieszonkowe. W przypadku innych grup wydatków, tendencje różniły się w zależności od grupy kwintylowej.

Zaobserwowano również, że udział wydatków związanych z zaspokojeniem potrzeb życiowych zmniejszył się we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, co świadczy o poprawie ich poziomu życia.

W charakteryzujących się najwyższymi dochodami gospodarstwach domowych (pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek) występowały najwyższe wydatki świadczące o wyższym poziomie życia i związane z zagospodarowaniem czasu wolnego, natomiast wydatkami związanymi z realizowaniem potrzeb życiowych najmocniej obciążone były gospodarstwa domowe emerytów i rencistów.

Pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych największe różnice występowały między gospodarstwami domowymi pracowników na stanowiskach nierobotniczych a gospodarstwami domowymi emerytów i rencistów. Między rokiem 2006 a 2018 różnice te uległy niewielkiemu zmniejszeniu.

Biorąc pod uwagę wykorzystaną miarę zróżnicowania struktur opartą na metryce Braya-Curtisa można stwierdzić, że najbardziej podobna do przeciętnej w Polsce struktura

wydatków konsumpcyjnych wystąpiła w czwartej grupie kwintylowej. Najbardziej różniły się między sobą struktury wydatków skrajnych grup kwintylowych, przy czym to zróżnicowanie w analizowanym okresie zmniejszyło się. Dodatkowo zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych w pierwszej grupy kwintylowej w relatywnie największym stopniu zmniejszyło się w porównaniu do pozostałych grup kwintylowych. Może to świadczyć o zmniejszaniu się dysproporcji w poziomie życia między grupami kwintylowymi.

Struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne również była zróżnicowana w województwach. Taka sama tendencja we wszystkich województwach wystąpiła jedynie w przypadku wydatków na rekreację i kulturę oraz na restauracje i hotele. Udział wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach konsumpcyjnych zmniejszył się, a na restauracje i hotele zwiększył się w latach 2008-2018. W pozostałych grupach wydatków tendencje były zróżnicowane. Wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych z województwa mazowieckiego w największym stopniu różniły się od przeciętnych wzorców konsumpcji w Polsce, a różnice te pogłębiły się między rokiem 2008 a 2018. Mniej korzystna od przeciętnej okazała się struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych z województwa podlaskiego, które charakteryzowało się jednym z największych udziałów wydatków na potrzeby bytowe. W latach 2008-2018 zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych względem przeciętnej w kraju w większości województw zwiększyło się, z wyjątkiem województw: pomorskiego, zachodniopomorskiego i dolnośląskiego. Średnia wartość miary zróżnicowania między parami województw pokazuje, że różnice te wzrosły, co może świadczyć o polaryzacji poziomu życia w Polsce. Grupowanie województw na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych również może być potwierdzeniem tej polaryzacji. Grup województw w 2018 r. było mniej, ale różnice między grupami się powiększyły. Gospodarstwa domowe z Polski Wschodniej, o niższym poziomie PKB *per capita* charakteryzowały się mniej korzystną strukturą wydatków konsumpcyjnych od pozostałych regionów. W wydatkach gospodarstw domowych z województw: podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego można zauważyć wysoki udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe oraz relatywnie niski udział wydatków na rekreację i kulturę oraz na restauracje i hotele w wydatkach konsumpcyjnych.

W gospodarstwach domowych zamieszkujących wszystkie klasy miejscowości zamieszkania zmniejszył się udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach na towary i usługi konsumpcyjne, natomiast zwiększył się udział wydatków na restauracje i hotele, co świadczy o poprawie poziomu życia.

Pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych największe różnice występują między gospodarstwami domowymi wiejskimi a tymi z miast liczących 500 tys. i więcej mieszkańców. Pomiędzy 2006 a 2018 rokiem struktura wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych wiejskich zbliżyła się nieznacznie do gospodarstw domowych zamieszkujących najmniejsze miasta (do 20 tys. mieszkańców).

Zmiany, jakie dokonały się w latach 2006-2018 w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku są konsekwencją przemian społeczno-demograficznych oraz procesów związanych z powszechną globalizacją i informatyzacją. Z biegiem lat część dóbr w wyniku postępu technologicznego upowszechniła się, inne z tej samej przyczyny przestały mieć znaczenie w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego.

W gospodarstwach domowych wyróżnionych ze względu na kategorię społeczno-ekonomiczną czy klasę miejscowości zamieszkania odnotowano wzrost ogólnej liczby dóbr trwałego użytkowania. Najwyższe średnioroczne tempo wzrostu zaobserwowano w wyposażeniu gospodarstw domowych w zmywarkę, kuchenkę mikrofalową oraz

w komputer osobisty z dostępem do Internetu. Zmiany te przyczyniły się nie tylko do ułatwienia wykonywania wielu prac domowych, ale także do szerszego dostępu do informacji czy zaspokojenia potrzeb kulturalno-rozrywkowych w miejscu zamieszkania.

Warte podkreślenia jest również to, że w latach 2008-2018 pomiędzy poszczególnymi województwami wystąpiły znaczące różnice w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania. Najwyższym poziomem ich nasycenia charakteryzowały się trzy województwa: opolskie, wielkopolskie oraz lubuskie. Najniższe poziomy zasobności wykazywały natomiast gospodarstwa domowe z województw podkarpackiego, lubelskiego oraz świętokrzyskiego.

Należy zauważyć, iż tendencje zmian dochodów, wydatków oraz zasobności w dobra trwałego użytku, zaobserwowane w niniejszej publikacji, w 2020 roku zostały zahamowane. Pandemia COVID-19 i spowodowany nią ogólnoświatowy kryzys gospodarczy odbijają się na poziomie i strukturze konsumpcji dóbr i usług w polskich gospodarstwach domowych. W okresie izolacji w sposób naturalny konsumenci ograniczają swoje zakupy, starając się racjonalizować potrzeby i więcej oszczędzać. Wydatki na ubrania, wyposażenie wnętrz, meble, urządzenia elektroniczne, książki czy droższe kosmetyki w wielu gospodarstwach ograniczone zostały do niezbędnego minimum.

Od początku kwietnia 2020 roku skłonność gospodarstw domowych do dokonywania większych zakupów znacząco spadła. W największym stopniu ograniczenia dotknęły wydatków na dobra trwałego użytku. Mocno zredukowane zostały też plany zakupu samochodów i mieszkań oraz skłonność do finansowania takich wydatków kredytem³⁰⁸. Jest to bardzo niepokojąca tendencja, bowiem infrastruktura domowa, będąca bazą ekonomiczną każdego gospodarstwa domowego, stanowi ważny czynnik pobudzający konsumpcję, przyczyniając się jednocześnie do rozwoju gospodarczego kraju.

---

³⁰⁸ Raport Sytuacja na rynku Consumer Finance, Związek Przedsiębiorstw Finansowych i Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH, <https://zpf.pl/badania-i-publikacje/raporty-cykliczne/sytuacja-na-ryнку-consumer-finance/>.

Bibliografia

- 10 Lekcji odrobionych w czasie pandemii. <https://www.nielsen.com/pl/pl/insights/article/2020/10-lekcji-odrobionych-w-czasie-pandemii>, FMCG and Retail [dostęp 14.07.2020].
- Antonides G., van Raaij F.W. (2003): *Zachowania konsumenta*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Balcerowicz (1997): *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Balcerowicz-Szkutnik M. (2018): Zmiany modelu konsumpcji jako efekt procesów globalizacyjnych – próba oceny istniejących związków, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 373, 5-18.
- Baudrillard J. (2006): *Spółczesność konsumpcyjna. Jego mity i struktury*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bednarek B. (1989): Wyposażenie rodzinnych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4, 269-290.
- Begg D., Fischer S., Dornbusch R. (2005): *Makroekonomia*, PWE, Warszawa.
- Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A. (2014): Crowdfunding: Tapping the right crowd. *Journal of Business Venturing*, 29, 5, 585-609.
- Bertyn A. (2015): Zmiany wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w Polsce a jakość życia, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 209, 19-32.
- Boczar K., Kossut Z. (1983): *Ekonomika handlu*, PWE, Warszawa.
- Bogacka-Kisiel E. (2012): *Finanse osobiste. Zachowania – Produkty – Strategie*, PWN, Warszawa.
- Bombol M., Dąbrowska A. (2003): *Czas wolny, Konsument, marketing, rynek*, Liber, Warszawa.
- Borowska A. (2005): Zmiany wzorców konsumpcji żywności w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, VII, 8, 25-33.
- Borowska A. (2005a): Kondycja ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce na tle gospodarstw pozostałych krajów Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, Warszawa-Poznań, Wydawnictwo Wieś Jutra, VII, 3, 12-17.
- Borowska A. (2017): *Uwarunkowania ekonomiczne i pozaekonomiczne konsumpcji żywności regionalnej w Polsce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Botsman R., Roberts R. (2011): *What's Mine is Yours: The Rise of Collaborative Consumption*, Harper-Collins Publishers, London.
- Bowen L. van, Gilovich T. (2003): To do or to have. That is the question, *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(6), 1193-1202.
- Brabant J.M. van (1992): *Privatizing Eastern Europe. The Role of Markets and Ownership in the Transition*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London.
- Burgiel A. (2012): Naśladownictwo, ostentacja i snobizm w zachowaniach polskich konsumentów, *Handel Wewnętrzny*, 5, 145.

- Burgiel A. (2013): Re-generacja jako megatrend w zachowaniach konsumentów – czy Polacy są na nią gotowi?, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 77, 32, 11-24
- Burgiel A. (2014): Wspólna konsumpcja (collaborative consumption) jako alternatywna opcja dla konsumenta XXI wieku, *Marketing i Rynek*, 8, 1009-1013.
- Burgiel A. (2014a): Rozwój technologii informacyjnych jako determinanta adaptacji modelu konsumpcji wspólnej, *Marketing i Rynek*, 11, 316-326.
- Burgiel A. (2016): Społecznie zdeterminowana konsumpcja jako przedmiot badań w ekonomii, *Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 303, 36-51.
- Burgiel A., Zrałek J. (2015): Konsumpcja wspólna jako trend w zachowaniach polskich konsumentów – determinanty i perspektywy jej upowszechnienia, *Marketing i Rynek*, 8, 89-98.
- Byłok F. (2005): Model społeczeństwa konsumpcyjnego, [w:] *Konsumpcja – istotny wymiar globalizacji kulturowej*. Pawłowska A., Kempy M. (red.), Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Byłok F. (2004): Nierówności konsumpcji w Polsce w latach 90. i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 3, 285-297.
- Byłok F. (2011): „Zdrowy” styl życia jako determinanta zachowań konsumpcyjnych, *Zeszyty Naukowe Ekonomiczne Problemy Usług. Uniwersytet Szczeciński*, 269, 33-46.
- Byłok F. (2013): Konsumpcja na pokaz jako cecha rynku konsumpcyjnego, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 777. *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 32, 25–27.
- Byłok F. (2013a): Rozwój konsumpcji symbolicznej jako synonim zmian w zachowaniach konsumentów, *Handel Wewnętrzny*, styczeń-luty, 146-156.
- Byłok F. (2015): Meandry konsumpcji we współczesnym społeczeństwie: konsumpcjonizm versus dekonsumpcja. *Annales. Ethics in Economic Life*, 19, 1, February 2016, 55-69.
- Byłok F. (2017): Konsumpcja ludzi starszych w Polsce – przejawy marginalizacji seniorów na rynku konsumenckim. [w:] Galor Z., Kalinowski S., Kozłowska U. (red. nauk.) *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, Societas Pars Mundi Publishing, Bielefeld, 61-76.
- Byłok, F. (2006): Zachowania konsumpcyjne ludzi starszych w Polsce na początku XXI wieku, [w:] J. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ.
- Bywalec C. (2007): *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bywalec C. (2010): *Konsumpcja a rozwój gospodarczy a społeczny*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Bywalec C. (2012): *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa.
- Bywalec C., Rudnicki L. (1992): *Podstawy teorii i metodyki badania konsumpcji*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków.
- Bywalec C., Rudnicki L. (2002): *Konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Bywalec Cz. (2017): *Gospodarstwo domowe. Ekonomika. Finanse. Konsumpcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

- Campbell J., Deaton A. (1987): Is consumption too smooth? Working Paper, 2134, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 1-40, https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3221494/campbell_consumptionsmooth.pdf [dostęp 20.06.2020].
- Chmielewska B. (2015): Nierówności społeczne w aspekcie zróżnicowania wydatków gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 41(1), 319-328.
- Chryssides G.D., Kaler J.H. (1999): Wprowadzenie do etyki biznesu, PWN, Warszawa, wydanie oryginalne (1993): An introduction to business ethics, Chapham and Hall, Thomson.
- Co i jak kupują Polacy w czasie pandemii? <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/3-glowne-trendy-zmian-w-zachowaniach-konsumentow-w-czasach-covid-19/> [dostęp 15.10.2020].
- Coraz więcej Polaków robi zakupy przez Internet. Rośnie popularność e-grocery. <https://www.wiadomoscihandlowe.pl/artykul/zakupy-spozywcze-on-line-robi-wiekszosc-polakow-badanie> [dostęp 20.11.2020].
- Cyrek M. (2013): Przestrzenny wymiar nierówności w zakresie konsumpcji, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 31, 128-145.
- Czaja S. (2011): Paradygmat ekonomii głównego nurtu i ekonomii zrównoważonego rozwoju, [w:] Poskrobko B. (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów*, Wydawnictwo WSE, Białystok.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2015): *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa.
- Daszkowska M., Senyszyn J. (1994): *Elementy teorii konsumpcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Dąbrowska A. (2015): Postawy polskich konsumentów – od konsumpcjonizmu do zrównoważonej konsumpcji, *Handel Wewnętrzny*, 2(355), 88-100.
- Dąbrowska A., Byłok F., Janoś-Kresło M., Kiełczewski D., Ozimek I. (2015): *Kompetencje konsumentów innowacyjne zachowania zrównoważona konsumpcja*, PWE, Warszawa.
- Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): Korzystanie z usług związanych z zagospodarowaniem czasu wolnego przez gospodarstwa domowe w świetle wyników badań, [w:] Ozimek I., *Zachowania konsumentów na rynku dóbr i usług. Wybrane aspekty*, Difin, Warszawa.
- Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010): *Serwicyzacja konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. Uwarunkowania i tendencje*, Difin, Warszawa.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (2009): Konsument w dobie kryzysu, *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, 94, 53-69.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (red. nauk.) (2007): *Konsumpcja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, PWE, Warszawa.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A. (2019): Styl życia wellness a zachowania osób starszych na rynku usług prozdrowotnych, [w:] W. Nowak, K. Szalotka (red.), *Zdrowie i style życia. Wyzwania ekonomiczne i społeczne*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 47-64, <https://doi.org/10.34616/23.19.111>.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A., Słaby T. (2018): *Zachowania konsumpcyjne singli w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2005): *Ochrona i edukacja konsumentów we współczesnej gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa.

- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Słaby T., Witek J. (2013): Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Wódkowski A. (2016): E-usługi a społeczeństwo informacyjne, Difin, Warszawa.
- Dąbrowska A., Radziukiewicz M. (2012): Wydatki na usługi w gospodarstwach domowych, Wiadomości Statystyczne, 10(617), 53-74.
- Dąbrowska A., Słaby T., Janoś-Kresło M., Lubowiecki-Vikuk A. (2019): Zachowania konsumpcyjne singli w Polsce, Zarządzanie. Teoria i Praktyka, 1, 51-52.
- Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J. (2000): Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective, A supplementary paper prepared for the United Nations Economic Commission for Europe Annual Seminar, Geneva, 2 May 2000.
- Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J. (2001): Whence Reform? A Critique of the Stiglitz Perspective, Journal of Policy Reform, 4, 312.
- Deloitte: Zmiany zachowań konsumentów w czasach epidemii Covid-19, <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/deloitte-zmiany-zachowan-konsumentow-w-czasach-epidemii-covid-19/> [dostęp 19.06.2020].
- Dhar R., Wertenbroch K. (2000): Consumer Choice Between Hedonic and Utilitarian Goods, Journal of Marketing, 37(1), 60-71.
- Douglas M., Isherwood B. (1996): The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumerism (2nd edition), Routledge, London.
- Dudek H., Koszela G., Landmesser J. (2012): Wpływ sytuacji dochodowej na strukturę wydatków gospodarstw domowych, Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 97, 237-247.
- Dziechciarz-Duda M. (2006): Klasyfikacja konsumentów na rynku dóbr trwałego użytkowania w Polsce. Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowanie, Taksonomia 13, PN AE we Wrocławiu, 1126, 389-396.
- EEA (European Environment Agency) (2012): Consumption and the environment – 2012 update, The European Environment State and outlook 2010, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 26-27.
- Elwart A., Jarosz K. (2020): Silver social media – seniorzy i media społecznościowe, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 153-182.
- Euromonitor, Forty Key Trend for the Next Decade: 20 Key global and consumer trends 2005-2015, [za:] Tkaczyk J. (2012): Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe. Handel Wewnętrzny, maj-czerwiec, 126-134.
- Falkowski A., Tyszka T. (2006): Psychologia zachowań konsumenckich, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Falkowski J., Kostrowicki J. (2001): Geografia rolnictwa świata, PWN, Warszawa, 387, 391-392.
- Fisk P. (2009): Geniusz konsumenta. Prowadzenie firmy skoncentrowanej na oczekiwaniach nabywców, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa.
- Fitoussi J-P., Rosanvallon P. (2000): Czas nowych nierówności, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Gajewski S. (1994): Zachowanie się konsumenta a współczesny marketing, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Gałązka M. (2013): Próba oszacowania stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 335, 85-102.
- Gawęcki J., Hryniewiecki L. (red.) (1998): *Żywnienie człowieka*, PWN, Warszawa.
- Giddens A. (2009): *Europa w epoce globalnej*, PWN, Warszawa.
- Globalne trendy konsumenckie 2030. <https://polska.mintel.com/swiatowe-trendy-konsumenckie> [dostęp 18.10.2020].
- Głowińska-Wołoszyn R., Stanisławska J., Ratajczak K. (2017): Wydatki na restauracje i hotele w gospodarstwach domowych rolników w Polsce w latach 2005-2015, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, XIX(4), 53-59.
- Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS, 2011, Warszawa.
- Górecki B. (1979): *Ekonomika gospodarstw domowego*, IHWiU, Warszawa.
- Gros D., Steinherr A. (2004): *Economic transition in Central and Eastern Europe: planting the seed*, CUP, Cambridge.
- Grzega U. (2015): Typ biologiczny oraz miejsce zamieszkania gospodarstwa domowego jako determinanty unowocześniania konsumpcji w Polsce, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 231, 30-55.
- GUS (2007): *Budżety gospodarstw domowych w 2006 r.*, Warszawa.
- GUS (2007): *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa.
- GUS (2008): *Budżety gospodarstw domowych w 2007 r.*, Warszawa.
- GUS (2009): *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, Warszawa.
- GUS (2010): *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, Warszawa.
- GUS (2011): *Budżety gospodarstw domowych w 2010 r.*, Warszawa.
- GUS (2011): *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa.
- GUS (2012): *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, Warszawa.
- GUS (2013): *Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.*, Warszawa.
- GUS (2014): *Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.*, Warszawa.
- GUS (2015): *Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, Warszawa.
- GUS (2016): *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, Warszawa.
- GUS (2017): *Budżety gospodarstw domowych w 2016 r.*, Warszawa.
- GUS (2018): *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, Warszawa.
- GUS (2018): *Zeszyt metodologiczny. Badanie budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa.
- GUS (2019): *Budżety gospodarstw domowych w 2018 r.*, Warszawa.
- GUS (2019): *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa.
- GUS (2020): *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce, Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, Warszawa.
- GUS: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych> [dostęp 10.05.2020].
- GUS: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych> [dostęp 18.11.2020].
- Gutkowska K., Laskowski W., Ozimek I. (2012): *Konsumpcja żywności w polskich gospodarstwach domowych – kryteria różnicowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

- Gutkowska K., Murawska A. (2011): Zagospodarowanie czasu wolnego w miejskich i wiejskich gospodarstwach domowych, *Polityka Społeczna*, 8, 22-29.
- Gutkowska K., Ozimek I. (2005): Wybrane aspekty zachowań konsumentów na rynku żywności – kryteria różnicowania, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Gutkowska K., Ozimek I., Laskowski W. (2001): Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Guttentag D. (2013): Airbnb: Disruptive Innovation and the Rise of an Informal Tourism Accommodation Sector. *Current Issues in Tourism*, 18, 12, 1192-1217.
- Hardey M. (2011): Generation C – content, creation, connections and choice. *International Journal of Market Research*, 53, 6, 749-770.
- Hodoly A. (1971): Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna, KiW, Warszawa, 20, [za:] Zalega T. (2007): Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1, 9.
- Hodoly A. (1973): Terminologia sfery spożycia, PAN, Warszawa.
- Hodoly A. (1976): Czynniki kształtujące spożycie i zachowania się konsumentów, ekonomiczne i społeczne aspekty spożycia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Janoś-Kresło M. (red) (2012): Gospodarstwa domowe w XXI w.: konsumpcja, jakość życia, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Janoś-Kresło M., Mróz B. (red.) (2006): Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Jarmołowicz W., Piątek D. (2013): Polska transformacja gospodarcza. Przesłanki – Przebieg – rezultaty, [w:] W poszukiwaniu nowego ładu ekonomicznego, S. Owsiak, A. Pollok (red.), PTE, Warszawa, 71-89.
- Jarosz A. (1982): Wstęp do ekonomiki konsumpcji, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Inżynierska w Radomiu, Radom.
- Jastrzębska-Smolaga H. (2000): W kierunku trwałej konsumpcji. Dylematy, zagrożenia, szanse, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kacprzak-Choińska A. (2007): Konsument ponowoczesny. Nowe trendy w zachowaniach nabywczych i ich konsekwencje dla marketingu, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 2, 14-20.
- Kalinowski S. (2015): Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kaliński J. (2009): Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989-2004, SGH w Warszawie, Warszawa.
- Kaluża-Kopias D. (2010): Migracje wewnętrzne w łodzi na tle wybranych, największych miast w Polsce, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 35, 199-217.
- Karwacki A., Szlendak T. (2009): Bieda i rozpiętość dochodów jako źródła problemów społecznych – test koncepcji poziomicy, *Polityka Społeczna*, 8, 1-4.
- Kędzior Z. (1989): Domowe dobra trwałego użytku w procesie zaspokajania potrzeb gospodarstw domowych, *Gospodarstwo Domowe* 1, 47-59.
- Kędzior Z. (1992): Gospodarstwo domowe – podmiot gospodarujący, IRWiK, Warszawa.
- Kielczewski D. (2011): Homo oeconomicus versus homo sustinens. Uwagi o metodologicznych odmiennościach między ekonomią zrównoważonego rozwoju a ekonomią głównego nurtu, [w:] *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, B. Poskrobko (red.), Wydawnictwo WSE, Białystok, 214-223.
- Kieźel E., Smyczek S. (red.) (2015): Zachowania konsumentów. Procesy unowocześniania konsumpcji, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa.

- Koba L. (2020): Silver surfers – seniorzy w świecie online, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 45-152.
- Kolonko J. (1980): Analiza dyskryminacyjna i jej zastosowania w ekonomii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kołodko G.W. (2007): Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie Centrum Badań Transformacji, Integracji i Globalizacji TIGER.
- Kołodziejek B., Zielińska Z. (1989): Potrzeby i spożycie, PWE, Warszawa.
- Koniunktura gospodarcza w wybranych krajach w okresie kryzysu finansowego, Ministerstwo Gospodarki. Departament Analiz i Prognoz, Warszawa, 2011.
- Kota S.M., Malawski A., Węgrzecki A. (red.) (2004): Dobrobyt społeczny, nierówności i sprawiedliwość dystrybucyjna, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków.
- Kowalczyk K. (2010): Polacy o swoich długach i oszczędnościach. BS/50/2010, CBOS, Warszawa.
- Kozarzewski P. (2006): Prywatyzacja w krajach postkomunistycznych, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Kozera A., Stanisławska J., Wysocki F. (2014): Sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 101(2), 91-101.
- Kramer J. (1993): Konsumpcja. Prawdopodobieństwo, struktura, przyszłość, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa.
- Kramer J. (1997): Konsumpcja w gospodarce rynkowej, PWE, Warszawa.
- Krysiak K., Maison D. (2014): Psychologia konsumenta, PWN, Warszawa.
- Kuczera K. (2012): Postawy jako bariera rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług, 703(88), 763-771.
- Kukuła K. (2014): Statystyczne podejście do badań dynamiki struktur ekonomicznych, Marketing i Rynek, 2(21), 84-91.
- Kuśmierczyk K., Piskiewicz L. (2012): Konsumpcja w Polsce na tle pozostałych krajów Unii Europejskiej, Konsumpcja i Rozwój, 2(3), 78-93.
- Kwasek M. (2010): Tendencje w spożyciu żywności w krajach Unii Europejskiej, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 180, 10-18.
- Kwasek M. (2015): Identyfikacja wzorców konsumpcji żywności w Polsce, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 8, Wydawnictwo KPSW, Bydgoszcz.
- Kwaśnik Z., Żukow W. (red. nauk.) (2009): Aktualne wyzwania ekonomii, Radomska Szkoła Wyższa, Radom.
- Laskowski W., Górską-Warzewicz H. (2014). Czynniki ekonomiczne determinujące wybory konsumenckie, [w:] Gęstość odżywcza spożywanych racji pokarmowych w Polsce. Próba oszacowania i oceny wpływu statusu ekonomicznego, Wydawnictwo Laskowski, Warszawa.
- Liszewski S. (2005): Delimitacja obszaru metropolitalnego Łodzi, [w:] Obszar metropolitalny Łodzi – wyzwania i problemy, Bald K., Markowski T. (red.), Biuletyn PAN, Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa.

- Łącka I. (2017): Sytuacja dochodowa wiejskich gospodarstw domowych w Polsce w latach 2007-2014 i jej skutki, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 1, 40.
- Malina A. (2006): Analiza zmian struktury zatrudnienia w Polsce w porównaniu z krajami Unii Europejskiej, *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 726, 5-21.
- Małecki W. (1978): Mechanizm wahań popytu na trwałe dobra konsumpcyjne (w warunkach rozwiniętych krajów kapitalistycznych), *Ekonomista*, 1, 129-149.
- Mankiw N.G., Taylor M.P. (2009): *Mikroekonomia*, PWE, Warszawa.
- Markowski T., Marszał T. (2007): Metropolie obszary metropolitalne metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe, KPZK PAN, Warszawa.
- Matel A. (2015): Konsumpcja umiaru a współczesne trendy zachowań konsumenckich, *Zarządzanie. Teoria i Praktyka*, 13(3), 17-24.
- Mazurek-Łopacińska K. (2001): Globalizacja w aspekcie wpływu na zachowania konsumenckie, *Marketing i Rynek*, 8, 3, 10-16.
- Mazurek-Łopacińska K., Sobocińska M. (2014): Determinanty rozwoju zrównoważonej konsumpcji w Polsce: wybrane zagadnienia, *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 35, 169-179.
- Mazurkiewicz-Pizło A., Pizło W. (2010): Wyposażenie gospodarstw domowych rolników, robotników i przedsiębiorców w Polsce (w latach 1993-2008), *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4, 325, 104-121.
- Mączyńska E. (2009): Ekonomia a przełom cywilizacyjny, *Studia Ekonomiczne. Polska Akademia Nauk. Instytut Nauk Ekonomicznych*, 3-4(62-63), 137-156.
- Michałków I. (2011): Ekonomiczne uwarunkowania emigracji Polaków do krajów Europy Zachodniej, *Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne*, 2, 267-278.
- Michorowski M. (2017): Zróżnicowanie wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii wśród gospodarstw domowych w Polsce, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 487, 188-198.
- Mikulec A. (2008): Próba delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi na podstawie ruchu wędrownego ludności w latach 1989-2007, *Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź*.
- Mikuła A. (2017): Changes in the structure of households' consumption expenditures in selected countries of the European Union, [w:] *New Dimensions in the Development of Society. Home Economics. Finance and Taxes*, (red.) Auzina A. *Proceedings of the International Scientific Conference on Economic Science for Rural Development*. 27-28 April 2017, Jelgava, 205-212.
- Mills C. (1961): *Elita władzy*, KiW, Warszawa.
- Mollick E. (2014): The dynamics of crowdfunding: An exploratory study, *Journal of Business Venturing*, 29, 1, 1-16.
- Morbitzer J. (2012): Medialność a sprawność informacyjna ucznia, [w:] *Człowiek – Media – Edukacja*. J. Morbitzer, E. Musiał (red. nauk.), Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Mróz B. (2010): Dyskretny urok konsumpcjonizmu. Szkic do portretu konsumenta XXI wieku, [w:] *Zawadzka A. M., Górnik-Durose M. (red. nauk.) Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- Mróz B. (2014): Nowe trendy konsumenckie – implikacje dla strategii biznesowych firm, *Marketing i Rynek*, 8(CD), 1141-1146.

- Mróz B. (2015): Odwrót od konsumpcjonizmu? Nowe tendencje w zachowaniach współczesnych konsumentów, *Marketing i Rynek*, 8, 439-446.
- Osadnik M. (1999): Człowiek wobec wyzwań globalizacji, [w:] *Wyzwania procesu globalizacji wobec człowieka*, Okoń-Horodyńska E. (red.), Akademia Ekonomiczna, Katowice.
- Ozimek I., Żakowska-Biemans S. (2011): Determinants of Polish consumers' food choices and their implication for the national food industry, *British Food Journal*, 113, 1, 138-154.
- Pałaszewska-Reindl T. (1966): *Konsumpcja dóbr trwałego użytku w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWE, Warszawa.
- Pandemia wpływa na finanse Polaków. <https://www.rp.pl/Debaty-ekonomiczne/311129895-Pandemia-wplywa-na-finance-Polakow.html> [dostęp 17.11.2020].
- Pankowski K. (2011): Wzrost standardu wyposażenia gospodarstw domowych. BS/39/2011, CBOS, Warszawa, 2.
- Pankraz D., Gen C., The Connected Collective. http://www.slideshare.net/guestbcb2a7/generation-c-the-connected-collective-by-dan-pankra?from_search=3 [dostęp 01.08.2019]
- Patrzalek W. (2013): Dekonsumpcja – racjonalny wybór czy ekonomiczny przymus? [w:] W. Patrzalek (red.), *Nowe trendy w konsumpcji i zmiany w komunikowaniu społecznym. Współczesne orientacje i metody badań*, Forum Socjologiczne, 4, 15-30.
- Patrzalek W. (2013): Dekonsumpcja. Motywy. Cele. Funkcje, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Patrzalek W. (2014): Konsument wobec wyzwań współczesnych megatrendów, *Handel Wewnętrzny*, 4(351), 263-277.
- Perenc J. (red.) (2001): *Marketing. Sposób myślenia i działania*, Wydawnictwo Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Piasny J. (1993): Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 73-92.
- Piekut M. (2008): *Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałe użytkowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Piekut M. (2013): Wydatki na zagospodarowanie czasu wolnego w gospodarstwach domowych, *Economics and Management*, 3, 64-81.
- Piekut M. (2015): Zmiany w strukturze konsumpcji krajów Grupy Wyszehradzkiej, *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 35(2), 91-100
- Piekut M. (2017): Społeczno-demograficzne determinanty wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałe na wsi, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4(353), 188-208.
- Piekut M. (2015): Wydatki na zdrowie w bogatych i biednych gospodarstwach domowych, *Problemy Zarządzania*, 2(53), 2, 181-195.
- Piskiewicz L., Radziukiewicz M. (2018): Zasoby dóbr trwałych w gospodarstwach domowych, *Wiadomości Statystyczne*, 10(689), 37-55.
- Plan stabilności i rozwoju – wzmocnienie gospodarki Polski wobec światowego kryzysu finansowego, NFOŚiGW, http://www.nfosigw.gov.pl/gfx/nfosigw/userfiles/files/aktualnosci/2009/luty/plan_stabilnosci_i_rozwoju.pdf [dostęp 08.11.2017].
- Podgórska J. (2012): Pesto, prosto, ostro, *Polityka*, 34(2871), 27-29.
- Podolec B., Ulman P., Wałęga A. (2008): *Aktywność ekonomiczna a sytuacja materialna gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

- Pohorille M. (1978): Preferencje konsumentów, a postulowany wzorzec spożycia, PWN, Warszawa.
- Pohorille M. (2015): Wokół potrzeb i konsumpcji (wybrane teksty), Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa.
- Raaij W.F. van (2001): Konsumpcja postmodernistyczna, [w:] M. Lambkin, G. Foxall, W.F. van Raaij, B. Heilbrunn (red.), Zachowania konsumenta. Koncepcje i badania europejskie, WN PWN, Warszawa.
- Rachocka J. (2003): Dekonsumpcja, domocentryzm, ekologizacja życia – nowe tendencje konsumenckie w rozwiniętych gospodarkach rynkowych, [w:] Bernat T. (red.), Problemy globalizacji gospodarki, PTE, Szczecin.
- Raczkowska M., Wrzesińska-Kowal J. (2015): Nierówności i ubóstwo ekonomiczne na obszarach wiejskich w Polsce, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 105, 1, 7-17.
- Radziukiewicz M. (2012): Zmiany sytuacji dochodowej a wydatki na usługi w polskich gospodarstwach domowych, Konsumpcja i Rozwój, 1(2), 101-116.
- Raport KPMG w Polsce „Nowa rzeczywistość: konsument w dobie COVID-19. Jak zmieniły się zwyczaje zakupowe Polaków w czasie koronawirusa?” KPMG: Czy pandemia COVID-19 trwale zmieni zwyczaje zakupowe Polaków? <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/kpmg-czy-pandemia-covid-19-trwale-zmieni-zwyczaje-zakupowe-polakow> [dostęp 24.09.2020].
- Raport Mintel (2020): Trendy Konsumenckie 2030, Mintel, <https://polska.mintel.com/swiatowe-trendy-konsumenckie> [dostęp 10.10.2020].
- Raport Sytuacja na rynku Consumer Finance, Związek Przedsiębiorstw Finansowych i Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH, <https://zpf.pl/badania-i-publikacje/raporty-cykliczne/sytuacja-na-rynku-consumer-finance> [dostęp 10.10.2020].
- Rekowski M. (2015): Mikroekonomia, Wydawnictwo Contact, Poznań.
- Rogala A. (2015): Współczesna konsumpcja żywności – w pułapce paradoksu postmodernistycznego świata, Journal of Agribusiness and Rural Development, 3(37), 513-520.
- Rosa G., Perenc J. (2011): Zachowania nabywców, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Rudawska I. (2016): Ekonomia dzielenia się, czyli konsumpcja dzielenia się i inne formy alternatywnego dostępu do dóbr, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 254, 181-189.
- Rudnicka M. (2020): Szkic do portretu srebrnego konsumenta, [w:] Marketing generacji silver. Jak skutecznie komunikować się z pokoleniem 50+, VFP Communications Ltd., Warszawa, 13-26.
- Rudnicki L. (2004): Zachowania rynkowe nabywców. Mechanizmy i uwarunkowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Ryć K., Skrzypczak Z. (2013): Ochrona zdrowia w warunkach turbulencji w gospodarce światowej, Problemy Zarządzania, 1(41), 2, 9-23.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D. (1985): Economics, McGraw-Hill.
- Schiffman L.G., Kanuk L.L. (1995): Consumer Behavior, Prentice Hall International, New Jersey.
- Schmidt K.M., Schnitzer M. (1993): Privatization and Management Incentives in the Transition Period in Eastern Europe, Journal of Comparative Economics, 17, 267–268.
- Schor J.B., Craig J. Thompson (2014): Sustainable Lifestyles and the Quest for Plenitude. Case Studies of the New Economy, Yale University Press, 4-6.

- Schwartz B. (2004): The Tyranny of Choice, *The Scientific American*, 290(4), 70-75.
- Senda-Rachocka J. (2001): Globalisation and Ethnocentrism of Consumer Behaviour, [w:] *Economy in Transition. Problems, Ideas, Solutions*, The Poznan University of Economics Press, 54-60.
- Senyszyn J. (1992): *Konsumpcja żywności w świetle potrzeb i uwarunkowań*. Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Senyszyn J. (1995): *Potrzeby konsumpcyjne*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Słaby T. (2006): *Konsumpcja. Eseje statystyczne*, Difin, Warszawa.
- Słaby T. (2009): *Postawy polskich konsumentów w kryzysie*, [w:] T. Słaby (red. nauk.) *Reakcja polskiego konsumenta na kryzys gospodarczy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Słodowa-Hełpa M. (2015): Interdyscyplinarna natura paradygmatu rozwoju – uwarunkowania i propozycje usprawnienia dialogu, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 41(1), 67-92.
- Słomski D. Epidemia zmienia nawyki. Coraz więcej Polaków wysyła kuriera po jedzenie i zakupy. Przyszłością dark stores. <https://www.money.pl/gospodarka/epidemia-zmienia-nawyki-coraz-wiecej-polakow-wysyla-kuriera-po-jedzenie-i-zakupy-przyszloscia-dark-stores-6559581304617856a.html> [dostęp 04.10.2020].
- Słownik wyrazów obcych (1962), PIW, Warszawa.
- Sobczyk G. (2014): Współczesna konsumpcja – nowe trendy na polskim rynku, *Zeszyty Naukowe WSEI. Ekonomia*, 9(2), 87-104.
- Sobczyk G. (2018): Współczesne uwarunkowania konsumpcji w Polsce i ich implikacje na rynku, *Handel Wewnętrzny*, 3(374), 347-357.
- Sojkin B. (1994): Determinanty konsumpcji żywności. Analiza hierarchiczna, *Zeszyty Naukowe. Seria II. Prace habilitacyjne*, 135, AE w Poznaniu, Poznań.
- State of Food and Agriculture 2005, FAO, Rome 2005.
- Szajczyk M. (2016): Nowe trendy w konsumpcji jako wyzwanie dla organizacji, [w:] *Bezpieczeństwo i wyzwania współczesnych organizacji w obliczu gospodarki XXI wieku*. (red. nauk.) J. Toruński, M. Chrzęst, Wydawnictwo Siedlce, 77-85.
- Szczepański J. (1981): *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, PWE, Warszawa.
- Szepieniec-Puchalska D. (2012): Polscy konsumenci w obliczu megatrendów w konsumpcji, *Konsumpcja i Rozwój*, 1(2), 85-100.
- Sztumski W. (2006): Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia, *Problemy Ekorozwoju. Studia Filozoficzno-Socjologiczne*, 1, 2, 73-76.
- Szukalski P. (2004): Rodziny i gospodarstwa domowe w Polsce i w krajach UE, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 23-47.
- Szul E. (2012): Dekonsumpcja – moda czy kryzys, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 24, 316-328.
- Szul E. (2018): Prosumpcja młodych konsumentów – korzyści i wyzwania dla firm, *Studies & Proceedings of Polish Association for Knowledge Management*, 88, 64-69.
- Szwacka-Salmonowicz J., Zielińska Z. (1996): Hierarchia potrzeb żywnościowych w 1993 roku na tle potrzeb 1986 roku, PAN IRWiR, Warszawa.
- Śleszyńska-Świdorska A. (2017): *Zachowania polskich konsumentów w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego*, Rozprawa doktorska, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Białystok.

- Światowy G. (1994): *Zachowania konsumenckie*, AE, Wrocław.
- Świetlik K. (2013): *Konsumpcja żywności jako element współdecydujący o rozwoju gospodarki*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Tapscott D., Williams A.D. (2011): *Makrowikinomia. Reset świata i biznesu*, Studio Emka, Warszawa.
- Toffler A. (1985): *Trzecia Fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Trzy główne trendy zmian w zachowaniach konsumentów w czasach Covid-19. <https://poradnikhandlowca.com.pl/artykuly/co-i-jak-kupuja-polacy-w-czasie-pandemii> [dostęp 13.07.2020].
- Urban S. (2016): Wiejskie gospodarstwa domowe w porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 4, 93-107.
- Utzig M. (2014): Konwergencja dochodowa ludności wiejskiej i miejskiej w Polsce, *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 101(4), 144-152.
- Utzig M. (2016): Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce według grup społeczno-ekonomicznych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 47, 454-465.
- Utzig M. (2018): Wydatki konsumpcyjne wiejskich i miejskich gospodarstw domowych jako miara ich poziomu życia, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, XX(4), 195-199.
- Wałęga A., (2011): Wyposażenie pracowniczych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytkowania a kształtowanie się dochodów, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 847, 75-90.
- Wątroba W. (2006): Społeczeństwo konsumpcyjne w dobie globalizacji, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu*, Wrocław.
- Wilczyński W. (1992): Trudny powrót Polski do gospodarki rynkowej, [w:] *Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*, W. Wilczyński (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań.
- Wilkin J. (2006): Co wniosła transformacja postsocjalistyczna do teorii ekonomii, [w:] *Wkład transformacji do teorii ekonomii*, J. Kleer, A. Kondratowicz (red.), CeDeWu, Warszawa.
- Winner R.S. (1985): A Revised Behavioral Model of Consumer Durable Demand, *Journal of Economic Psychology*, Elsevier, 6(2), 175-184.
- Wiszniewski E. (1983): *Ekonomika konsumpcji*, PWN, Warszawa.
- Włodarczyk K. (2015): Nowe kierunki i zjawiska w zachowaniach rynkowych polskiego społeczeństwa w XXI wieku, *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Uniwersytet Szczeciński*, 41, 2, 391-400.
- Włodarczyk-Śpiewak K. (2008): Wyposażenie młodych gospodarstw domowych w dobra trwałe jako jeden z elementów jakości życia na tle krajów Unii Europejskiej, [http://www.konferencja.edu.pl/ref8/pdf/pl/Wlodarczyk-Śpiewak-Szczecin.pdf](http://www.konferencja.edu.pl/ref8/pdf/pl/Wlodarczyk-Spiewak-Szczecin.pdf) [dostęp 08.09.2020].
- Włodarczyk-Śpiewak K. (2008a): Wyposażenie w dobra trwałe gospodarstw domowych województwa zachodniopomorskiego, *Studia Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania* 3, 155-170.
- Woźniak M.G., Jabłoński Ł. (2012): Social Inequality, Human Capital and Economic Growth in OECD Countries. Synthesis, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 28, 24-40.

- Wójtewicz A., Kubicki P. (2020): Niebezpieczne i niepewne życie – doświadczenia współczesnych bezrobotnych, *Studia Socjologiczne*, 236(1), 195-222.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A. (2011): Istota nierówności w procesie rozwoju – podejście instytucjonalne, [w:] *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*. Okoń-Horodyńska E., Zachorowska-Mazurkiewicz A. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zalega T. (2007): Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1, 10.
- Zalega T. (2007a): Konsumpcja – podstawy teoretyczne, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T. (2010): Miejsce usług w konsumpcji gospodarstw domowych wysokodochodowych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 17, 449-464.
- Zalega T. (2011): Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysokodochodowych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 18, 468-485.
- Zalega T. (2011a): Wpływ kryzysu na postawy i zachowania konsumpcyjne elit ekonomicznych, *Problemy Zarządzania*, 9, 1(31), 186-202.
- Zalega T. (2011b): Użytkowanie mieszkania i jego wyposażenie wśród polskich elit ekonomicznych – ujęcie empiryczne, *Studia i Materiały. Wydział Zarządzania UW*, 1-2, 65-78.
- Zalega T. (2012): Konsumpcja dóbr trwałego użytku i zachowania przystosowawcze wśród polskich elit ekonomicznych w warunkach kryzysu, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 24, 329-346.
- Zalega T. (2012a): Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele, PWE, Warszawa.
- Zalega T. (2012b): Zmiany w wyposażeniu gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w okresie kryzysu, *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 98, 91-108.
- Zalega T. (2013): Nowe trendy i makrotrendy w zachowaniach konsumenckich gospodarstw domowych w XXI wieku, *Konsumpcja i Rozwój*, 2(5), 3-21.
- Zalega T. (2013a): Nowe trendy w zachowaniach konsumpcyjnych miejskich gospodarstw domowych w okresie kryzysu, *Marketing i Rynek*, 8(20), 24-31.
- Zalega T. (2013b): Alternatywne trendy konsumenckie w miejskich gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu, *Studia i Materiały*, 16, 56-78.
- Zalega T. (2013c): Wydatki na ochronę zdrowia w polskich gospodarstwach domowych w okresie kryzysu, *Problemy Zarządzania*, 1(41), 2, 174-192.
- Zalega T. (2015): Konsumpcja osób starszych w Polsce, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 42(2), 152-173.
- Zalega T. (2015a): Mikroekonomia współczesna, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Zalega T. (2016): Nowe trendy konsumenckie jako przejaw innowacyjnych zachowań współczesnych konsumentów, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 46(2), 202-225.
- Ziemkowski M. (2004): Affluenza – społeczna choroba czy warunek prosperity, [w:] Szlendak T., Pietrowicz K. (red.), *Na pokaz. O konsumeryzmie w kapitalizmie bez kapitału*, Wydawnictwo UMK, Toruń, 215-241.
- Żelazna K. (2000): Zarządzanie zasobami wiejskich gospodarstw domowych, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

- Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B. (2002): *Ekonomika konsumpcji elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Żelechowski M. (2015): Możliwości wykorzystania statystycznych metod klasyfikacji danych w badaniach natężenia suburbanizacji, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 9, 139-149.

Spis tabel

Tabela 1. Klasyfikacja wydatków na towary i usługi konsumpcyjne COICOP	16
Tabela 2. Wybrane czynniki ekonomiczne i pozaekonomiczne kształtujące konsumpcję	24
Tabela 3. Struktura wydatków na towary i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych ogółem oraz według grup kwintylowych w 2006 r. i 2018 r. (w %)	66
Tabela 4. Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy poszczególnymi grupami kwintylowymi gospodarstw domowych w 2006 r. i 2018 r.	72
Tabela 5. Poziom przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)	77
Tabela 6. Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r. (w %)	80
Tabela 7. Miara zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych pomiędzy gospodarstwami domowymi według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r.	82
Tabela 8. Struktura wydatków gospodarstw domowych na towary i usługi konsumpcyjne ogółem według województw w 2008 r. i 2018 r. (w %)	87
Tabela 9. Zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych w poszczególnych województwach względem Polski w latach 2008 i 2018 ..	89
Tabela 10. Wartości miary zróżnicowania struktur wydatków konsumpcyjnych ogółem między województwami w 2008 r. i 2018 r.	89
Tabela 11. Zależność PKB <i>per capita</i> i udziału wydatków na poszczególne grupy dóbr i usług konsumpcyjnych w latach 2008 i 2018	92
Tabela 12. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w latach 2006-2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)	96
Tabela 13. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne według klasy miejscowości zamieszkania w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)	98
Tabela 14. Udział przeciętnych miesięcznych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne ogółem na osobę w gospodarstwach domowych w 2006 r. i 2018 r. według klasy miejscowości zamieszkania (w %)	99
Tabela 15. Miara zróżnicowania struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem pomiędzy gospodarstwami domowymi w 2006 r. i 2018 r. według klasy miejscowości zamieszkania	101
Tabela 16. Gospodarstwa domowe ogółem wyposażone w przedmioty trwałego użytkowania za lata 2006-2018 (w %)	104
Tabela 17. Charakter dóbr trwałego użytku w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2006, 2017 i 2018	109

Tabela 18. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną w 2006 r. i 2018 r. (w %)	111
Tabela 19. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na grupę społeczno-ekonomiczną w 2006 r. i 2018 r. (w %)	112
Tabela 20. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na województwo w 2008 r. i 2018 r. (w %)	114
Tabela 21. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na województwo w 2008 r. i 2018 r. (w %)	115
Tabela 22. Wyniki grupowania województw na podstawie wyposażenia w dobra trwałe metodą Warda – 2008 r.	117
Tabela 23. Wyniki grupowania województw na podstawie wyposażenia w dobra trwałe metodą Warda – 2018 r.	119
Tabela 24. Zależność PKB <i>per capita</i> i wyposażenia w dobra trwałego użytku dóbr w 2008 r. i 2018 r.	120
Tabela 25. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra informacyjno-rozrywkowe ze względu na klasę miejscowości w 2006 r. i 2018 r. (w %)	121
Tabela 26. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane dobra usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się ze względu na klasę miejscowości w 2006 r. i 2018 r. (w %)	122

Spis schematów

Schemat 1. Kryteria podziału konsumpcji	20
Schemat 2. Etapy procesu podejmowania decyzji przedzakupowych, zakupowych i pozakupowych przez konsumentów	26
Schemat 3. Kontrendy konsumpcji w XXI wieku	29
Schemat 4. Funkcje gospodarstw domowych	49
Schemat 5. Czynniki determinujące zachowania gospodarstw domowych na rynku dóbr trwałego użytku	56

Spis rysunków

Rysunek 1. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne na jedną osobę ogółem i według grup kwintylowych w latach 2006-2018 (w zł)	62
Rysunek 2. Udział wydatków ogółem w dochodach rozporządzalnych gospodarstw domowych ogółem i według grup kwintylowych w latach 2006-2018 (w %)	63

Rysunek 3. Poziom wydatków na towary i usługi konsumpcyjne (w zł/osobę) oraz ich udział w wydatkach ogółem (w %) według grup kwintylowych w latach 2006-2018	65
Rysunek 4. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na podstawowe potrzeby w gospodarstwach domowych ogółem oraz w I i V grupie kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)	68
Rysunek 5. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na potrzeby komunikowania się w gospodarstwach domowych ogółem oraz I i V grupy kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)	71
Rysunek 6. Poziom miesięcznych wydatków na osobę na inwestowanie w kapitał ludzki w gospodarstwach domowych ogółem oraz I i V grupy kwintylowej w 2006 r. i 2018 r. (w zł)	71
Rysunek 7. Przeciętny miesięczny dochódów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2006 r. i 2018 r. (w zł/osobę)	74
Rysunek 8. Poziom wydatków ogółem w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2006-2018 według grup społeczno-ekonomicznych (w zł/osobę)	75
Rysunek 9. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w Polsce w latach 2006-2018 według grup społeczno-ekonomicznych (w zł/osobę)	76
Rysunek 10. Przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne gospodarstw domowych na osobę w relacji do średniej krajowej według województw w 2008 r. i 2018 r. (Polska = 100)	83
Rysunek 11. Udział wydatków ogółem w przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych w 2008 r. i 2018 r. według województw (w %)	84
Rysunek 12. Przeciętne miesięczne wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w gospodarstwach domowych według województw w 2008 r. i 2018 r. (w zł)	85
Rysunek 13. Grupowanie województw na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych w 2008 r. (w %)	90
Rysunek 14. Grupowanie województw na podstawie struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2018 r. (w %)	91
Rysunek 15. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalnych w gospodarstwach domowych w latach 2006 i 2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)	95
Rysunek 16. Przeciętne miesięczne wydatki ogółem w gospodarstwach domowych w latach 2006-2018 według klasy miejscowości zamieszkania (w zł/osobę)	95
Rysunek 17. Przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych (lewa oś) oraz udział dochodu ze świadczenia „Rodzina 500+” w przeciętnym dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę w gospodarstwach domowych, które otrzymywały to świadczenie (prawa oś) według klasy miejscowości zamieszkania w 2018 r.	97
Rysunek 18. Tendencje w wyposażeniu gospodarstw domowych w elektroniczne sprzęty informacyjno-rozrywkowe w latach 2006-2018	107

Rysunek 19. Tendencje w wyposażeniu gospodarstw domowych w sprzęty usprawniające prace domowe i umożliwiające przemieszczanie się w latach 2006-2018	108
Rysunek 20. Grupowanie województw na podstawie wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w 2008 r.	116
Rysunek 21. Grupowanie województw na podstawie wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku w 2018 r.	118